Arbeid, pensjon og inntekt i den eldre befolkningen

Rapport fra Pensjonspolitisk arbeidsgruppe 14. mai 2019

INNLEDNING OG SAMMENDRAG 3

1 ALDERSPENSJON FRA FOLKETRYGDEN 6

1.1 Mottakere av alderspensjon 6

1.2 Utgifter til alderspensjon og gjennomsnittlig alderspensjon 12

2 HELSERELATERTE YTELSER OG DAGPENGER OVER 62 ÅR 17

2.1 Uføretrygd 17

2.2 Arbeidsavklaringspenger 18

2.3 Sykepenger 19

2.4 Dagpenger 19

2.5 Samlet mottak av helserelaterte ytelser og dagpenger 20

3 PENSJONSORDNINGER I PRIVAT SEKTOR 22

3.1 Tjenestepensjon i privat sektor 22

3.2 AFP i privat sektor 30

4 PENSJONSORDNINGER I OFFENTLIG SEKTOR 36

4.1 Utforming av pensjonsordningene i offentlig sektor 36

4.2 Kort om pensjonsordningene i SPK og KLP 36

4.3 Antall mottakere av pensjon 37

4.4 Utbetalinger 38

4.5 Avgangsmønster 39

4.6 Særaldersgrenser i offentlig sektor 46

5 YRKESAKTIVITET BLANT ELDRE 50

5.1 Utvikling i yrkesaktivitet 50

5.2 Antall som kombinerer arbeid og pensjon 53

5.3 Arbeidstid per uke 56

5.4 Forventet yrkesaktivitet 59

5.5 Median avgangsalder 60

5.6 Etterspørsel etter eldre i arbeidslivet 61

6 INNTEKT BLANT DEN ELDRE BEFOLKNINGEN 64

6.1 Samlet inntekt og endringer i samlet inntekt 64

6.2 Inntekt etter husholdningstype 67

6.3 Inntektsfordeling og lavinntekt 69

6.4 Sammensetningen av inntekt 70

6.5 Formue og gjeld 77

KILDER 79

VEDLEGG 80

Vedlegg 1 Arbeidsgruppens sammensetning og arbeid i 2018 80

Vedlegg 2 Pensjonspolitisk arbeidsgruppe – bakgrunn og mandat 81

Vedlegg 3 Statistikk 83

Innledning og sammendrag

Årets rapport fra Pensjonspolitisk arbeidsgruppe beskriver hovedtrekk ved utviklingen i yrkesaktivitet, uttak av pensjon og inntekt for den eldre befolkningen fram til og med 2018.[1]

Årets rapport bekrefter i all hovedsak at de store trendene vi har sett over flere år[2] fortsetter:

- Antall alderspensjonister og utgifter til alderspensjon vokser sterkt – både fra folketrygden og fra tjenestepensjonsordningene – hovedsakelig drevet av økt levealder og at de store etterkrigskullene har nådd pensjonsalder. Veksten har blitt forsterket av at svært mange har valgt å ta ut alderspensjon fra folketrygden før 67 år mens de fortsatt er i arbeid, men i de siste par årene har denne veksten stanset opp.
- For første gang siden 2011 har det vært en nedgang i andelen av befolkningen i alderen 62–64 år som tar ut alderspensjon. Også som andel av de som oppfylte vilkårene for tidlig uttak har det vært en nedgang i 2017 og 2018.
- Andelen arbeidstakere i privat sektor som omfattes av innskuddsordninger stiger jevnt og overstiger nå 90 prosent. 41 prosent har innskuddssatser på 2 prosent, tilsvarende kravet i obligatorisk tjenestepensjon, mens de øvrige ordningene har innskuddssatser som overstiger kravet.
- Omfanget av uføretrygd og uførepensjon fra offentlig tjenestepensjonsordning i aldersgruppen over 62 år, samt offentlig AFP har blitt redusert de siste årene.
- Pensjonsreformen har gitt økt yrkesaktivitet, særlig i den delen av privat sektor som omfattes av AFP. Veksten i yrkesaktivitet var særlig sterk for 1949-kullet, som var de første som fullt ut ble omfattet av ny AFP. Fra 2017 til 2018 har veksten i yrkesaktivitet fortsatt for de fleste aldersgruppene over 60 år.
- Realverdien av alderspensjon fra folketrygden har de senere år hatt svak utvikling, som følge av lav gjennomsnittlig reallønnsvekst for arbeidstakere. Minstepensjonen har hatt en bedre utvikling, bl.a. som følge av særskilte tillegg i minstepensjonen til enslige.
- Realinntekten til personer over 62 år har økt kraftig de siste ti årene, særlig som følge av muligheten til å kombinere full jobb og full pensjon. Realveksten har gjennomgående vært avtagende i perioden 2012–2016, og den var negativ i 2016. Fra 2016 til 2017 hadde aldersgrupper over 60 år igjen en positiv realvekst i inntekten.

Kapittel 1 omhandler alderspensjon fra folketrygden. Ved utgangen av 2018 mottok 937 000 personer alderspensjon. Det har vært sterk vekst i antall mottakere av alderspensjon fra 2014 til 2018, men den årlige veksten har avtatt over tid.

Mange benyttet seg av muligheten til å ta ut alderspensjon før 67 år fra 2011. I de første årene etter 2011 økte antall mottakere mest i aldersgruppen 62 til 66 år, mens økningen i antall

[1] Pensjonspolitisk arbeidsgruppe underlagt Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd ble opprettet i forbindelse med tariffoppgjøret i 2008, se vedlegg 1 for sammensetning og virksomhet i 2018 og vedlegg 2 om bakgrunn og mandat.

[2] Flere av figurene og tabellene har lengre tidsserier bakover i tidligere årganger av denne rapporten

mottakere fra 2013 og framover har vært størst for aldersgruppen 67 år og eldre. Andelen mottakere i alderen 62–66 år var 31 prosent av befolkningen i denne aldersgruppen i 2018, og denne andelen har vært om lag stabil i perioden 2015–2018. Det er en overvekt av menn som tar ut alderspensjon tidlig. Nær 4 prosent utsetter uttaket av alderspensjon til etter 67 år.

60 prosent av alle nye alderspensjonister ved 67 år mottok uføretrygd eller AFP i offentlig sektor før uttak av alderspensjon. Av de som tok ut alderspensjon tidlig eller etter fylte 67 år, var det et klart flertall som var arbeidstakere før de startet uttaket.

Pensjonsreformen har så langt medført høyere utgifter til alderspensjon enn de ville vært uten reformen fordi mange har tatt ut alderspensjon før 67 år. Tidlig uttak gir lavere årlig pensjon, slik at dette på lang sikt vil trekke i retning av lavere pensjonsutgifter. Innsparinger som følge av pensjonsreformen de første årene er særlig knyttet til ny regulering av pensjon under utbetaling. Innsparingselementene i pensjonsreformen får økende betydning over tid, og i årene 2015–2018 har utgiftene til alderspensjon hatt en svakere vekst enn dersom det ikke hadde vært en pensjonsreform. I årene 2016–2018 har på den annen side økt grunnpensjon til gifte pensjonister og økt minstepensjon bidratt til noe økte utgifter.

Kapittel 2 ser på inntektssikringsordninger i folketrygden og ser på omfanget av slikte ytelser i alderen over 62 år. Det er et jevnt fallende omfang av personer som mottar uføretrygd og arbeidsavklaringspenger over 62 år og et stabilt omfang av mottak av sykepenger etter 62 år. Etter økning i omfanget av dagpenger, har nivået vært avtagende fra 2016 og er nå på nivå med 2014. Samlet sett er det en jevn nedgang i andelen av befolkningen 62–66 år som mottar en helserelatert ytelse eller dagpenger, men nivået er høyt og ligger i 2018 på 37 prosent.

Kapittel 3 omhandler pensjonsordninger i privat sektor. 93 prosent av alle ansatte i privat sektor i 2018 tjente opp pensjonsrettigheter i en innskuddsordning. Tilsvarende andeler med opptjening i ytelsesordninger og i såkalte hybridordninger er henholdsvis 6 prosent og 1 prosent.

Blant arbeidstakere med innskuddspensjon er 41 prosent tilknyttet en ordning med en innskuddssats på 2 prosent, noe som er et lovfestet minimumskrav, mens 36 prosent er tilknyttet ordninger med innskuddssats på 5 prosent eller mer. 61 prosent av arbeidstakerne er tilknyttet en ordning som gir ekstra tilskudd for lønn mellom 7,1 G og 12 G. I overkant av ¼ er tilknyttet ordninger med innskudd fra første krone.

Til tross for at innskuddsordningene nå har klart flest aktive medlemmer, domineres både forsikringsforpliktelsene og utbetalingene fortsatt av ytelsesordningene og særlig fripolisene. 79 prosent av mottakerne av privat tjenestepensjon mottar pensjon fra fripolisene og 75 prosent av samlede utbetalingene er fra fripoliser. Gjennomsnittlig utbetaling er klart størst fra aktive ytelsesordninger, mens gjennomsnittlig utbetalt innskuddspensjon utgjør i overkant av ¾ av gjennomsnittlig utbetaling fra fripolisene.

I privat sektor er noe over halvparten av alle arbeidstakere ved 61 år tilknyttet en AFP-bedrift. Vel 75 000 personer mottar AFP i privat sektor, og antall mottakere øker med om lag 10 000 i året. Den livsvarige delen av AFP inngår i vilkåret for uttak av alderspensjon fra folketrygden før 67 år og dette bidrar i stor grad til at mange har mulighet til å ta ut alderspensjon fra 62 år.

Kapittel 4 omhandler pensjonsordninger i offentlig sektor. Antallet mottakere av pensjon fra SPK og KLP har økt mye i perioden 2011–2018, særlig antallet mottakere av alderspensjon. Utbetalingene av alderspensjon har økt mye i samme periode.

Avgangsmønstret har gått i retning av mindre tidligpensjonering – både i staten og i kommunene og både for kvinner og menn. Nedgangen i tidligpensjonering fortsatte i 2018, men i mindre grad i kommunal sektor, særlig for kvinnene. Uføreandelene blant den eldre

befolkningen med offentlig tjenestepensjon har også gått klart ned i perioden både for kvinner og menn.

Vel 15 000 personer mottar særalderspensjon fra SPK eller KLP. I SPK har et klart flertall av disse en aldersgrense på 60 år, mens et klart flertall i KLP har aldersgrense 65 år. Blant de med 60 års aldersgrense tar en god del ut pensjon tre år før aldersgrensen etter 85-årsregelen. Blant de med aldersgrense 65 år tar et klart flertall ut pensjon ved aldersgrensen. Unntaket er sykepleiere, der flertallet tar ut pensjon ved 62 år.

Kapittel 5 omhandler yrkesaktivitet i den eldre delen av befolkningen. Ett av hovedmålene med pensjonsreformen var å få flere til å stå lenger i arbeid. Yrkesaktiviteten blant eldre har steget jevnt de siste årene, også før pensjonsreformen. Fra 2010 har økningen vært spesielt stor for aldersgruppen 62–66 år, noe som kan indikere at pensjonsreformen har hatt betydning for utviklingen i yrkesaktiviteten for denne aldersgruppen. Siden 2014 har økningen vært spesielt stor for aldersgruppen 66–68 år, noe som indikerer at pensjonsreformen har bidratt til å få folk til å stå lenger i arbeid. Fra 2017 til 2018 har det vært størst økning målt i prosentpoeng for 62- og 68-åringene, mens det var 72-åringene som hadde den største relative økningen i andelen lønnstakere. Andelen lønnstakere er høyere i 2018 enn for fem år siden for alle i aldersgruppen 60–74 år. Gjennomsnittlig avtalt arbeidstid har økt for aldersgruppene 61–66 år, 67–69 år og 70–74 år i perioden 2016 til 2018. Økningen har vært sterkest for aldersgruppen 67–69 år, der gjennomsnittlig avtalt arbeidstid er nesten 1 time høyere i 2018 enn i 2016.

Kapittel 6 omhandler inntektsutviklingen for den eldre befolkningen. For personer over 62 år har realveksten etter skatt vært over 20 prosent de siste ti årene, og veksten har vært klart sterkere blant de eldre enn i den yngre delen av befolkningen. Økningen i kjøpekraft har vært sterk både blant de med høy og lav inntekt, og særlig for de som kombinerer full jobb og full pensjon, noe som ikke var mulig for ti år siden. God vekst for de med lav inntekt reflekterer trolig økningen i minstepensjonen i perioden.

Selv om realveksten i inntekt i perioden 2006–2016 sett samlet har vært høy har den årlige veksten vært avtagende siden 2010 og den årlige realveksten var negativ i 2016. Realveksten var imidlertid igjen positiv i 2017.

Både nivået og sammensetningen av inntekt endrer seg med økende alder etter 62 år. Samlet inntekt går klart ned med alder og mye av nedgangen skyldes at yrkesinntekten faller med alder. For personer under 67 år er yrkesinntekt den viktigste inntektskomponenten. For 67-åringene utgjør yrkesinntekt om lag en like stor andel av samlet inntekt som alderspensjon.

Inntektssammensetningen varierer også med inntekt etter skatt. For aldersgruppen 62–67 år utgjør uføretrygd en vesentlig del av samlet inntekt for de laveste desilene mens yrkesinntekt utgjør en klart større andel for de høyeste desilene. For aldersgruppene over 67 år er alders-pensjon den klart viktigste inntektskomponenten for alle inntektsgrupper, bortsett fra den rikeste desilen hvor kapitalinntekter utgjør om lag en like stor andel av samlet inntekt som alderspensjon.

Aldersgruppen over 75 år har høyest andel med lavinntekt, men andelen har falt mye de siste ti årene. Andelen med lavinntekt i aldersgruppen 62–74 år har også gått ned, men har økt for aldersgruppen under 40 år.

1 Alderspensjon fra folketrygden

I dette kapittelet presenteres utviklingstrekk for alderspensjon fra folketrygden. Utviklingen i antall mottakere av alderspensjon over og under 67 år og gjennomsnittlig ytelse omtales. Videre vises utgifter til alderspensjon fra folketrygden og utgiftsvirkninger av pensjonsreformen.

1.1 Mottakere av alderspensjon

Ved utgangen av 2018 var det 937 000 personer som mottok alderspensjon fra folketrygden, en økning på 100 000, eller 12 prosent, fra utgangen av 2014, se tabell 1.1. Det har vært en sterk vekst i antall mottakere av alderspensjon siden pensjonsreformen trådte i kraft i 2011 og fram til 2018, men den årlige veksten har avtatt over tid. Fra 2014 til 2018 har den årlige veksten blitt redusert fra nær 5 prosent til vel 2 prosent.

Mange benyttet seg av muligheten til å ta ut alderspensjon før 67 år i de første årene etter pensjonsreformen. Fra 2014 og framover har veksten i antall mottakere i aldersgruppen 62–66 år gått ned, og den hadde nesten stoppet opp i 2018.

Tabell 1.1 Antall mottakere av alderspensjon ved utgangen av året, 2014–2018

År	Antall mottakere av alders-pensjon	Vekst i antall	Vekst i prosent	Antall mottakere av alders-pensjon under 67 år	Vekst i antall	Vekst i prosent
2014	837 525	37 175	4,6	81 388	11 261	16,1
2015	868 220	30 695	3,7	88 780	7 392	9,1
2016	894 185	25 980	3,0	91 200	2 420	2,7
2017	916 672	22 487	2,5	91 996	796	0,9
2018	937 447	20 775	2,3	92 290	294	0,3

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Antall minstepensjonister ved utgangen av 2018 var 145 000, noe som tilsvarer 15 prosent av alderspensjonistene, se tabell 1.2. Andelen med minstepensjon ble redusert fra 2014 til 2015. Fra 2015 til 2016 økte andelen noe, som følge av at minstepensjonen for enslige ble økt med 4000 kroner på årsbasis med virkning fra 1.9.2016, samt at minstesatsen for gifte og samboende fra samme tidspunkt ble økt som følge av økt grunnpensjon for denne gruppen. Fra 2016 til 2018 var det igjen en reduksjon i andelen med minstepensjon. Økningen i minstepensjon for enslige og grunnpensjon for gifte i årene 2016 og 2017 er isolert sett anslått å bidra til å øke antallet med minstepensjon med om lag 26 000.

Minstepensjon kan ikke tas ut før 67 år. For å kunne ta ut alderspensjon før 67 år kreves det at opptjeningen er tilstrekkelig høy til at pensjonsnivået ved 67 år minst tilsvarer minste pensjonsnivå for enslige. Uttak av alderspensjon fra 62 år har derfor isolert sett bidratt til en lavere andel med minstepensjon slik det måles her de første årene etter 2011. Andelen med minstepensjon er vesentlig høyere for kvinner (26 prosent) enn for menn (4 prosent).

Av de som har tatt ut tidligpensjon mellom 62 og 66 år i perioden 2011–2018 mottok vel 2000 personer minstepensjon i desember 2018. Dette tilsvarer om lag 1,9 prosent av de som hadde tatt ut tidligpensjon i perioden 2011–2018 og var over 67 år i desember 2018.

Tabell 1.2 Antall og prosentandel minstepensjonister ved utgangen av året, 2014–2018

	2014	2015	2016	2017	2018
Antall					
Kvinner	130 841	124 906	137 814	133 174	124 456
Menn	19 039	18 448	20 783	21 037	20 193
Totalt	149 880	143 354	158 597	154 211	144 649
Prosentandel					
Kvinner	29,9	27,7	29,8	28,2	25,9
Menn	4,8	4,4	4,8	4,7	4,4
Totalt	17,9	16,5	17,7	16,8	15,4

Med minstepensjonist menes her alderspensjonister som mottar den garanterte minste alderspensjonsytelsen fra folketrygden, såkalte minste pensjonsnivå. For mottakere av AFP i privat sektor, medregnes den livsvarige delen av AFP-ytelsen i den samlede pensjonen ved vurderingen av om den enkelte regnes som minstepensjonist. For alderspensjon beregnet etter nye opptjeningsregler har begrepet minste pensjonsnivå byttet navn til garantipensjonsnivå. Dette gjelder personer født i 1954 og senere som mottar en minsteytelse fra 2021 og senere.

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

1.1.2 Om mottakere av alderspensjon 62–68 år

Etter at fleksibel alderspensjon fra 62 år ble innført i 2011 økte antall mottakere av alderspensjon i alderen 62–66 år som andel av befolkningen i de første årene etter 2011. I de senere årene har andelene vært mer stabile, og fra 2017 til 2018 gikk andelene litt ned for aldersgruppen 62–65 år, se figur 1.1. I 2018 tok 25 prosent av alle 62-åringer ut fleksibel alderspensjon, mens andelen for 66-åringene var 36 prosent.

Pensjonsreformen har også gitt anledning til å øke den årlige pensjonen ved å ta ut alderspensjon etter 67 år. Personer som mottar uføretrygd, etterlattepensjon og offentlig AFP eller gammel privat AFP går over på alderspensjon ved 67 år og 1 måned. I figuren er det derfor skilt mellom andelen som mottar alderspensjon ved 67 år og 0 måneder og andelen som mottar alderspensjon ved 67 år og 1–11 måneder.

Ved utgangen av 2018 var det 4,2 prosent i alderen 67 år og 1–11 måneder som ikke mottok alderspensjon. Om lag 0,4 prosent av befolkningen over 67 år i Norge anslås å ikke ha rett til alderspensjon. Dette gjelder blant annet personer som har innvandret til Norge etter 67 år. Det er dermed om lag 3,8 prosent som utsetter uttaket til etter fylte 67 år. Selv om få utsetter uttaket til etter 67 år har andelen økt noe over tid. Blant 68-åringer har andelen uten alderspensjon økt fra 1,4 prosent i 2014 til 2,2 prosent i 2018.

Figur 1.1 Mottakere av alderspensjon 62–68 år ved utgangen av årene 2014–2018. Andel av befolkningen. Prosent

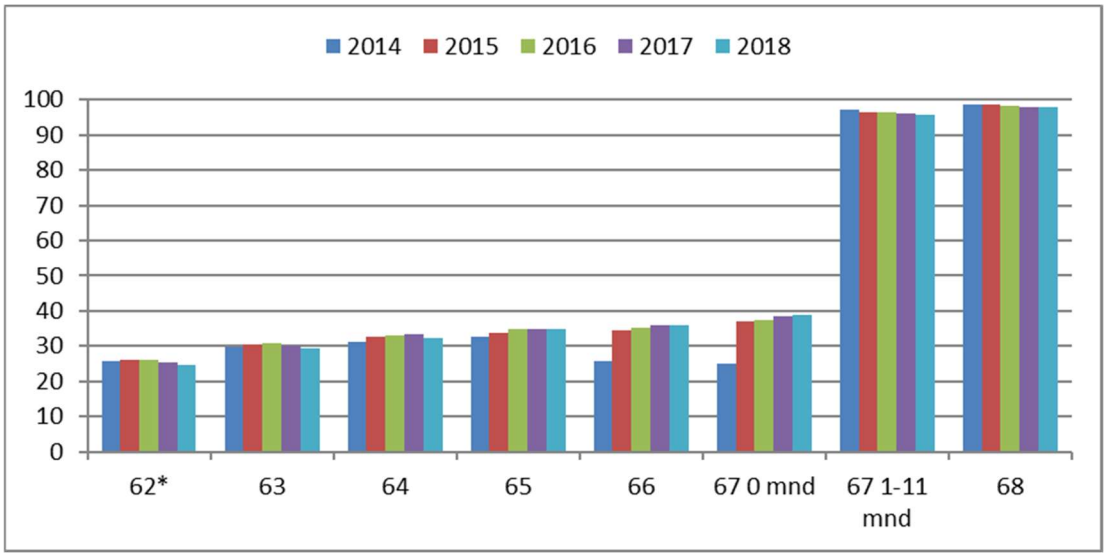

* For 62-åringer regnes 11/12 av 62-åringene med i nevneren, da man først kan ta ut pensjon måneden etter man fyller 62 år.

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Selv om en kan velge å ta ut gradert alderspensjon, velger de fleste å ta ut 100 pst. alderspensjon, se tabell 1.3. Gjennomsnittlig uttaksgrad blant de som tok ut alderspensjon før 67 år i 2018 var 90 prosent, og den var litt høyere blant menn enn blant kvinner. Gjennomsnittlig alderspensjon er om lag 13 prosent høyere for menn enn for kvinner når det korrigeres for uttaksgrad.

Tabell 1.3 Nye mottakere av alderspensjon 62–66 år i 2018. Gjennomsnittlig uttaksgrad, gjennomsnittlig alderspensjon og gjennomsnittlig alderspensjon korrigert for uttaksgrad.

	Antall	Gjennomsnittlig uttaksgrad	Gjennomsnittlig pensjon	Gjennomsnittlig pensjon korrigert for uttaksgrad
Kvinner	8 022	85	176 527	205 145
Menn	17 236	92	213 272	232 194
Totalt	**25 258**	**90**	**201 634**	**223 627**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Av befolkningen i alderen 62–66 år kunne 56 prosent ta ut minst 20 prosent alderspensjon ved utgangen av 2018, se figur 1.2. For de som ikke kan ta ut alderspensjon er den viktigste årsaken at de allerede mottar ytelser fra andre ordninger, særlig uføretrygd. Uttak av alderspensjon i folketrygden kan ikke kombineres med offentlig AFP, gammel privat AFP, etterlattepensjon eller 100 prosent uføretrygd. Gammel AFP i privat sektor ble gradvis faset ut fram mot 2015. I tillegg er det en del som har for lav opptjening til å kunne ta ut alderspensjon før 67 år.

Figur 1.2 Andel av befolkningen 62–66 år som hadde muligheten til uttak av 20 prosent alderspensjon, som allerede mottok uføretrygd*, etterlattepensjon eller AFP**, og som ikke oppfylte vilkår for uttak av alderspensjon***. Prosent

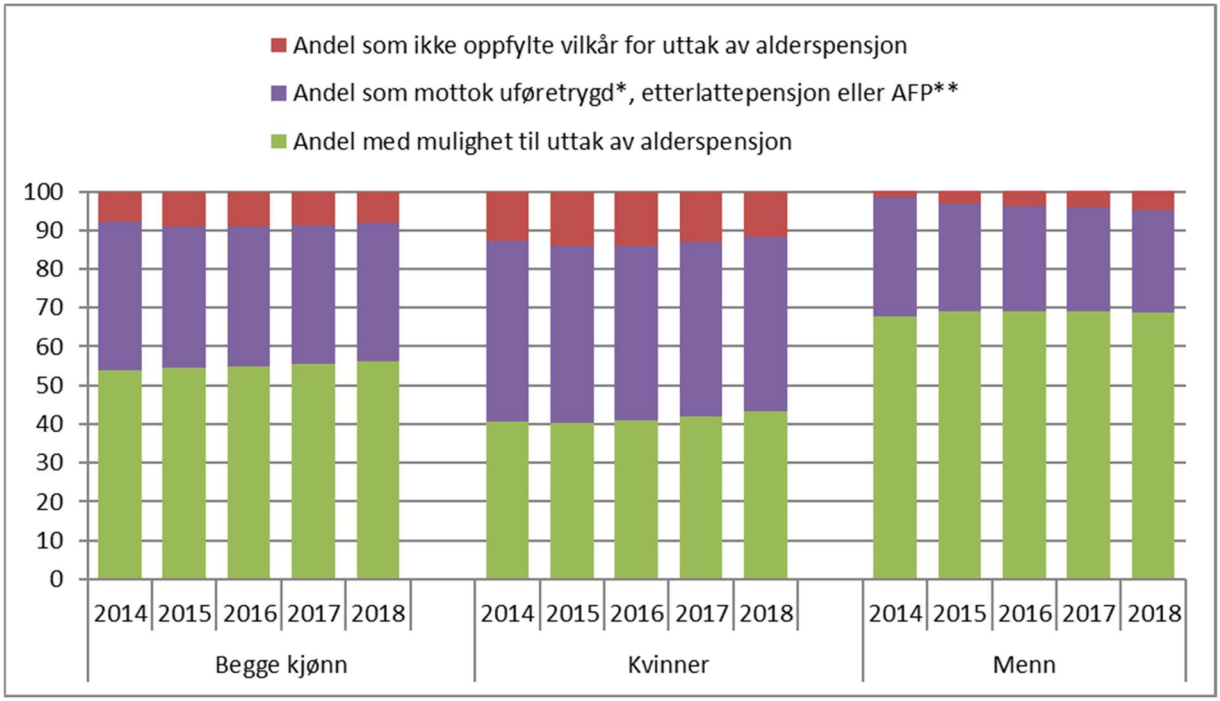

* Inkluderer bare personer som mottok over 80 prosent uføretrygd, siden uføretrygd med lavere grad kan kombineres med uttak av alderspensjon,
** Offentlig AFP eller gammel privat AFP,
*** Personer som ikke hadde tilstrekkelig høy pensjonsopptjening til uttak av 20 prosent alderspensjon
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Andelen av befolkningen som kan ta ut 20 prosent alderspensjon fra folketrygden før 67 år har vært svakt økende i perioden 2014–2018. Reduksjonen i andelen som mottar uføretrygd og gammel AFP i privat sektor har bidratt til at flere får mulighet til å ta ut fleksibel alderspensjon. Økende minstepensjon for enslige i 2016 og 2017 har isolert sett bidratt til at noe færre har tilstrekkelig opptjening til å kunne ta ut fleksibel alderspensjon.

69 prosent av mennene er anslått å ha mulighet til å ta ut fleksibel alderspensjon før 67 år i 2018, mot 43 prosent av kvinnene. Forskjellen mellom kjønnene har sammenheng med at flere kvinner enn menn mottar ytelser fra andre ordninger som uføretrygd, samt at flere kvinner enn menn har for lav opptjening til å kunne ta ut fleksibel alderspensjon.

Figur 1.2 omfatter hele befolkningen, og en del av de som ikke oppfyller vilkårene arbeider i offentlig sektor og har mulighet til å kunne ta ut offentlig AFP.

I 2018 hadde 31 prosent av befolkningen i alderen 62–66 år tatt ut alderspensjon. Av dem som hadde mulighet til å ta ut alderspensjon før 67 år så hadde 56 prosent gjort det, se figur 1.3.

Figur 1.3 Mottakere av alderspensjon 62–66 år som andel av befolkningen 62–66 år* og som andel av de som har muligheten til uttak av alderspensjon**, etter kjønn. Prosent

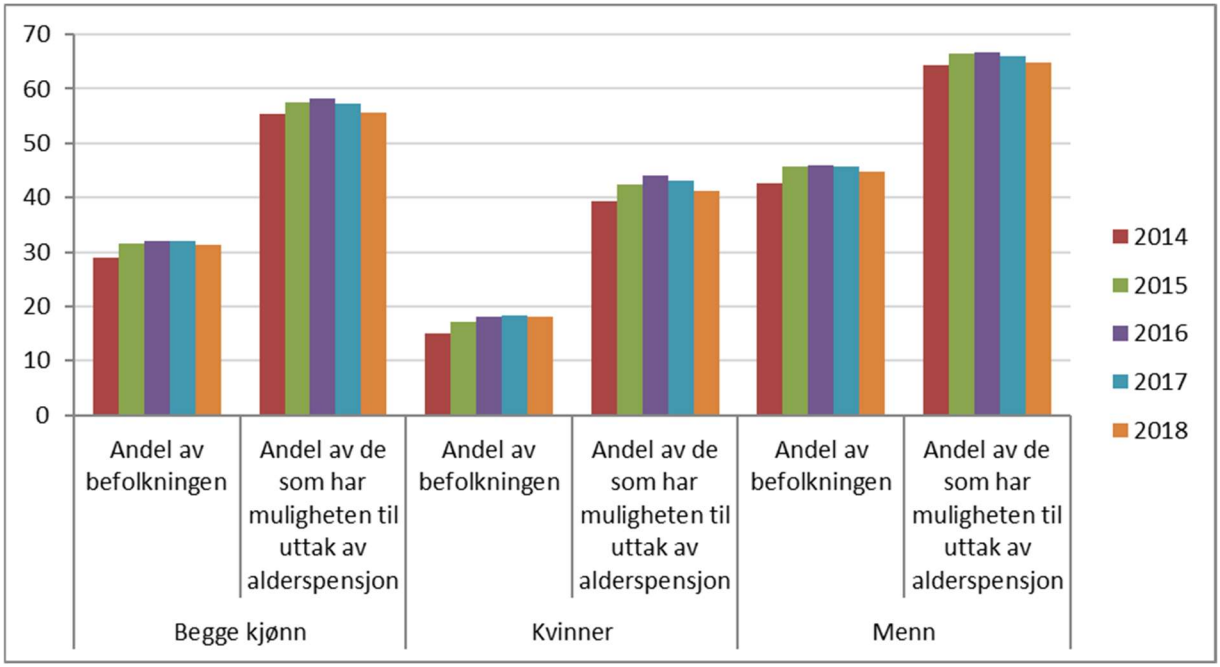

* 62-åringer er kun medregnet fra måneden etter fylte 62 år
** Oppfyller vilkårene for uttak av minst 20 prosent alderspensjon
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Antall mottakere av alderspensjon under 67 år økte i årene etter 2011 både som andel av befolkningen og som andel av de som har mulighet til å ta ut alderspensjon. Fra 2015 til 2018 har utviklingen vært mer stabil, og fra 2017 til 2018 var det en liten nedgang i andelen som tok ut alderspensjon av de som hadde mulighet. Det er en klar overvekt av menn som tar ut alderspensjon tidlig, også når en korrigerer for at flere menn enn kvinner har mulighet til å ta ut alderspensjon.[3]

Tabell 1.4 viser status to måneder før overgang til alderspensjon for nye alderspensjonister som tok ut alderspensjon ved henholdsvis 62–66 år, 67 år, over 67 år og samlet i 2018. Statistikken gjelder alderspensjonister bosatt i Norge. Tabellen viser at for aldersgruppen 62–66 år er de fleste arbeidstakere, og uten at de mottar noen ytelse. For nye alderspensjonister ved 67 år kommer den største gruppen fra uføretrygd som overføres til alderspensjon ved 67 år. De som starter uttak etter 67 år er igjen i hovedsak arbeidstakere.

Av de 58 000 som startet uttak av alderspensjon i 2018 var 42 prosent i alderen 62–66 år, 56 prosent 67 år og 2 prosent over 67 år.

[3] Tabell A.2–A.4 i vedlegg 3 viser hvor mange som har tatt ut alderspensjon på ulike alderstrinn under 67 år som andel av hvor mange som er anslått å kunne ta ut alderspensjon, fordelt på henholdsvis kvinner, menn og totalt. I tabell A.5–A.7 er det gitt en nærmere oversikt over hvem som ikke oppfyller vilkårene fordelt på næring og yrke.

Tabell 1.4 Nye mottakere av alderspensjon fordelt på status 2 måneder før de tok ut alderspensjon for aldersgruppen 62–66 år, ved 67 år, over 67 år og samlet. Andel i prosent. 2018

	62–66 år	67 år	Over 67 år	Samlet
Arbeidstakere uten ytelse	78,4	13,6	67,4	42,1
Arbeidstakere med ytelse	6,8	8,2	0,5	7,4
Uføretrygd	0,6	45,7	0,0	25,7
AFP fra offentlig sektor	0,0	14,3	0,0	8,0
Andre ytelser*	2,2	2,2	0,0	2,2
Annet**	12,0	15,9	32,1	14,6
Antall	24438	32367	1317	58122

* Andre ytelser omfatter bl.a. dagpenger, arbeidsavklaringspenger og etterlattepensjon

** Annet omfatter bl.a. mottakere av tjenestepensjon som ikke er i arbeid, selvstendig næringsdrivende og mottakere av sosialhjelp

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

1.2 Utgifter til alderspensjon og gjennomsnittlig alderspensjon

Folketrygdens utgifter til alderspensjon utgjorde om lag 221 mrd. kroner i 2018. Utgiftene har økt betydelig i de senere årene, men veksten har avtatt etter 2014, se figur 1.4. Veksten i utgiftene målt i fast G skyldes særlig at det har blitt flere mottakere av alderspensjon, selv om veksten i antall mottakere har blitt noe redusert over tid. Gjennomsnittlig alderspensjon målt i fast G har de siste årene vært om lag uendret.[4]

Figur 1.4 Prosentvis vekst i utgifter til alderspensjon, gjennomsnittlig antall mottakere og gjennomsnittlig alderspensjon. Utgiftene og gjennomsnittlig pensjon målt i fast G.

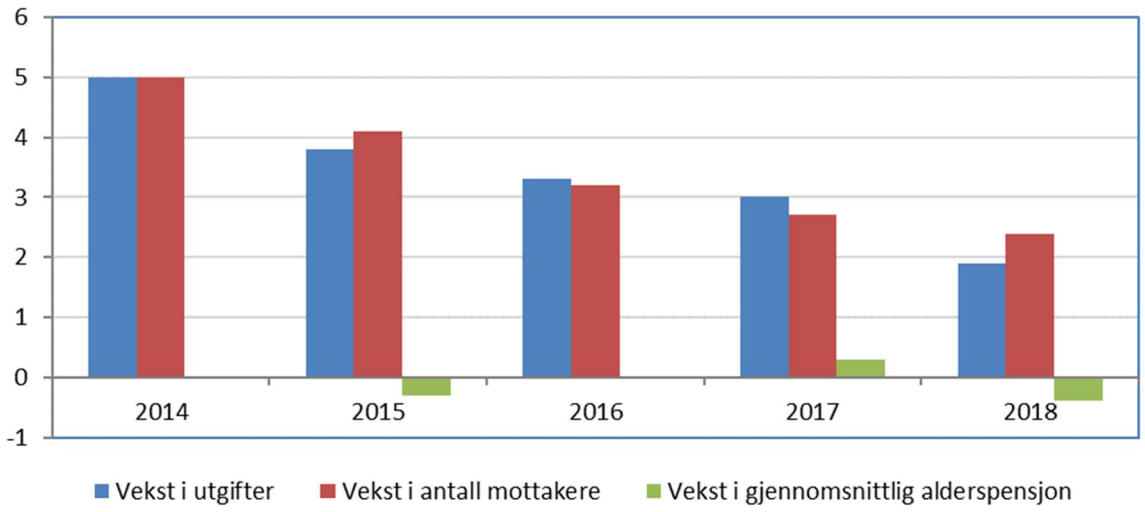

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Arbeids- og velferdsdirektoratet har anslått virkninger av pensjonsreformen på folketrygdens utgifter til alderspensjon samlet og fordelt på ulike komponenter, se figur 1.5. I figuren er de ulike komponentene definert som følger:

- Fleksibel alderspensjon er endringer i årlige utgifter som følge av at alderspensjon kan tas ut fleksibelt fra 62 år og at årlig pensjon blir lavere jo tidligere den tas ut. Effektene av fleksibel pensjon er delt i tre ulike effekter:
    - Tidlig uttak: samlede utgifter til mottakere av alderspensjon i alderen 62–66 år
    - Pensjonsalderjustering: innsparingen for mottakere over 67 år som tok ut pensjon før 67 år og dermed fikk lavere årlig pensjon
    - Utsatt pensjonering: innsparing som følger av uttak etter 67 år
- Levealdersjustering er innsparingen for mottakere over 67 år som følge av levealders-justeringen forutsatt uttak av alderspensjon ved 67 år. Skjermingstillegget i uføres alderspensjon er inkludert i beregningene og bidrar isolert sett til å redusere innsparingen.

[4] En lengre tidsserie for utviklingen i antall alderspensjonister og utgiftsutviklingen er gitt i tabell A.1 i vedlegg 3.

- Endret indeksering er innsparing som følge av at pensjoner under utbetaling reguleres lavere enn lønnsveksten

Utgiftene til alderspensjon fra folketrygden på grunn av tidlig uttak av alderspensjon økte gradvis fra 2011, men har holdt seg relativt stabile fra 2016 til 2018. Utgiftene utgjorde nær 20 mrd. kroner i 2018.

Nøytralt uttak innebærer over tid at de økte utgiftene i form av tidlig uttak på kort sikt vil motvirkes av reduserte utgifter i form av pensjonsalderjustering på lang sikt. Denne effekten kommer over mange år, slik at de økte utgiftene i form av tidlig uttak fortsatt vil dominere i flere år. Den samlede effekten av fleksibel alderspensjon er anslått å øke utgiftene med nær 15 mrd. kroner i 2018.

Levealdersjusteringen ved 67 år har foreløpig hatt relativt beskjeden effekt da den bare gjelder nye mottakere av alderspensjon fra 2011, og innsparingen begrenses av at de første årskullene er delvis skjermet for effekten av levealdersjusteringen. Effekten av levealdersjusteringen ved 67 år er anslått til nær 2 mrd. kroner i 2018.

Innsparinger av pensjonsreformen de første årene er særlig knyttet til ny regulering av pensjon under utbetaling som gjelder alle alderspensjonister. Ny regulering er anslått å ha gitt innsparinger på vel 9 mrd. kroner i 2018 sammenliknet med om alderspensjonen hadde vært lønnsregulert fra 2011.

Samlet har reformen anslagsvis bidratt til å øke utgiftene til alderspensjon i folketrygden med nær 4 mrd. kroner i 2018. Innsparingselementene i pensjonsreformen får økende betydning over tid, og i årene 2015–2018 er det anslått at veksten i utgiftene til alderspensjon har vært lavere med pensjonsreformen enn den ville vært uten pensjonsreformen.

I de senere årene er det også gjennomført noen endringer som har økt pensjonistenes inntekter. I 2016 ble grunnpensjonen for gifte og samboende pensjonister økt fra 0,85G til 0,90 G, og minstepensjonen for enslige pensjonister ble økt med 4 000 kroner på årsbasis, begge med virkning fra 1. september. I 2017 ble minstepensjonen for enslige pensjonister igjen økt med 4 000 kroner på årsbasis, mens minstepensjonen for gifte og samboende ble økt med 1 000 kroner, begge med virkning fra 1. september.

I 2018 er disse endringene samlet anslått å øke utgiftene til alderspensjon med om lag 3,4 mrd. kroner, fordelt på 2,8 mrd. kroner som følge av økt grunnpensjon og 0,6 mrd. kroner som følge av økningene i minstepensjonen, se figur 1.5.

Figur 1.5 Utgiftsvirkning av pensjonsreformen målt i fast G. Millioner kroner. G = 95 800 kroner

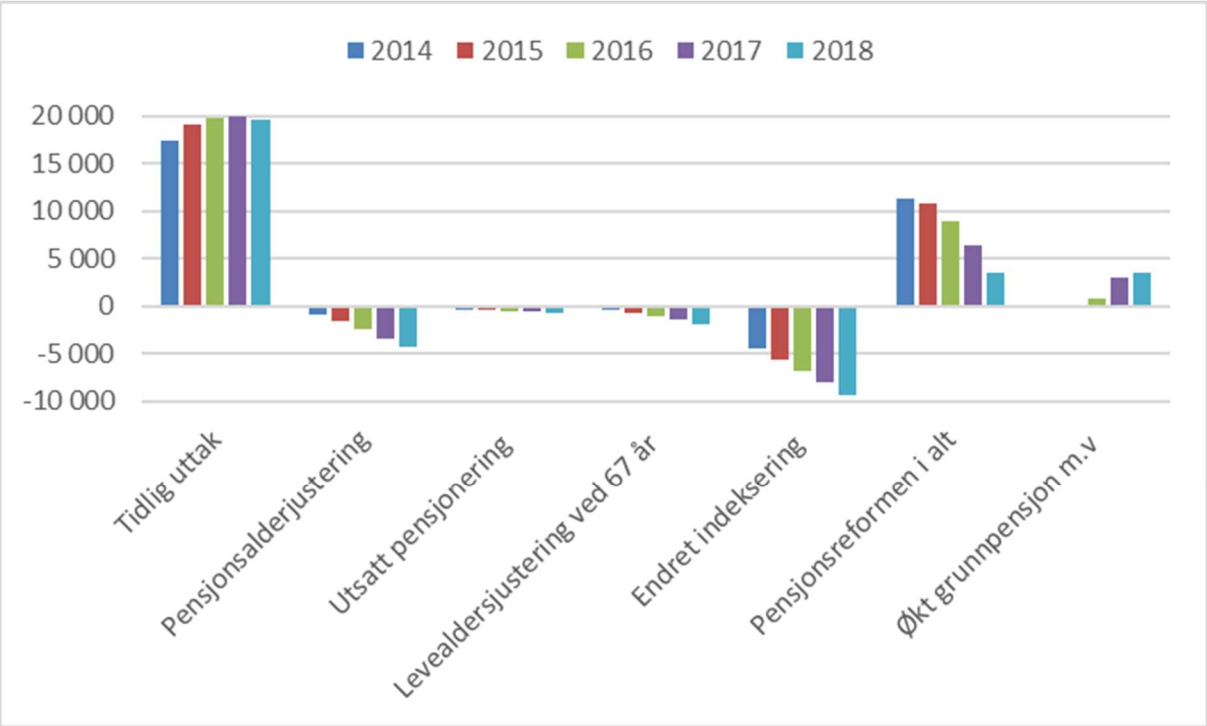

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Alderspensjon fra folketrygden reguleres årlig med virkning fra 1. mai. Tabell 1.5 viser årlig endring i realverdi av alderspensjon målt på ulike måter og for ulike grupper. Øverst i tabellen gjengis lønnsvekst, G-vekst og prisvekst (KPI). G skal følge lønnsveksten over tid, men kan i de enkelte år avvike som følge av at en i trygdeoppgjørene baserer seg på et anslag på lønnsveksten i inneværende år. G korrigeres i de årlige trygdeoppgjørene for avvik mellom anslått og faktisk lønnsvekst de siste to årene.

Som det framgår av tabellen har det gjennomgående vært en relativt svak reallønnsvekst i perioden 2014–2018 på mellom 0 og 1 prosent per år, bortsett fra i 2016 da den var -1,8 prosent.

Gjennomsnittlig alderspensjon hadde en positiv realvekst i årene 2014, 2015 og 2017, og en reell nedgang i 2016 og 2018.

Alderspensjonister med en pensjon utover minstepensjonen har de siste årene fått sin pensjon regulert med G, og deretter fratrukket 0,75 prosent. I 2014 ga dette en realvekst i alderspensjonen, mens pensjonen har falt i realverdi i årene 2015–2018.

Tabell 1.5 Anslag for endring i realverdi av pensjonen for ulike grupper av alderspensjonister i perioden 2014–2018. Prosent

	2014	2015	2016	2017	2018	2014–2018*
Nominell årslønnsvekst	3,1	2,8	1,7	2,3	2,8	2,5
Nominell vekst i gjennomsnittlig G	3,7	2,5	2,5	1,7	2,7	2,6
Prisvekst (KPI)	2,1	2,1	3,6	1,8	2,7	2,5
Reallønnsvekst deflatert med KPI	1,0	0,7	-1,8	0,5	0,1	0,1
*Gjennomsnittlig alderspensjon***						
Nominell vekst	3,7	2,5	2,5	2,0	2,3	2,6
Realvekst deflatert med G	0,0	0,0	0,0	0,3	-0,4	0,0
Realvekst deflatert med KPI	1,5	0,4	-1,1	0,2	-0,4	0,1
Pensjon utover minstepensjon som kun påvirkes av årlig regulering						
Nominell vekst	2,9	1,7	1,7	0,9	1,9	1,8
Realvekst deflatert med G	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8
Realvekst deflatert med KPI	0,8	-0,4	-1,8	-0,9	-0,7	-0,6
Minstepensjon for enslige						
Nominell vekst	3,2	2,0	2,8	3,3	3,6	3,0
Realvekst deflatert med G	-0,5	-0,5	0,3	1,6	0,8	0,3
Realvekst deflatert med KPI	1,1	-0,1	-0,8	1,5	0,8	0,5
Minstepensjon for gifte						
Nominell vekst	3,2	2,0	2,9	3,1	2,5	2,7
Realvekst deflatert med G	-0,5	-0,5	0,4	1,4	-0,2	0,1
Realvekst deflatert med KPI	1,1	-0,1	-0,7	1,3	-0,2	0,3

* Gjennomsnitt

** Utviklingen i gjennomsnittlig alderspensjon påvirkes av at nye alderspensjonister kommer til, at noen dør, og at en del kan få endret pensjon som følge av økt pensjonsopptjening mv.

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet og Statistisk sentralbyrå

Etter gjeldende regelverk skal alle alderspensjoner reguleres med samme sats bortsett fra minstepensjonen som har en noe gunstigere regulering. Minstepensjonen skal etter regelverket reguleres i samsvar med lønnsveksten, og deretter justeres for effekten av levealdersjusteringen for 67-åringer. Effekten av levealdersjusteringen har de siste årene gitt et fratrekk i pensjonen på 0,5 prosent per år. De med minstepensjon har dermed hatt en litt bedre inntektsutvikling enn andre alderspensjonister med høyere pensjon.

I 2016 økte dessuten minstepensjonen for enslige alderspensjonister med 4 000 kroner på årsbasis med virkning fra 1. september, og denne gruppen fikk en ny økning på 4 000 kroner på årsbasis fra 1. september 2017. Økningen bidro til at enslige minstepensjonister i årene

2016–2018 har hatt en bedre inntektsutvikling enn lønnstakere. Om lag 9 prosent av alle alderspensjonister er enslige minstepensjonister. Også for perioden 2011–2018 under ett er minstepensjonen for enslige nå på et høyere nivå enn om den hadde fulgt lønnsveksten.

Det er vedtatt en ny økning av minstepensjonen for enslige på 4 000 kroner på årsbasis fra 1. september 2019. I likhet med økningene i 2016 og 2017 er denne økningen begrenset til minste pensjonsnivå i gammel opptjeningsmodell. Minstepensjonen i gammel opptjeningsmodell er derfor høyere enn garantipensjonen i ny opptjeningsmodell i tillegg til at nivåene varierer mellom enslige og gifte, se tabell 1.6. Minstenivåene målt i G vil med mindre det skjer særskilte økninger i minsteytelsene, falle litt over tid som følge av at de levealdersjusteres.

Tabell 1.6 Minsteytelse ved 67 år i 2019 målt i G*

Minste pensjonsnivå, enslig	2,03
Minste pensjonsnivå gift, for person gift med annen minstepensjonist	1,82
Garantipensjonsnivå, enslig	1,91
Garantipensjonsnivå, gift	1,76

* Satsene gjelder fra 1. mai, men for minste pensjonsnivå enslig er økningen på 4 000 kroner på årsbasis fra 1. september 2019 inkludert.

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

2 Helserelaterte ytelser og dagpenger over 62 år

Tidligere rapporter har omtalt mottak av uføretrygd fra folketrygden blant personer 62 år og eldre. Dette kapitlet presenterer utviklingen i antall uføre over 62 år og supplerer med statistikk om mottak av arbeidsavklaringspenger og sykepenger, samt dagpenger under arbeidsløshet, for samme aldersgruppe. Disse ytelsene er – i tillegg til alderspensjon – de sentrale ytelsene til livsopphold i denne aldersgruppen. Avsnitt 2.1 til 2.4 omtaler utviklingen i mottak av de ulike ytelsene hver for seg, mens avsnitt 2.5 ser på utviklingen for disse ytelsene samlet.

2.1 Uføretrygd

I desember 2018 mottok 29 prosent i aldersgruppen 62–66 år uføretrygd, noe som er 2 prosentpoeng lavere enn i 2014, se tabell 2.1 Andelen mottakere av uføretrygd i aldersgruppen 62–66 år var om lag 40 prosent i 2000, og 35 prosent i 2010. I denne aldersgruppen har det derfor skjedd en gradvis nedgang i andelen mottakere av uføretrygd over lang tid, også før pensjonsreformen fra 2011. Andelen uføre øker med alderen. Mens 26 prosent av 62-åringene mottok uføretrygd, mottok 31 prosent av 66-åringene uføretrygd i 2018.

Tabell 2.1 Andel mottakere av uføretrygd ved utgangen av året, 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	26,6	26,5	26,3	25,5	25,7
63	28,6	28,0	27,7	27,5	27,0
64	30,8	29,7	29,1	28,8	28,9
65	33,0	32,0	30,8	30,4	30,1
66	34,5	33,6	32,7	31,5	31,1
Totalt 62–66 år	**30,7**	**29,9**	**29,2**	**28,7**	**28,5**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Nye mottakere av uføretrygd mellom 62 og 66 år hadde i 2018 en gjennomsnittlig uføregrad på 90 prosent. Gjennomsnittlig uføretrygd i 2018 var for denne gruppen 257 000 kroner, eller 288 000 kroner hvis en korrigerer for uføregraden. I denne gruppen hadde menn om lag 8 prosent høyere uføretrygd enn kvinner når en korrigerer for grad.

Gjennomsnittlig uføregrad for nye uføretrygdede i alderen 62–66 år har ligget mellom 89 pst. og 91 pst. de siste 10 årene. Det er ikke noen tendens til at uføregraden for nye uføre har blitt redusert etter at uførereformen ble gjennomført i 2015. Uføregraden for nye uføre er et mål på hvilken inntektsevne som er lagt til grunn ved innvilgelse av uføretrygd, og dermed ikke alltid et mål på hvor mye de uføre jobber ved siden av uføretrygden. I de fleste tilfeller vil imidlertid uføregraden og utbetalingsgraden være lik. Om lag 3,5 pst. av de uføre har en utbetalingsgrad som er forskjellig fra uføregraden.

Fram til 2015 var regelverket slik at uføregraden ble redusert dersom arbeidsinntekten oversteg en fastsatt grense. Fra og med 2015 skal utbetalingen av uføretrygd reduseres, mens uføregraden beholdes slik at uføre automatisk kan få tilbake sin opprinnelige innvilgede uføretrygd dersom arbeidsforsøket skulle vise seg å bli kortvarig. Samtidig ble regelverket lagt om slik at det ikke lenger var noen terskeleffekt, verken på skatte- eller ytelsessiden, som kunne føre til at man tapte økonomisk på å øke arbeidsinntekten.

Kostøl og Mogstad (2014) finner at det å fjerne terskeleffekter kan bidra til økt arbeidstilbud for uføre. Alne (2018) ser på effektene av de nye reglene for uføretrygd og finner at det nye uføreregelverket i liten grad har påvirket hvor stor andel av de uføretrygdede som jobber. Samtidig viste denne analysen at arbeidstilbudet økte noe blant de som allerede hadde et arbeidsforhold. Estimatene fra analysen indikerer at den totale effekten av reformen i antall arbeidstimer synker med alderen, og at de i aldersgruppen 50–61 år reduserte arbeidstilbudet i etterkant av reformen. Denne studien analyserte kun effekter for aldersgruppen 18–61 år, det vil si at den ikke har sett nærmere på effektene for de som er 62 år og eldre.

2.2 Arbeidsavklaringspenger

I desember 2018 mottok 2,6 prosent i aldersgruppen 62–66 år arbeidsavklaringspenger. Andelen mottakere av arbeidsavklaringspenger i aldersgruppen 62–66 år var på 1,9 prosent ved innføringen i 2010, og steg i de påfølgende årene. Etter 2014 har det skjedd en gradvis nedgang i andelen mottakere av arbeidsavklaringspenger, og andelen er 0,7 prosentpoeng lavere i 2018 sammenliknet med 2014, se tabell 2.2. Blant de over 62 år er andelen mottakere av arbeidsavklaringspenger fallende med alder. Mens 3,3 prosent av 62-åringene mottok arbeidsavklaringspenger, mottok 1,9 prosent av 66-åringene arbeidsavklaringspenger i 2018.

Tabell 2.2 Andel mottakere av arbeidsavklaringspenger ved utgangen av året, 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	4,4	4,0	3,9	3,9	3,3
63	4,0	3,5	3,4	3,3	3,1
64	3,5	3,2	3,0	2,9	2,5
65	2,7	2,8	2,7	2,4	2,2
66	2,1	2,3	2,4	2,3	1,9
Totalt 62–66 år	**3,3**	**3,2**	**3,1**	**3,0**	**2,6**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Innvilgede arbeidsavklaringspenger er alltid beregnet som en 100 prosent ytelse. Det foretas altså ingen gradering av arbeidsavklaringspengene. Reduksjonen i utbetalingen foretas ut fra tid med inntektsgivende arbeid (faktisk eller forventet), som mottaker melder fra til Arbeids- og velferdsetaten. Gjennomsnittlig utbetalingsgrad i aldersgruppen 62–66 år har ligget stabilt rundt 85–86 pst. i perioden 2010–2018.

I 2018 kom det endringer i regelverket for arbeidsavklaringspenger, som blant annet innebar en innstramming i vilkårene for å få forlenget AAP utover ordinær periode. Foreløpige tall viser at det var en økning i antall personer som mottok sosialhjelp (økonomisk stønad) i etterkant av en AAP-periode i 2018.[5] Personer med rett til uttak av alderspensjon vil imidlertid ikke kunne få innvilget sosialhjelp, siden mottak eller rett til livsoppholdsytelser som alderspensjon i utgangspunktet medfører at en ikke har krav på økonomisk stønad. Det er foreløpig ikke kommet tall som ser nærmere på utviklingen i ulike aldersgrupper. NAV kommer til å gjøre mer dyptgående analyser av effekten av regelverksendringene på AAP i løpet av 2019.

[5] https://www.nav.no/no/NAV+og+samfunn/Statistikk/AAP+nedsatt+arbeidsevne+og+uforetrygd+-+statistikk/Nyheter/regelendringene-for-aap-f%C3%B8rte-til-flere-p%C3%A5-sosialhjelp

2.3 Sykepenger

I desember 2017 mottok 3,6 prosent i aldersgruppen 62–66 år sykepenger.[6] Andelen mottakere av sykepenger i aldersgruppen 62–66 år har ligget stabilt på 3,6–3,7 prosent i årene 2014–2017, se Tabell 2.3.

Tabell 2.3 Andel mottakere av sykepenger ved utgangen av året, 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	4,6	4,6	4,5	4,5	..
63	4,0	4,3	4,1	4,0	..
64	3,9	4,0	3,8	3,6	..
65	3,0	3,1	3,0	3,0	..
66	2,7	2,7	2,7	2,8	..
Totalt 62–66 år	**3,6**	**3,7**	**3,7**	**3,6**	**..**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Gradert sykmelding benyttes når arbeidstakeren er delvis arbeidsufør. Sykepengene kan graderes ned til 20 prosent. Nær en firedel av sykefraværstilfellene er gradert, og bruken av gradert sykmelding øker med alder.

Arbeidstakere mellom 67 og 70 år har rett til sykepenger fra arbeidsgiver i arbeidsgiver-perioden på 16 kalenderdager, i tillegg til sykepenger fra NAV i ytterligere 60 sykepenge-dager. Noen grupper arbeidstakere, herunder statsansatte, har dessuten avtaler om at arbeidsgiver dekker sykepenger i inntil ett år også for ansatte mellom 67 og 70 år.

2.4 Dagpenger

I desember 2018 mottok 1,2 prosent i aldersgruppen 62–66 år dagpenger. Andelen som mottok dagpenger i aldersgruppen 62–66 år var på 1,0 prosent i 2014, og økte til 1,5 prosent i 2016, se tabell 2.4. Økningen må ses i sammenheng med svakere konjunkturer etter oljeprisfallet i 2014. De siste to årene har vært en nedgang i andelen mottakere av dagpenger, og andelen var i desember 2018 på 1,2 prosent.

[6] Tall for mottak av sykepenger for år 2018 ferdigstilles juli 2019.

Tabell 2.4 Andel av befolkningen som mottar dagpenger ved utgangen av året, 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	1,1	1,3	1,5	1,3	1,1
63	1,2	1,3	1,6	1,4	1,2
64	1,1	1,4	1,5	1,5	1,2
65	0,9	1,2	1,5	1,3	1,2
66	0,7	1,0	1,3	1,3	1,1
Totalt 62–66 år	**1,0**	**1,2**	**1,5**	**1,4**	**1,2**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Dagpenger beregnes i utgangspunktet som om mottakeren var helt arbeidsledig. Når mottaker delvis er i arbeid, vil dagpengene reduseres. Det har i forbindelse med rapporten ikke blitt innhentet nærmere opplysninger om gradering av dagpenger i aldersgruppen 62–66 år.

2.5 Samlet mottak av helserelaterte ytelser og dagpenger

Siden begynnelsen av 1990-tallet har det vært en betydelig nedgang i mottak av NAV-ytelser i alderen 62–66 år. Andelen som mottok en livsoppholdsytelse i denne aldersgruppen har falt fra nær 50 prosent i 1992 til 37 prosent i 2018 (Kann og Sutterud 2017: 48). Bedre helsetilstand, høyere utdanningsnivå blant de eldre i arbeidsstyrken, samt forbedringer i det fysiske arbeidsmiljøet kan være med å forklare utviklingen, men det har også vært til dels store endringer i inntektssikrings- og pensjonsordningene i perioden.

Tabell 2.5 viser utviklingen i andelen som mottar en helserelatert ytelse eller dagpenger i perioden 2014–2018. Det er mulig at en og samme person mottar mer enn én ytelse fra folketrygden. Tallene i tabellen er justert for dobbelttellinger, slik at en person som eksempelvis mottar gradert uføretrygd i kombinasjon med graderte sykepenger telles som én mottaker.

Tabell 2.5 Andel av befolkningen som mottok uføretrygd, AAP, sykepenger og/eller dagpenger ved utgangen av året, 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	37,5	37,1	36,9	36,0	35,2*
63	38,7	37,9	37,7	36,9	36,0*
64	40,2	39,2	38,3	37,7	37,1*
65	40,7	40,1	39,0	38,0	37,3*
66	41,3	40,7	40,1	38,9	37,7*
Totalt 62–66 år	**39,6**	**39,0**	**38,3**	**37,4**	**36,6***

* Foreløpige tall

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabellen viser at utviklingen med reduksjon i mottak av ytelser blant de eldste også har fortsatt etter pensjonsreformen. Andelen som mottar en ytelse i aldersgruppen 62–66 år har blitt redusert med 3 prosentpoeng siden 2014, og var i 2018 på om lag 37 prosent.

Pensjonsreformen muliggjorde avgang fra arbeidslivet og uttak av alderspensjon fra 62 år (under forutsetning av tilstrekkelig pensjonsopptjening). Mange som med det gamle regelverket ikke ville ha mulighet til pensjonering før etter fylte 67 år, fikk med reformen dermed mulighet til tidligere avgang. Isolert sett vil dette trekke i retning av en lavere andel som mottar de aktuelle ytelsene, både fordi noen etter reformen kan ha valgt avgang fra arbeidslivet før helseproblemene eller ledigheten inntraff (og dermed ikke ha rett til helserelaterte ytelser eller dagpenger), men også fordi noen med helseutfordringer kan ha valgt uttak av alderspensjon framfor å søke om en annen ytelse. For eksempel vil uføretrygd innebære en potensielt langvarig avklarings- og søknadsprosess, og tidliguttak av alderspensjon vil av den grunn for noen framstå som det beste alternativet til tross for at tidliguttak gir et lavere alderspensjonsnivå siden pensjonsformuen spres over flere år.

Før pensjonsreformen ville de som ikke hadde tidligpensjonsordninger normalt bli alderspensjonister fra 67 år. Majoriteten av arbeidstakerne hadde imidlertid rett til avtalefestet pensjon (AFP). Analyser har vist at AFP-ordningen i offentlig sektor, samt den gamle AFP-ordningen i privat sektor, medførte en dreining i avgangen fra arbeidslivet gjennom uføretrygd og andre helserelaterte ytelser til avgang gjennom AFP-ordningen (Bratberg m. fl. (2000)). Blant de som ikke hadde rett til AFP, var imidlertid mange som forlot arbeidslivet via helserelaterte ytelser før overgang til alderspensjon.

AFP slik ordningen var i privat sektor før pensjonsreformen, ga en litt høyere ytelse sammenliknet med uføretrygd. Det er derfor grunn til å anta at en andel av de som ville kunne få innvilget en helserelatert ytelse valgte å ta ut AFP i stedet. Omleggingen til ny AFP i privat sektor fra 2011 innebærer at AFP-ytelsen blir justert for gjenstående levealder på uttakstidspunktet, og for flertallet gir arbeidsavklaringspenger og/eller uføretrygd nå en høyere ytelse sammenliknet med ny AFP i kombinasjon med alderspensjon fra folketrygden tatt ut fra 62 år.[7] Isolert sett vil dette trekke i retning av høyere uføreandeler.

Analyser viser at andelen yrkesaktive 61-åringer som mottar uføretrygd eller arbeids-avklaringspenger i aldersgruppen 62–66 år har gått vesentlig ned både i privat og offentlig sektor etter pensjonsreformen. Totalt sett har denne andelen gått ned fra rundt 13 prosent for personer født i 1943 til rundt 8 prosent for personer født i 1951. Utviklingen varierer imidlertid mellom ulike grupper. Blant ansatte i private AFP-bedrifter som ikke fyller vilkåret for å ta ut alderspensjon fra fylte 62 år har det vært en betydelig økning i mottak av uføretrygd og AAP, men gruppen utgjør en liten andel av populasjonen og påvirker derfor i liten grad den samlede andelen mottakere av helserelaterte ytelser blant de eldste (Jacobsen (2018)).

[7] Om ny AFP eller uføretrygd lønner seg for den enkelte vil avhenge av fødselsår, opptjeningshistorikk og inntektsnivå/beregningsgrunnlag for uføretrygden. Tatt ut fra 62 år lønner uføretrygd seg for de fleste, mens tatt ut fra 63-årsalder gir ny AFP og uføretrygd om lag likt livsvarig pensjonsnivå for personer med en typisk inntektshistorikk.

3 Pensjonsordninger i privat sektor

3.1 Tjenestepensjon i privat sektor

Arbeidsgivere i privat sektor må i dag ha en tjenestepensjonsordning for sine ansatte som sikrer arbeidstakerne i virksomheten opptjening av alderspensjon.[8] Pensjonsordningen skal utformes i samsvar med kravene i *lov om obligatorisk tjenestepensjon* (OTP) som trådte i kraft 1. januar 2006. Ordningen må tilfredsstille visse minstekrav der årlig innskudd minst skal utgjøre 2 prosent av lønn mellom 1 og 12 G. Arbeidsgiver skal også tegne forsikring som gir rett til innskuddsfritak ved uførhet. Loven gjelder ikke arbeidsgivere som har pensjonsordning i henhold til lov eller tariffavtale for statlig eller kommunalt ansatte. Foretak som omfattes av obligatorisk tjenestepensjonsordning kan likevel holde arbeidstakere som er yngre enn 20 år eller som arbeider i mindre enn 20 prosent stilling utenfor foretakets pensjonsordning etter reglene i foretakspensjonsloven, innskuddspensjonsloven eller tjenestepensjonsloven.

3.1.1 Utforming av private kollektive tjenestepensjonsordninger

Fram til 2001 hadde alle virksomheter med kollektiv tjenestepensjon ytelsesordninger etter *lov om foretakspensjon*. Innskuddsordninger etter *lov om innskuddspensjon* ble først lovregulert og gitt skattefavorisering fra 2001, og ble et foretrukket produkt etter innføring av OTP-loven, både ved nytegning og ved overgang fra eksisterende ytelsesordninger. I 2014 ble det innført et tredje skattefavorisert tjenestepensjonsprodukt i privat sektor; såkalte hybridordninger etter *lov om tjenestepensjon*.

I en *ytelsesordning* er pensjonsnivået definert i pensjonsavtalen («pensjonsplanen»). Ytelsesordningene sikter inn mot et nivå på tjenestepensjonen som sammen med folketrygden skal utgjøre en andel av medlemmets sluttlønn. Typisk gir ytelsesordningene et nivå for samlet pensjon på for eksempel 66 prosent av sluttlønnen dersom man står i jobb til en fastsatt alder («opptjeningsalder»), typisk 67 år, forutsatt at man tiltrer senest 30 år før opptjeningsalder. Det gjøres et sjablongmessig fradrag for alderspensjon fra folketrygden («beregnet folketrygd»), og faktisk samlet pensjon avviker fra nivået i pensjonsavtalen.[9] Nivået i pensjonsavtalen er derfor et ambisjonsnivå, ikke et garantert nivå. Pensjonsnivået i pensjonsplanen i de private ordningene gjelder ved uttak fra opptjeningsalder, som normalt er 67 år, men pensjonen kan tas ut fleksibelt fra 62 år. Pensjonen omregnes da i henhold til en lengre forventet utbetalingstid. Utbetalingsperioden er angitt i pensjonsavtalen og er som regel livsvarig, men kan også være opphørende. I de tilfeller hvor alderspensjonen er opphørende, kan likevel ytelsen ved uttak omregnes til en livsvarig ytelse, men ikke motsatt.

I en *innskuddsordning* er et årlig innskudd definert i pensjonsavtalen, normalt som en prosentandel av den enkeltes lønn. Den årlige avkastningen legges til innskuddene, og samlet oppspart kapital omregnes til, og utbetales som, en årlig pensjon ved uttak. Innskuddsordningene utbetaler pensjon i en tidsbegrenset periode med mindre det er avtalt konvertering til en livsvarig ytelse (pensjonsforsikring) ved uttak. Pensjonen kan tas ut fleksibelt fra 62 år, og den må utbetales over minst 10 år og minst til fylte 77 år. Kravet om utbetaling til fylte 77 år

[8] Det er visse unntak fra kravet om å ha tjenestepensjon for små foretak, jf. § 1 i loven.

[9] I beregnet folketrygd legges det til grunn full opptjeningstid i folketrygden med inntekt lik sluttlønnen i tjenestepensjonsordningen.

kan fravikes dersom årlig utbetaling blir lavere enn 20 prosent av G. Tilsvarende krav til utbetalingstid gjelder for opphørende ytelsesordninger.

Det er flere viktige forskjeller mellom innskudds- og ytelsesordninger. Arbeidstakerne har gjerne lagt vekt på at risikoen er fordelt på ulik måte: I ytelsesordningene har arbeidstakerne stor grad av sikkerhet for hva pensjonen vil bli, men bedriftene står overfor usikre framtidige kostnader blant annet knyttet til utviklingen i levealderen og oppregulering av tidligere opptjente rettigheter. I innskuddsordningene bærer arbeidstakerne risikoen, blant annet ved at størrelsen på den oppsparte kapitalen avhenger av en usikker avkastning. Spareprofilene kan ha både høy og lav risiko. Hvor mye den enkelte får i innskuddspensjon avhenger både av årlig innbetaling og avkastning i spareperioden. Arbeidstakernes kompensasjon for å ta på seg risikoen er at gevinsten ved god avkastning også tilfaller arbeidstakeren.

En annen forskjell mellom ytelses- og innskuddsordninger er at innskuddsordningene i hovedsak er spareordninger hvor den oppsparte kapitalen normalt tilfaller arvingene ved dødsfall, mens avsatte midler til alderspensjon i ytelsesordningene ved dødsfall tilfaller forsikringskollektivet, altså de andre medlemmene av ordningen (dødelighetsarv). Dette trekker isolert sett i retning av at de nødvendige premiene for å nå et gitt årlig pensjonsnivå er lavere i ytelsesordningene enn i innskuddsordningene. At innskuddsordningene utbetaler pensjon i en tidsbegrenset periode, mens livsvarige ytelser er mer vanlig i ytelsesordninger, trekker i motsatt retning.

Med virkning fra 2014 er det vedtatt en ny *lov om tjenestepensjon*. Tjenestepensjonsloven åpner for et nytt pensjonsprodukt, ofte omtalt som en hybridpensjon fordi den kombinerer elementer fra både ytelses- og innskuddspensjoner. Arbeidsgiver skal hvert år betale et innskudd som er fastsatt i prosent av lønnen til den enkelte, på samme måte som i innskuddsordningene. Innskuddene akkumuleres i en «pensjonsbeholdning», og arbeidsgiver kan velge å garantere at pensjonsbeholdningen årlig skal reguleres i takt med lønnsveksten (alminnelig lønnsvekst eller lønnsveksten i foretaket) eller om den skal tilføres den faktiske avkastningen på pensjonsmidlene. I pensjonsordninger med garanti hvor det er faktisk avkastning som tilføres, må det garanteres for at pensjonsbeholdningen ikke kan reduseres nominelt som følge av at faktisk avkastning er negativ. Foretaket kan også velge individuelt investeringsvalg, det vil si pensjonsordninger uten garanti.[10] I motsetning til i rene innskuddsordninger, skal pensjonsbeholdningen tilføres en dødelighetsarv og utbetalingen av pensjon kan avtales livsvarig eller opphørende. Omregningen til en årlig pensjon skal ta utgangspunkt i forventet gjenstående levetid i beregningsgrunnlaget på uttakstidspunktet. Utbetalt pensjon skal enten reguleres med faktisk avkastning på pensjonsmidlene eller på samme måte som i folketrygden, det vil si med den alminnelige lønnsveksten fratrukket 0,75 prosent.

De tre ulike pensjonsordningene i privat sektor har således svært ulik karakter:

- Innskuddsordningene er spareordninger i hovedsak uten forsikringselement der pensjonen normalt betales ut i en tidsbegrenset periode og der gjenværende midler etter personer som dør tilfaller arvingene. Det ligger imidlertid et forsikringselement i innskuddsfritak ved uførhet, som er obligatorisk.
- Hybridpensjon likner innskuddsordningene i opptjeningsperioden og ytelsesordningen i utbetalingsperioden. Pensjonsrettighetene i hybridpensjon kan reguleres med alminnelig lønnsvekst eller med avkastning. Det er som et minimumskrav om nullgaranti på avkastningen, bortsett fra de tilfeller hvor det er valgt individuelt

[10] Det er også mulig å ha avkastningsgarantier i innskuddspensjonsordninger, men det er ikke krav om nullgaranti slik som i ordninger etter lov om tjenestepensjon. Enkelte leverandører av innskuddspensjon tilbyr investeringsporteføljer med avkastningsgaranti.

investeringsvalg. Det tilføres dødelighetsarv i inn- og utbetalingsperioden. Pensjonen utbetales livsvarig eller tidsbegrenset, med tidligst opphør fra 80 år forutsatt at ytelsen har vært utbetalt i ti år.

- Ytelsesordningene er forsikrede pensjonsytelser hvor ytelsen utgjør en viss prosent av den ansattes sluttlønn. Ytelsene utbetales normalt livsvarig. Det er krav om balanseføring av forpliktelsene for foretaket.

I privat sektor er det ikke lovpålagte krav om uførepensjon, og det varierer om den ansatte i tillegg til en alderspensjonsytelse er dekket av pensjonsytelser til uføre. Uførepensjonen i privat sektor ble lagt om med virkning fra 1. januar 2016. Før omleggingen ble uførepensjonen beregnet som en ytelsesbasert alderspensjon, avkortet for tjenestetid. Etter omlegging er ytelsen tilpasset ny uføretrygd i folketrygden og kan maksimalt utgjøre summen av 25 prosent av G (begrenset til 6 prosent av medlemmets lønn) og 3 prosent av medlemmets lønn inntil 12 G. Uførepensjonen kan omfatte et tillegg på inntil 66 prosent av den del av medlemmets lønn som ligger mellom 6 og 12 G. Maksimalrammen for uførepensjon fra privat tjenestepensjon tilsvarer uførepensjonen i offentlig tjenestepensjonen som ble etablert fra 1. januar 2015. Uførepensjonen i privat tjenestepensjon kan, i motsetning til offentlig tjenestepensjon, beregnes uten avkorting for tjenestetid og forsikret ytelse skal i så fall reduseres mot uførepensjon fra fripoliser, pensjonsbevis og oppsatte rettigheter i offentlig tjenestepensjon.

3.1.2 Mottakere av privat kollektiv tjenestepensjon

Ifølge tall fra Finans Norge var det ved utgangen av 2018 registrert 1 400 800 forsikrede med innskuddsordning og 83 300 forsikrede med ytelsesordning.[11] I hybridpensjonsordninger etter lov om tjenestepensjon, som først ble etablert i markedet fra 2015, var det 14 700 forsikrede ved utgangen av 2018, og 5 500 av disse hadde et produkt med investeringsvalg. Andelen forsikrede med innskuddspensjon er altså betydelig: I 2018 var 93 prosent forsikret med innskuddspensjon, 6 prosent med ytelsespensjon og 1 prosent med hybridpensjon.[12]

Før obligatorisk tjenestepensjon ble innført fra 2006, var ytelsesordninger dominerende selv om lov om innskuddspensjon kom i 2001. Mens det i 2005 var 380 000 medlemmer i ytelsesordninger mot 120 000 i innskuddsordninger, var antall medlemmer i innskuddsordninger 820 000 mot 350 000 i ytelsesordninger i 2007, se figur 3.1. En tilsvarende utvikling med avvikling av ytelsesordninger framgår også av tall fra Pensjonskasseforeningen som viser at antall arbeidstakere med medlemskap i en privat pensjonskasse i perioden fra utgangen av 2006 til utgangen av 2016 ble redusert fra 135 000 til 29 000 personer.

De vel 800 000 arbeidstakere som i 2006–2007 ble innlemmet i en innskuddsordning, var i all hovedsak ansatt i virksomheter som ikke hadde tjenestepensjonsordning fra før. I tiden fra 2005 og fram til i dag har mange ytelsesordninger blitt avviklet og erstattet med innskuddsordninger. I tillegg har nyetablerte virksomheter valgt innskuddsordninger. I følge tall fra Finans Norge har 210 000 arbeidstakere fått omdannet tjenestepensjon fra en ytelsesordning til en innskuddsordning i perioden 2005 til 2018. Den brede omleggelsen fra en ytelsesordning til en innskuddsordning har skjedd enten ved at nyansatte ikke tas inn i

[11] Antall forsikrede gjelder pensjoner der pensjonsutbetalingen ikke har startet. Statistikken over antall forsikrede, vil i hovedsak tilsvare antall arbeidstakere med privat tjenestepensjon, men det er også mulig å være medlem i to tjenestepensjonsordninger samtidig, for eksempel ved to deltidsstillinger.

[12] Om man tar hensyn til at det av 83 300 forsikrede med ytelsesordning kun er 77 600 forsikrede der opptjening av alderspensjonsrettigheter inngår, er andelen med ytelsespensjon om lag 5,0 prosent.

ordningen, ved at alle går ut av ordningen eller ved at bare de med få år igjen til pensjonsalder forblir medlemmer i ordningen.

Figur 3.1 Antall forsikrede i ordninger etter lov om innskuddspensjon, lov om foretakspensjon og lov om tjenestepensjon. Tusen personer

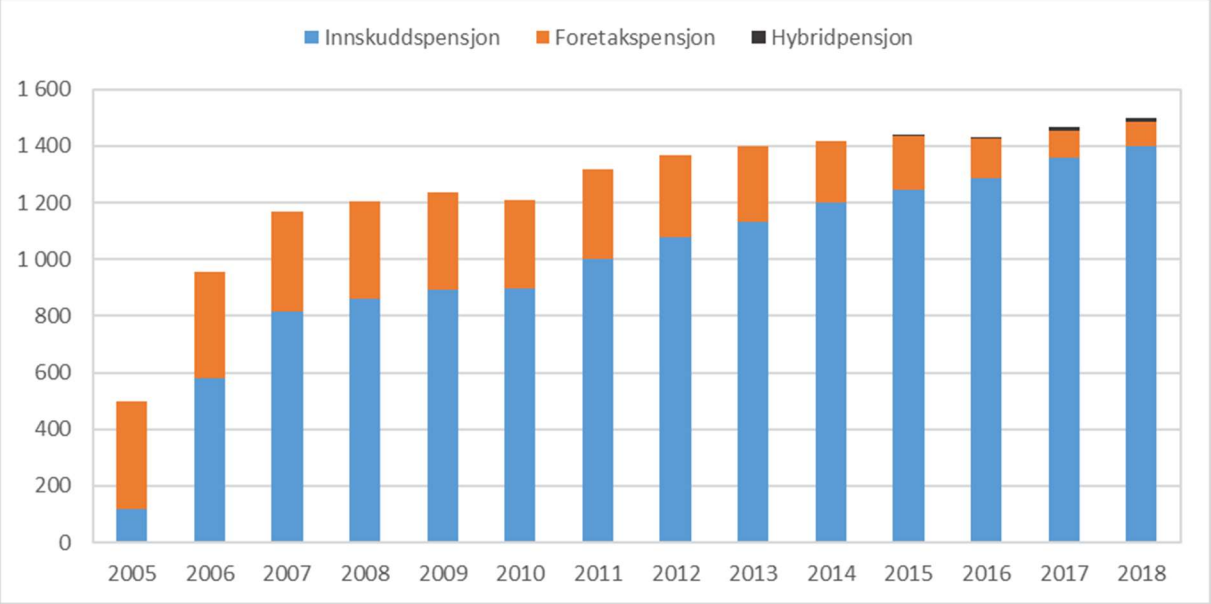

Kilde: Finans Norge

Den betydelige omleggingen fra ytelsesordning til innskuddsordning har igjen resultert i en særlig sterk vekst i antall forsikrede med fripoliser, dvs. rettigheter opparbeidet i ytelses-ordninger man ikke lenger er medlem av. Antall forsikrede med pensjonskapitalbevis, det vil si rettigheter opparbeidet i innskuddsordninger man ikke lenger er medlem av, har også økt over tid, men ikke like sterkt som veksten i antall forsikrede med fripoliser. Avhengig av hyppighet av jobbskifte, omlegging av ordning osv. vil en og samme person ofte ha flere fripoliser, pensjonskapitalbevis eller en kombinasjon av begge deler.

3.1.3 Forsikringsforpliktelser i private kollektive tjenestepensjonsordninger

I følge Finans Norge var den samlede forsikringsforpliktelsen for kollektiv pensjon i privat sektor ved utløpet av 2018 på 633 milliarder kroner, hvorav innskuddsbaserte ordninger utgjorde 38 prosent. Av den samlede forsikringsforpliktelsen utgjorde fripoliser 326 milliarder kroner, aktive innskuddsbaserte 152 milliarder kroner, pensjonskapitalbevis 81 milliarder kroner, aktive ytelsesbaserte 66 milliarder kroner og forpliktelser etter tjenestepensjonsloven 7 milliarder kroner. På tross av at innskuddsordningene nå har klart flest aktive medlemmer, er hoveddelen av forsikringsforpliktelsene fortsatt knyttet til ytelsesordningene.

Det ble innbetalt 37,8 milliarder kroner til private tjenestepensjonsordninger i 2018 ifølge Finans Norge. Innbetalingene til ytelsesordninger sank med 13 prosent fra 8,1 mrd. kroner i 2017 til 7 mrd. kroner i 2018, mens innbetalingene til innskuddsordninger økte med 8 prosent i samme periode fra 26,6 mrd. til 28,7 mrd. kroner. Innbetalinger til ordninger etter tjenestepensjonsloven utgjorde ved utgangen av 2018 om lag 2 mrd. kroner. Innbetalt premie til pensjonsordninger etter tjenestepensjonsloven fordeler seg mellom alderspensjon og uførepensjon, og i 2018 ble det innbetalt 0,7 mrd. kroner til alderspensjonsrettigheter etter tjenestepensjonsloven (de såkalte hybridordningene). Dette er en økning på 29 prosent sammenlignet med utgangen av 2017.

3.1.4 Ytelsesnivået i private kollektive tjenestepensjonsordninger

Tjenestepensjonslovene er rammelover som angir maksimale grenser for innskudd eller ytelse for å få skattefavorisering. Finans Norge utarbeider årlig statistikk over hvordan foretakene tilpasser seg med hensyn til innskuddssatser og ytelsesnivå.

Innskuddspensjon

Ved utgangen av 2018 var 93 prosent av arbeidstakere i privat sektor dekket av en innskuddspensjonsordning. De maksimale innskuddsgrensene i innskuddspensjonsloven er fra 1. januar 2014 økt fra 5 prosent av lønn mellom 1 G og 6 G og 8 prosent av lønn mellom 6 G og 12 G til 7 prosent av lønn inntil 12 G og et tilleggsinnskudd på 18,1 prosent av lønn mellom 7,1 G og 12 G. Det er samtidig gitt anledning til å gi innskudd fra første krone, i stedet for fra 1 G. For øvrig er minstekravet for innskuddspensjonsordninger etter lov om obligatorisk tjenestepensjon (OTP-loven) fortsatt 2 prosent av lønn mellom 1 G og 12 G.

Finans Norge har innhentet tall på valg av innskuddsprosenter fra leverandører av innskuddspensjon. Figur 3.2 illustrerer hvordan forsikrede fordeler seg etter nivået på innskuddssatsen i ordningen for inntekt opp til 12 G.

Figur 3.2 Antall forsikrede i innskuddsordninger etter sats for inntekt opp til 12 G, 2018. Tusen personer

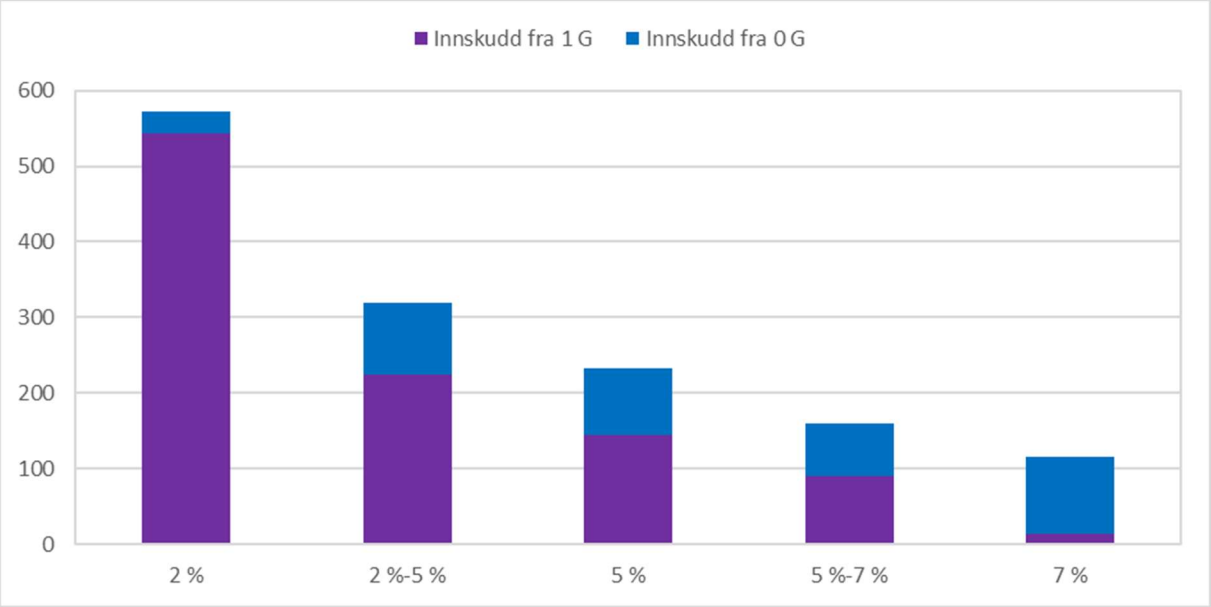

Kilde: Finans Norge

Figuren viser at 573 000, dvs. 41 prosent, har en ordning med 2 prosent innskudd av inntekt opp til 12 G. Videre har 23 prosent (319 000) av de forsikrede innskuddssatser mellom 2 prosent og 5 prosent, 17 prosent (233 000) har en ordning med 5 prosent innskudd, 11 prosent (160 000) har innskuddssatser mellom 5 prosent og 7 prosent, og 8 prosent (116 000) har en ordning med maksimal innskuddssats på 7 prosent for inntekt opp til 12 G.

Samlet sett er nesten ¾ av de forsikrede i ordninger med innskudd fra 1 G (1 016 000), mens de resterende er i ordninger med innskudd fra første krone (384 000). De fleste som har sparing fra første krone har relativt høye innskuddssatser for inntekter opp til 12 G. I ordninger med innskudd fra 1 G, gir årlig innskudd målt som andel av lønn et noe lavere

innskudd enn det prosenten indikerer: for eksempel vil et innskudd på to prosent av inntekten fra 1 G, utgjøre 1,6 prosent av en inntekt på 5 G.

Prosentvis tilleggsinnskudd for inntekt mellom 7,1 og 12 G for alle forsikrede framgår av figur 3.3. Også for inntekt mellom 7,1 og 12 G er innskuddssatsene i ordninger med innskudd fra første krone gjennomgående høyere sammenlignet med ordninger med innskudd fra 1 G. I ordningene med sparing fra 1 G, er rundt halvparten av de forsikrede (48 prosent) medlem i en innskuddsordning som ikke yter tilleggsinnskudd for lønn over 7,1 G. I ordningene med sparing fra første krone, derimot, er andelen med tilleggsinnskudd høy (85 prosent). Siden alle forsikrede inngår i figuren innebærer det at også forsikrede med inntekt under 7,1 G inngår. Finans Norge har ikke statistikk som viser andelen av de forsikrede med lønn over 7,1 G som er medlem i en innskuddsplan som gir innskudd over 7,1 G.

Figur 3.3 Antall forsikrede i innskuddsordninger etter sats for tilleggsinnskudd (i prosent av inntekt mellom 7,1 og 12 G), 2018. Tusen personer

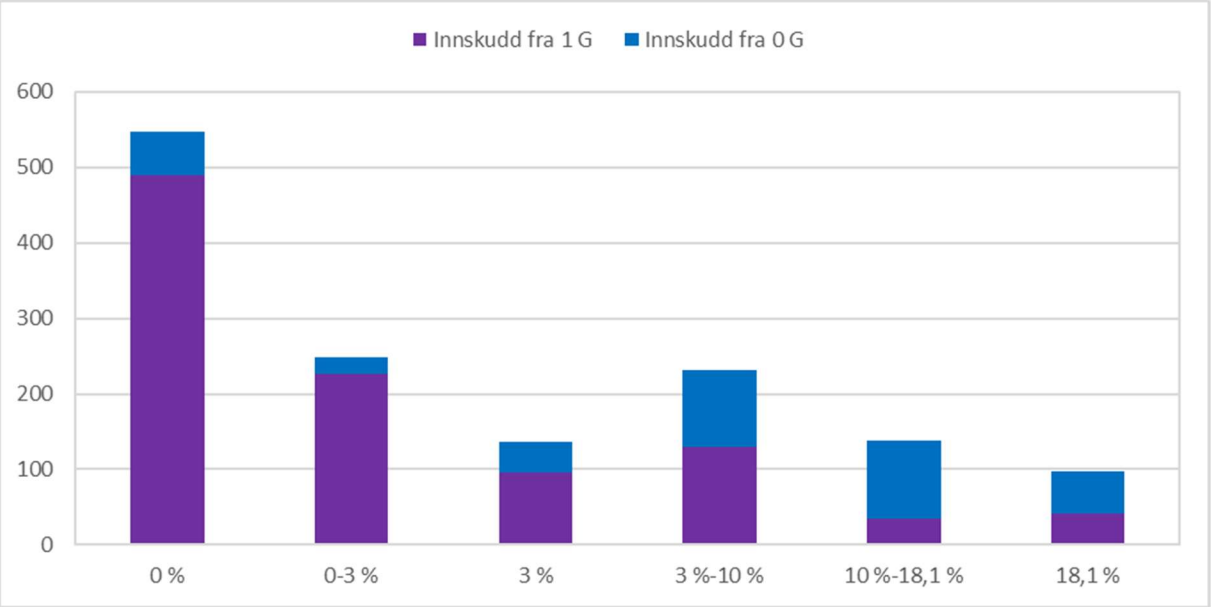

Kilde: Finans Norge

Figur 3.2 og figur 3.3 viser at det er mest utbredte med sparing fra 1 G med en sparesats på 2 prosent for inntekt opp til 12 G og ingen tilleggsinnskudd for inntekt mellom 7,1 og 12 G. De som har sparesatser opp mot maksimal sparesats på 7 prosent har derimot oftere opptjening fra første krone og hoveddelen av disse har en tilleggssats for inntekt mellom 7,1 og 12 G på 10 prosent eller mer.

Figur 3.4 viser en prosentfordeling av tilleggssats for inntekt mellom 7,1 og 12 G etter sparesatsen for inntekt opp til 12 G for medlemmer av innskuddsordninger med innskudd fra hhv. 1 G og 0 G. Det er mer utbredt med høy tilleggssats i ordninger med sparing fra første krone enn med sparing fra 1 G for alle sparenivåer, og særlig gjelder dette de med en sparesats for inntekt opp til 12 G på 5 prosent eller mer. Både for ordninger med innskudd fra 1 G og første krone har de fleste med en sparesats på 2 prosent ingen tilleggssats for inntekt over 7,1 G. Det er svært få med innskudd fra 1 G som har en sparesats på 7 prosent av inntekt opp til 12 G, jf. figur 3.2, men de fleste av disse medlemmene har til gjengjeld en relativt høy tilleggssats. Blant de med sparing fra første krone har ¼ maksimalsatsen på 7 prosent for inntekt opp til 12 G, og blant disse har 70 prosent en tilleggssats på 10 prosent eller mer.

Figur 3.4 Prosentfordeling av tilleggssats etter sats for inntekt opp til 12 G for medlemmer av ordninger med innskudd fra 1 G og 0 G

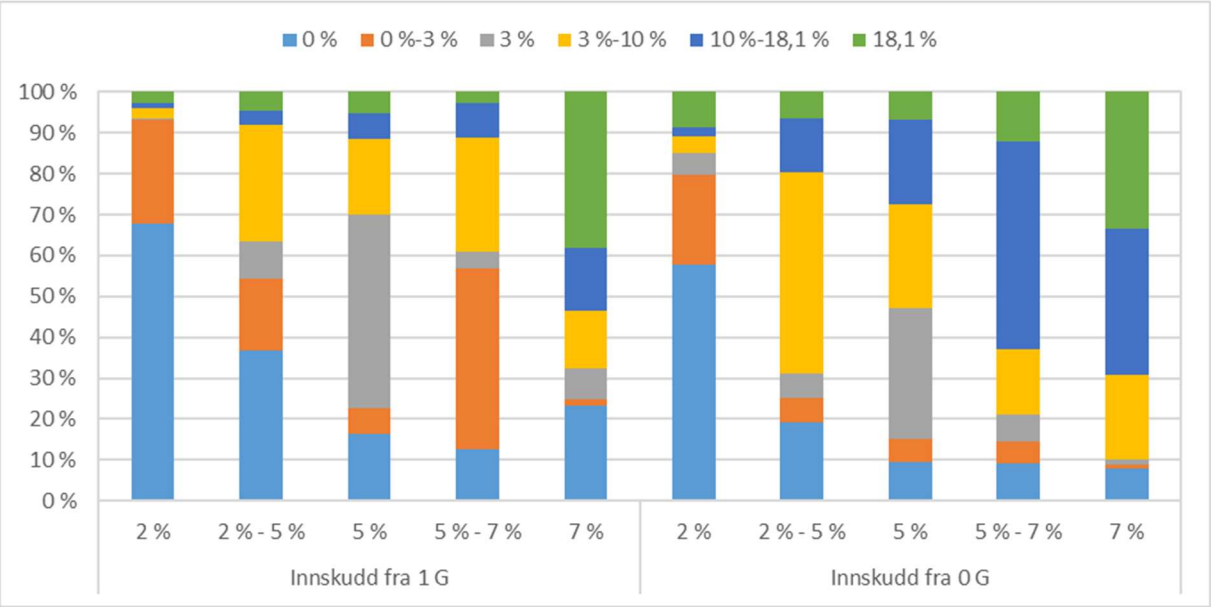

Kilde: Finans Norge

Ytelsespensjon

Når det gjelder nivået på ytelsesordningene, viser tall som Finans Norge har innhentet fra sine medlemsselskaper ved utgangen av 2016 at én av seks med ytelsesordning hadde en pensjonsplan med et pensjonsnivå høyere enn 67 prosent. Om lag 25 prosent hadde en 66-prosentordning og omlag 55 prosent av ordningene hadde en lavere kompensasjonsgrad enn dette. Tallene fra Finans Norge dekker om lag 2/3 av alle forsikrede med aktiv ytelses-pensjonsordning, men bør likevel gi en indikasjon på nivået for ytelsesordningene. Tall fra Storebrand viser at blant forsikrede med ytelsespensjon var gjennomsnittsalderen 52 år for kvinner og 55 år for menn, noe som trolig er et uttrykk for at mange ytelsesordninger er forbeholdt ansatte med mindre enn 15 år igjen til pensjonsalder. Blant de med aktiv ytelses-pensjonsordning i Storebrand er det en like stor andel menn og kvinner, mens det i fripolise-bestanden er en større andel menn; 59 prosent menn og 41 prosent kvinner.

3.1.5 Uttak av pensjon fra private kollektive tjenestepensjonsordninger

Blant dagens pensjonister er det klart flere som mottar ytelsespensjon enn innskuddspensjon; Andelen alderspensjonister med utbetalt innskuddspensjon var 13 prosent i 2018. Andelen har imidlertid økt fra 10 prosent i 2017. Dette har sammenheng med at lov om innskuddspensjon ble innført i 2001, og at omfanget av innskuddspensjon tiltok først da lov om obligatorisk tjenestepensjon ble innført i 2006. Blant de utbetalte ytelsespensjonene, ble 92 prosent utbetalt fra fripoliser, mens de resterende 8 prosentene ble utbetalt fra ytelsesordninger.

I 2018 ble det utbetalt 14,2 milliarder kroner til pensjonsmottakere. 90 prosent av dette var knyttet til ytelsesordninger eller fripoliser. Gjennomsnittlig utbetalt beløp i 2018 var høyere for ytelsespensjon enn for innskuddspensjon, og aller høyest for de 8 prosentene av alders-pensjonistene med ytelsesordninger etter lov om foretakspensjon.

Antall mottakere, totalt utbetalt beløp og gjennomsnittlig utbetalt beløp i 2018 fra ytelses-ordninger, fripoliser og innskuddspensjon er vist i tabell 3.1 nedenfor. Merk at en og samme

person kan ha vært medlem av ulike tjenestepensjonsordninger og dermed være mottaker av flere av pensjonsytelsene i tabellen nedenfor.

Tabell 3.1 Utbetalte private tjenestepensjoner (eksklusive private pensjons-kasser), 2018

	Antall mottakere	Totalt utbetalt beløp i mrd. kroner[1)]	Gjennomsnittlig utbetalt beløp i kroner
Ytelsespensjon	31 143	2,2	70 642
Fripolise	335 414	10,6	31 603
Innskuddspensjon	56 717	1,4	24 684
Sum	423 274	14,2	33 548

1) For ytelsespensjon (etter lov om foretakspensjon) og for fripolise inkluderer tallene utbetalinger av både alderspensjon og etterlattepensjon til ektefelle/samboer og barn.

Kilde: Finans Norge

Utviklingen i totalt utbetalt beløp for private tjenestepensjoner er vist i figur 3.5. I perioden fra 2015 til 2018 har utbetalt beløp for ytelsespensjon falt, mens utbetalt beløp for innskuddspensjon gradvis har økt. Utbetalt beløp for fripolise er høyere i 2018 enn i 2015, noe som skyldes at antall mottakere har økt fra 205 000 til 335 000.

Figur 3.5 Utvikling i totalt utbetalt beløp for private tjenestepensjoner (eks. private pensjonskasser) i mrd. kroner

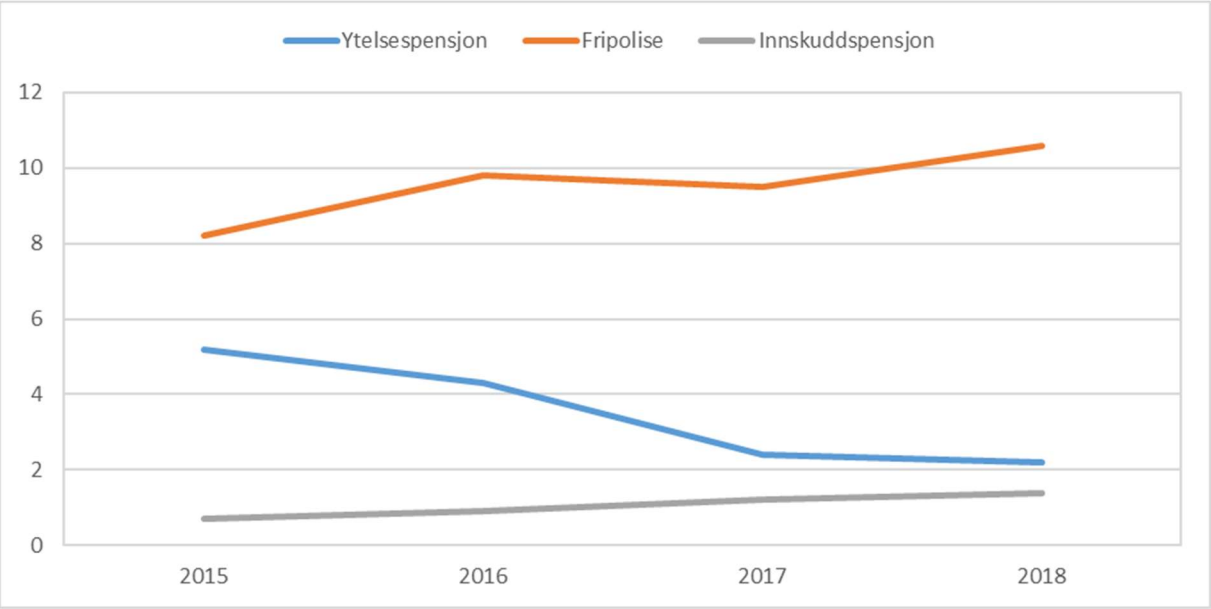

Kilde: Finans Norge

Tjenestepensjon kan tas ut fleksibelt fra 62 år. Det er ikke et vilkår at tjenestepensjon må tas ut samtidig med uttak av alderspensjon fra folketrygden, slik det er for privat AFP. Figur 3.6 viser aldersfordeling for de som startet uttak av alderspensjon fra private tjenestepensjons-ordninger i 2018.

Som for tidligere år, tok de fleste ut alderspensjon ved 67 år for alle de private tjenestepensjonsordningene også i 2018. Enkelte ytelser, som for eksempel uføretrygd, gis

fram til 67 år. Dette betyr at noen av de som starter uttak av alderspensjon fra 67 år tidligere kan ha mottatt en ytelse som opphører ved denne alderen. Av denne grunn er det ikke nødvendigvis slik at alle har tatt et aktivt valg om å starte uttak av alderspensjon ved 67 år.

Videre er de vanligste uttaksaldrene 62 år og 69 år eller eldre. Om lag halvparten av nye alderspensjoner fra fripoliser ble tatt ut ved 67 år, mens 12 prosent ble tatt ut ved 62 år og 20 prosent ble tatt ut når mottakeren var 69 år eller eldre. Også blant de som var medlem av en ytelsesordning på uttakstidspunktet tok om lag halvparten ut alderspensjonen ved 67 år, mens en fjerdedel tok ut alderspensjon ved 62 år. Ved 67 år hadde de fleste tatt ut ytelsespensjon. Om lag 40 prosent av alderspensjonene fra innskuddspensjon/pensjonskapitalbevis ble tatt ut ved 67 år, mens 14 prosent ble tatt ut ved 62 år og 18 prosent ble tatt ut når mottakeren var 69 år eller eldre. At det var medlemmer i en ytelsespensjonsordning som i størst grad tok ut pensjon ved 62 år kan skyldes at årlig pensjon for de fleste i denne gruppen gir et høyere beløp enn ytelser fra fripoliser og innskuddsordninger.

Figur 3.6 Aldersfordeling for uttak av alderspensjon fra private tjenestepensjons-ordninger, 2018

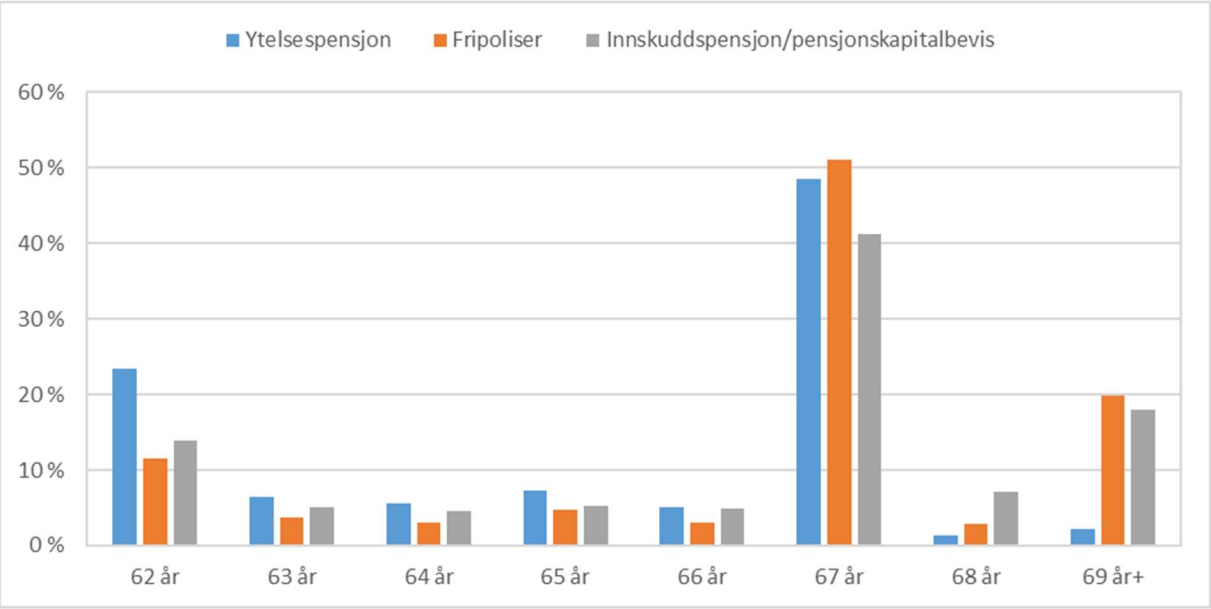

Kilde: Finans Norge

3.2 AFP i privat sektor

3.2.1 Utformingen av ny AFP i privat sektor

LO og NHO inngikk i lønnsoppgjøret 2. april 2008 en avtale om en ny avtalefestet pensjon (AFP) tilpasset den nye alderspensjonen i folketrygden. Etter avtaleinngåelsen sluttet YS, Virke, Spekter og Finans Norge seg til avtalen.

Ny AFP trådte i kraft parallelt med ny alderspensjon i folketrygden fra 1. januar 2011. Den nye avtalen innebar at ordningen ble lagt om fra en tidligpensjonsordning, med utbetaling over maksimalt fem år, til en ordning med et nøytralt, livsvarig påslag til folketrygden. For å ha rett på AFP, må arbeidstaker oppfylle et sett av individuelle vilkår som framgår av AFP-

tilskottsloven og av vedtektene for ordningen. Før 67 år kan AFP bare tas ut dersom alderspensjonen fra folketrygden og den livsvarige delen av AFP minst tilsvarer minstepensjonsnivå ved 67 år. Videre er det et krav om at man ikke kan motta uføretrygd etter fylte 62 år.

AFP beregnes som 0,314 prosent av årlig pensjonsgivende inntekt opp til en øvre grense på 7,1 G fram til 62 år. Etter 40 år med jevn inntekt, målt i G, vil AFP-grunnlaget tilsvare 12,56 prosent av inntekten. Ytelsen skal levealdersjusteres, og dette skjer ved at ytelsen divideres med det samme forholdstallet som i folketrygden. Uttaksreglene er nøytrale, noe som betyr at årlig pensjon er høyere desto senere den tas ut. Årlig pensjon øker imidlertid ikke dersom uttaket utsettes etter fylte 70 år.

Personer som tar ut AFP før 67 år får en høyere utbetaling i perioden fram til 67 år (tonivåuttak). Siden reglene er nøytralt utformet, motsvares dette av en samlet sett tilsvarende lavere utbetaling av AFP etter 67 år.

Personer født før 1963, som helt eller delvis har opptjening i folketrygden etter gamle regler, får også et kompensasjonstillegg. Det er blant annet begrunnet med at personer som følger gamle opptjeningsregler i folketrygden har dårligere muligheter til å kompensere for virkningen av levealdersjustering. Kompensasjonstillegget er størst for 1953-kullet og trappes gradvis ned for etterfølgende årskull. Reglene for uttak av kompensasjonstillegget er også nøytralt utformet.

Staten yter tilskott til AFP i privat sektor etter AFP-tilskottsloven.[13] Staten dekker en tredel av de løpende utbetalingene av AFP-ytelsen, mens resten dekkes av medlemsbedriftene gjennom en avgift på lønnsgrunnlaget i bedriftene. Det særskilte kompensasjonstillegget dekkes i sin helhet av staten. I 2016 innebar dette at staten dekket hele 46 prosent av utbetalingene til privat AFP.

Partene har, som det følger av avtalen mellom LO og NHO fra tariffoppgjøret i 2008, evaluert overgangen til ny AFP i 2017. Evalueringsarbeidet har vært ledet av en styringsgruppe bestående av LO og NHO og der ASD har deltatt som observatør. Resultatene fra evalueringsarbeidet er sammenfattet i rapporten "Evaluering av AFP i privat sektor" avgitt av LO og NHO den 7. desember 2017.

Evalueringen har vært avgrenset til datainnsamling og utredninger, med hovedfokus på utviklingen i uttak av AFP, ytelsesnivå og yrkesaktivitet blant dem som er omfattet av ny AFP, med siktemål å avklare om målene som ble satt for overgangen til ny AFP er nådd. I tråd med mandatet for evalueringen tok partene ikke stilling til spørsmål knyttet til selve AFP-ordningen.

LO og NHO utreder nå, i tråd med enigheten i tariffoppgjøret i 2018, en mulig omlegging av dagens AFP-ordning i privat sektor, jf. tariffpartenes protokoll 8. april 2018. Arbeids- og sosialdepartementet og Finansdepartementet bistår partene i utredningsarbeidet.

NHO, LO og YS ble i tariffoppgjøret 2018 også enige om at Sluttvederlagsavtalen mellom NHO og LO skulle avvikles og at disponibel kapital i Sluttvederlagsordningen skulle overføres til en ny sliterordning etablert av LO og YS. Formålet med Sliterordningen er å yte en ekstra ytelse til de som går av med AFP ved 62, 63 eller 64 år uten arbeidsinntekt ved siden av. Det ble avtalt at Sliterordningen skal etableres med virkning fra 1. januar 2019.

[13] Lov av 19. februar 2010 om statstilskott til arbeidstakere som tar ut avtalefestet pensjon i privat sektor (AFP-tilskottsloven)

3.2.2 Mottakere av AFP og gjennomsnittlig ytelse

AFP-ordningen omfatter store deler av ansatte i bedrifter dekket av en tariffavtale. Det er likevel en del private virksomheter med tariffavtale som ikke er med i AFP-ordningen.[14]

Beregninger utført av Arbeids- og velferdsdirektoratet viser at om lag 55 prosent av alle arbeidstakere i privat sektor på 61 år var tilknytta en AFP-bedrift i 2016. AFP-dekningen er positivt korrelert med antall ansatte i bedriften. En rapport som evaluerer AFP i privat sektor viser at omtrent 6 av 10 ansatte i bedrifter med mellom 50 og 100 ansatte og i overkant av 7 av 10 ansatte i bedrifter med mer enn 100 ansatte har AFP.[15] Omtrent 60 prosent av de ansatte i privat sektor arbeider imidlertid i bedrifter med færre enn 50 ansatte, og for disse er AFP-dekningen betydelig lavere. At dekningsgraden øker med bedriftsstørrelsen må ses i sammenheng med at tariffdekningen øker med antall ansatte i virksomheten. AFP-dekningen varierer også mellom næringer, og høyest dekning er det innen næringene bergverksdrift og utvinning, finansierings- og forsikringsvirksomhet og industri.

Ny AFP gjelder for alle født i 1948 eller senere som tok ut AFP etter 1. januar 2011.[16] Gammel AFP ble gradvis faset ut i løpet av årene 2011–2015, og ved utgangen av 2015 hadde alle i privat sektor ny AFP. Nedgangen i antall personer med gammel AFP har blitt mer enn motsvart av økningen i antall personer med ny AFP, slik at antall personer som har tatt ut AFP i privat sektor samlet sett har økt fra 2011 til 2017.

I følge Arbeids- og velferdsdirektoratet, var det 76 436 personer som mottok AFP i privat sektor per desember 2018, noe som tilsvarer en økning på 14 prosent sammenliknet med samme tidspunkt i 2017. Blant disse var 46 prosent 67 år eller mer. Antallet mottakere i denne aldersgruppen har økt med 8 366 personer siden 2017.

Ved utgangen av 2018 var 26 prosent av mottakerne av privat AFP kvinner, og 74 prosent var menn. Den relativt lave kvinneandelen gjenspeiler at nesten 2 av 3 arbeidstakere i privat sektor er menn.[17] Sett opp imot andelen kvinner som arbeider i privat sektor, er kvinner likevel underrepresentert blant mottakere av AFP, og kvinneandelen har gått ned fra 31 prosent i 2010. Dette skyldes blant annet at det kreves tilstrekkelig høy opptjening for å ta ut alderspensjon før 67 år. Andelen kvinner som kan ta ut 100 prosent alderspensjon før 67 år vil trolig øke framover som følge av at kvinner i yngre årskull har gjennomgående høyere yrkesdeltakelse sammenlignet med kvinner i eldre årskull. At kvinner lever lenger enn menn vil også øke kvinneandelen i populasjonen når man ser på mottakere over 62 år.

I årene 2015–2018 har antall mottakere av privat AFP økt med 9 000–10 000 per år. Av de 9 771 nye mottakerne i 2018 var 28 prosent kvinner. De fleste av de nye mottakerne velger å ta ut AFP ved 62 år. For nye mottakere av privat AFP i alderen 62–66 år var gjennomsnittlig ytelse om lag 77 500 kroner i 2018, se tabell 3.2. Personer som tar ut AFP før 67 år mottar et tidsbegrenset tillegg på 19 200 kroner per år. Den livsvarige delen av pensjonen, dvs. uten det tidsbegrensede tillegget, utgjorde i gjennomsnitt nesten 58 400 kroner i 2018.

---

[14] Dette kan gjelde private virksomheter som er med i SPK. Et annet eksempel er private barnehager som i tillegg til en privat tjenestepensjon også har en egen AFP- ordning fra 62 til 67 år som ligner ordningen i offentlig sektor. I arbeidsgiverforeningen for private barnehager (PBL) er det for eksempel 28 500 ansatte.

[15] Evaluering av AFP i privat sektor, Rapport fra arbeidet 7. desember 2017, NHO og LO

[16] Personer født i 1944–1947 kunne ta ut ny AFP, forutsatt at de ikke hadde tatt ut gammel AFP.

[17] Kilde: Indikatorer for kjønnslikestilling, Statistisk sentralbyrå

Tabell 3.2 Gjennomsnittlig AFP-ytelse for nye mottakere 62–66 år, 2018

År	Antall	Gjennomsnittlig ytelse	Gjennomsnittlig ytelse uten tidsbegrenset tillegg
Kvinner	2 625	70 815	51 677
Menn	6 871	80 113	60 959
Totalt	**9 496**	**77 537**	**58 388**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

3.2.3 Muligheten til uttak av pensjon før 67 år med og uten AFP

For å kunne ta ut alderspensjon fra folketrygden før 67 år, er det et krav at den opptjente pensjonen minst må tilsvare minste pensjonsnivå ved 67 år. For de med rett til privat AFP, kan den livsvarige delen av denne ytelsen medregnes.

For å illustrere pensjonsopptjeningen som er nødvendig for å tilfredsstille vilkårene for uttak av alderspensjon før 67 år, kan det forutsettes jevn inntekt i et gitt antall år. Nødvendig pensjonsopptjening gir da et nivå på nødvendig årsinntekt. I tabell 3.3 er nødvendig årsinntekt for å kvalifisere for 100 prosent uttak av alderspensjon, med og uten AFP, illustrert for aldrene 62 til 66 år for 1957- og 1963-kullet. Det er forutsatt jevn inntekt i 40 år ved 62 år.

Nødvendig årsinntekt er høyest ved uttak fra 62 år, og reduseres ved senere uttak. De som ikke har AFP må ha vesentlig høyere inntekt enn de som kan regne med AFP i prøvingen mot kravet. Dette kan illustreres ved å se på en person født i 1957 som har hatt jevn opptjening fra fylte 22 år. Om AFP ikke inkluderes i kravet, må vedkommende ha en inntekt på 489 000 2018-kroner for å gå av ved 62 år. Hvis vedkommende derimot er omfattet av AFP i privat sektor, er det tilstrekkelig med en inntekt på 364 000 kroner for å kvalifisere til uttak ved fylte 62 år. For en person født i 1963 er inntektskravet med de samme forutsetningene henholdsvis 493 000 kroner uten AFP og 273 000 kroner med AFP.

Tabell 3.3 Krav til årlig inntekt for å kunne gå av med 100 prosent alderspensjon, 2018-kroner

	Virksomhet med AFP		Virksomhet uten AFP	
Alder	**1957**	**1963**	**1957**	**1963**
62	364 000	273 000	489 000	493 000
63	318 000	214 000	454 000	441 000
64	235 000	158 000	411 000	320 000
65	155 000	103 000	370 000	207 000
66	77 000	50 000	270 000	100 000

Merknad: Det er forutsatt oppstart i arbeid ved 22 år og jevn inntekt målt i 2018-kroner (G = 95 800 kroner)

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Ved 20 prosent uttak, vil de som har opptjening fra det nye pensjonssystemet oppfylle opptjeningsvilkåret selv med lave inntekter ettersom garantipensjonen bare blir redusert med 80 prosent av inntektspensjonen. Selv om en slik pensjon alene ikke vil være tilstrekkelig for å sikre livsopphold, vil det kunne gi mulighet for å trappe ned i en lavere stillingsandel.

Nedgangen i inntektskravet fra 1957- til 1963-kullene blir stadig større med økende uttaksalder fordi garantipensjonen får stadig større betydning med synkende inntektskrav. Dette illustreres ved å se på gruppen uten AFP hvor nødvendig inntekt ved 62 år er høyere for 1963-kullet enn for 1957-kullet, mens det er omvendt for høyere uttaksaldre.

Beregningene i tabell 3.3 forutsetter at personen har hatt en jevn inntekt fra fylte 22 år. Ved senere oppstart i arbeidslivet enn 22 år, er det nødvendig med en høyere årlig inntekt for å kunne gå av med 100 prosent alderspensjon ved samme alder. Dersom alderen for oppstart i arbeid øker fra 22 år til 27 år, øker kravet til årlig inntekt med opp til 14 prosent for å kompensere for at yrkeskarrieren er fem år kortere.

Anslag fra Arbeids- og velferdsdirektoratet viser at en høy andel av de sysselsatte kan ta ut alderspensjon fra folketrygden før 67 år. Andelen av de ansatte i privat sektor som anslås å kunne ta ut 100 prosent alderspensjon for 1957-kullet er vist i tabell 3.4. Andelene som kvalifiserer for uttak av gradert alderspensjon vil være høyere. I anslagene er det antatt at alle ansatte i bedrifter i privat sektor som er medlem av AFP-ordningen har rett på ny privat AFP. Ulike individuelle kvalifiseringsvilkår innebærer at ikke alle vil kunne ta ut privat AFP, blant annet er det krav om tilknytning til en AFP bedrift i 7 av de 9 siste årene før fylte 62 år.

Tabell 3.4 Andel av ansatte i privat sektor som i 2018 anslås å kvalifisere for uttak av 100 prosent alderspensjon blant 1957-kullet. Prosent

	Virksomhet med AFP		Virksomhet uten AFP	
Alder	**Menn**	**Kvinner**	**Menn**	**Kvinner**
62	95	84	81	39
63	96	93	86	51
64	97	97	90	63
65	98	98	92	75
66	99	99	93	92

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Av de ansatte i bedrifter med AFP, er det for 1957-kullet anslått at 95 prosent av mennene og 84 prosent av kvinnene kan ta ut alderspensjon fra 62 år. Ettersom utsatt uttak øker årlige pensjonsutbetalinger, øker også andelen som kvalifiserer for uttak med alderen. Ansatte i bedrifter uten AFP fikk med pensjonsreformen mulighet til å gå av med pensjon før 67 år. Blant kvinnene i denne gruppen er andelen som kan ta ut pensjon anslått til 39 prosent ved 62 år, og den øker til 92 prosent ved 66 år. Den store forskjellen mellom andelen kvinner som anslås å kvalifisere for uttak av 100 prosent alderspensjon i virksomheter med og uten AFP skyldes at AFP-ytelsen for mange er avgjørende for at kravet for tidliguttak oppfylles.

I tabell 3.5 presenteres tilsvarende tall for andelen ansatte i privat sektor i 1963-kullet som anslås å kunne ta ut 100 prosent alderspensjon.

Tabell 3.5 Andel av ansatte i privat sektor som i 2018 anslås å kvalifisere for uttak av 100 prosent alderspensjon blant 1963-kullet. Prosent

	Virksomhet med AFP		Virksomhet uten AFP	
Alder	**Menn**	**Kvinner**	**Menn**	**Kvinner**
62	95	95	67	36
63	97	97	79	55
64	99	98	88	87
65	100	99	92	95
66	100	100	99	98

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Andelen som kan ta ut 100 prosent alderspensjon påvirkes av at 1963-kullet fullt ut er omfattet av ny opptjeningsmodell. Ny opptjeningsmodell gir i gjennomsnitt noe lavere opptjening ved 62 år enn den gamle opptjeningsmodellen, noe som bidrar til en lavere andel som kan ta ut pensjon fra 62 år i virksomheter uten AFP. Her spiller det også inn at inntektskravet for uttak fra 62 år, uten AFP, er såpass høyt at det ikke vil bli utbetalt garantipensjon. For ansatte med AFP, mer enn oppveier AFP-påslaget denne effekten. Det skyldes effektene av at ansatte med AFP kan dra nytte av den gradvise avkortingen av garantipensjon mot inntektspensjonen, allerede ved uttak fra 62 år. Ettersom inntektskravet for uttak synker med uttaksalder, vil den enkelte med økende uttaksalder også i økende grad kunne dra nytte av garantipensjonen uten å oppfylle vilkåret for uttak. Det er derfor en høyere andel i AFP-virksomheter som kan ta ut alderspensjon fra 62 år i 1963-kullet enn i 1957-kullet.

Alleårsregelen gjør at gjennomsnittlig opptjening øker mer med økende alder i ny enn i gammel opptjeningsmodell, der de med 40 års opptjening kan få full opptjening allerede ved 62 år. Andelen som kan ta ut 100 prosent alderspensjon øker derfor raskt med alderen, særlig for de som ikke har AFP. Både blant kvinner og menn er det anslått at nær 90 prosent av de ansatte uten AFP kan ta ut alderspensjon ved 64 år.

4 Pensjonsordninger i offentlig sektor

Ansatte og tidligere ansatte i offentlig sektor har, i tillegg til ytelser fra folketrygden, rett til offentlig tjenestepensjon. Dette kapittelet gir en kort beskrivelse av pensjonsordningene for offentlig ansatte og presenterer statistikk for mottakere av pensjon, pensjonsutgifter og avgangsmønster i offentlig sektor.

4.1 Utforming av pensjonsordningene i offentlig sektor

Arbeids- og sosialdepartementet inngikk 3. mars 2018 en avtale med LO, Unio, YS, Akademikerne, KS og Spekter om ny pensjonsløsning for ansatte i offentlig sektor. Lovforslag for den nye pensjonsløsningen fremgår av Prop 87 L (2018–2019). Lovforslaget skal behandles av Stortinget før sommeren 2019. De nye ordningene foreslås å omfatte årskull født fra og med 1963 og det tas sikte på at endringene skal tre i kraft fra 2020. Dagens bruttoordning foreslås erstattet med en påslagsordning som beregnes uavhengig av folketrygden. Videre skal dagens AFP ifølge avtalen erstattes av en ny AFP etter mønster av privat AFP. I dette kapittelet beskrives pensjonsordningene i offentlig sektor etter gjeldende regelverk.

Medlemmer i en ordning som gir rett til offentlig tjenestepensjon kan motta alderspensjon fra 67 år, særalderspensjon fram til 67 år, AFP fra 62 år til 66 år og uførepensjon ved uførhet fram til 67 år. Ektefelle/registrert partner og barn av tidligere medlemmer kan også ha rett til etterlattepensjon når et medlem eller tidligere medlem dør.

Alderspensjon fra offentlig tjenestepensjon er en såkalt bruttoordning. Dette betyr at tjenestepensjonsordningen garanterer et gitt nivå på samlet pensjon fra tjenestepensjonsordningen og folketrygden. Bruttonivået er 66 prosent av sluttlønnen opp til 12 G for de med full tjenestetid. Netto alderspensjon fra offentlig tjenestepensjon fra 67 år blir beregnet ved at det gjøres et fradrag for folketrygden i bruttopensjonen. Fradraget for folketrygden skjer etter bestemte regler som er definert i samordningsregelverket. Alderspensjon før 67 år, såkalt særalderspensjon, gis til personer som har særaldersgrense (aldersgrense lavere enn 70 år) og er lik bruttopensjonsnivået dvs. 66 prosent av sluttlønnen ved full tjenestetid. Særalderspensjon gis kun fram til 67 år.

AFP fra 62 år blir beregnet som gammel uførepensjon fra folketrygden pluss et AFP-tillegg på 20 400 kroner. Fra 65 år kan AFP beregnes som en bruttopensjon, dvs. som 66 prosent av sluttlønnen, dersom dette gir en høyere ytelse enn folketrygdberegnet AFP. Fram til 2015 ble uførepensjon fra offentlig tjenestepensjon langt på vei beregnet på samme måte som en alderspensjonen. Fra og med 1. januar 2015 er uførepensjonen tilpasset ny uføretrygd i folketrygden og beregnes som en nettoytelse, det vil si uavhengig av folketrygden.

4.2 Kort om pensjonsordningene i SPK og KLP

De to klart største leverandørene av offentlig tjenestepensjon er SPK og KLP.

SPK er leverandør av tjenestepensjonsordningen for ansatte i staten og skoleverket. I tillegg er mange innen forskningssektoren, forskjellige forvaltningsvirksomheter og flere andre virksomheter, for det meste innen offentlig sektor, medlemmer.

De fleste kommuner, fylkeskommuner, helseforetak og bedrifter med tilknytning til offentlig sektor har inngått avtale om offentlig tjenestepensjon for sine ansatte hos KLP. Medlemsmassen i KLP er delt inn i fem risikofellesskap etter hvilken arbeidsgiver de er registrert

ansatt hos eller hvilken yrkesgruppe de tilhører. Premien utjevnes i henhold til tariffavtalen i de ulike risikofellesskapene. De fem risikofellesskapene er:

- Fellesordningen for fylkeskommuner
- Fellesordningen for kommuner og bedrifter
- Fellesordningen for statlige helseforetak
- Pensjonsordningen for sykepleiere
- Pensjonsordningen for sykehusleger

Fellesordningen for kommuner og bedrifter er det klart største risikofellesskapet. Det er også noen kommunalt og fylkeskommunalt ansatte som har offentlig tjenestepensjon gjennom kommunale og fylkeskommunale pensjonskasser. I 2015 var det om lag 135 000 premiebetalende medlemmer og uførepensjonister i offentlige pensjonskasser. I dette kapittelet presenteres kun statistikk fra SPK og KLP.

4.3 Antall mottakere av pensjon

Dette avsnittet presenterer statistikk over antallet mottakere av pensjon fra SPK og KLP i perioden 2014–2018. Statistikken over mottakere av pensjon er delt opp i ulike pensjonsprodukter og viser antall mottakere av *alderspensjon*, *uførepensjon*, *særalderspensjon*, *AFP* og *ektefellepensjon*. Mottakere av *uførepensjon* og *ektefellepensjon* inkluderer kun de som mottar disse produktene og som er 62 år eller eldre. *Alderspensjon* utbetales tidligst fra 67 år og de som mottar pensjon fra en særaldersgrense før 67 år mottar derfor *særalderspensjon*.

Fram til 2015 kunne uførepensjon fra offentlig tjenestepensjonsordning mottas fram til 70 år, eller fram til eventuell særaldersgrense. Fra og med 2015 overføres mottakere av uførepensjon til alderspensjon senest ved 67 år. Antallet mottakere av uførepensjon har derfor gått ned, og antallet mottakere av alderspensjon har gått opp, fra og med 2015.

I tallene fra SPK er uføre som er 67 år og eldre overført til alderspensjon fra og med 1. januar 2015 men i tallene fra KLP er uføre som er 67 år og eldre overført til alderspensjon ved utgangen av 2014. Statistikken over mottakere av pensjon og utgifter til pensjon i punkt 4.4 gjelder ved utgangen av hvert år og antallet mottakere av uførepensjon og utgifter til pensjon fra KLP har allerede gått ned fra 2014, mens det i tallene fra SPK går fram at antallet mottakere av uførepensjon og utgifter til uførepensjon går kraftig ned først fra 2015. I realiteten kommer dette kun av at KLP har registrert overgangene 31. desember 2014 (men med virkning fra 2015), mens SPK har registrert overgangen 1. januar 2015.

4.3.1 Antall mottakere av pensjon i SPK

Tabell 4.1 viser antall mottakere av pensjon fra SPK ved utgangen av årene 2014–2018. Antall mottakere av alderspensjon har økt en god del i perioden. Antall mottakere av særalderspensjon, tjenestepensjonsberegnet AFP og ektefellepensjon har vært relativt stabilt i perioden, mens antall mottakere av folketrygdberegnet AFP har gått noe ned. Antall mottakere med uførepensjon fra 62 år har gått klart ned i perioden. Fallet i antall mottakere av uførepensjon fra 2014 til 2015 skyldes i hovedsak at uførepensjon fra og med 2015 kun gis til 67 år, og at tidligere uføre som er 67 år og eldre har blitt overført til alderspensjon. Dette gjenspeiles også ved en klar økning i antallet alderspensjonister fra 2014 til 2015. Antall mottakere av uførepensjon for de over 62 år har gått ned fra 2015 til 2018.

Tabell 4.1 Antall mottakere av pensjon fra SPK etter pensjonstype ved utgangen av årene 2014–2018

	2014	2015	2016	2017	2018
Alderspensjon fra 67 år	127 870	139 728	145 916	151 748	157 123
Uførepensjon fra 62 år	20 435	12 795	12 101	11 513	11 016
Særalderspensjon (til 67 år)	5 809	5 977	6 148	6 342	6 436
Folketrygdberegnet AFP	4 926	5 149	5 149	5 038	4 840
Tjenestepensjonsberegnet AFP	6 458	6 424	6 591	6 997	7 304
Ektefellepensjon fra 62 år	35 898	36 322	36 727	37 161	37 568

Kilde: SPK

4.3.2 Antall mottakere av pensjon i KLP

Tabell 4.2 viser antall mottakere av pensjon fra KLP ved utgangen av årene 2014–2018. I perioden har antallet mottakere av alderspensjon fra 67 år økt med om lag 32 prosent. Det har vært sterkest vekst i mottakere av tjenestepensjonsberegnet AFP med en økning på om lag 38 prosent. Antallet mottakere av uførepensjon har hatt den mest beskjedne økningen, med en økning på om lag 8 prosent. Antall mottakere av særalderspensjon har økt med om lag 26 prosent, antall mottakere av ektefellepensjon har økt med om lag 21 prosent og antallet mottakere av folketrygdberegnet AFP har økt med 16 prosent.

Tabell 4.2 Antall mottakere av pensjon fra KLP etter pensjonstype ved utgangen av årene 2014–2018

	2014	2015	2016	2017	2018
Alderspensjon fra 67 år	107 319	118 330	126 533	134 310	141 244
Uførepensjon fra 62 år	14 222	14 999	15 062	15 256	15 412
Særalderspensjon (til 67 år)	8 317	8 918	9 427	9 810	10 487
Folketrygdberegnet AFP	7 993	8 226	8 610	8 812	9 251
Tjenestepensjonsberegnet AFP	1 978	2 274	2 301	2 527	2 738
Ektefellepensjon fra 62 år	16 970	18 351	19 051	19 855	20 533

Kilde: KLP

4.4 Utbetalinger

Dette avsnittet presenterer statistikk over utbetalinger av pensjon fra SPK og KLP. Alle tallene er i dette avsnittet er deflatert med endringen i gjennomsnittlig grunnbeløp i folketrygden i 2018 (95 800 kroner).

4.4.1 Utbetalinger SPK

Tabell 4.3 viser årlige utbetalinger av pensjon fra SPK, fordelt etter pensjonstype (korrigert for veksten i grunnbeløpet). Tallene for uførepensjon og ektefellepensjon inneholder kun utbetalinger som utbetales til dem som er 62 år og eldre.

Alderspensjon er den klart største utbetalingsposten i SPK og også den posten som har økt mest i kroner. Særalderspensjon er den utbetalingsposten som har hatt høyest prosentvis økning i perioden (22 prosent).

Nedgangen i utbetalinger av uførepensjon i 2015 henger sammen med at uførepensjon kun gis til 67 år, mot tidligere 70 år, fra og med 2015.

Tabell 4.3 Utbetalinger av pensjon fra SPK fordelt etter pensjonstype, millioner kroner

	2014	2015	2016	2017	2018
Alderspensjon fra 67 år	11 881	13 301	13 294	13 640	14 063
Uførepensjon fra 62 år	1 691	957	905	831	760
Særalderspensjon (til 67 år)	1 904	2 068	2 123	2 225	2 315
Folketrygdberegnet AFP	1 249	1 304	1 337	1 342	1 316
Tjenestepensjonsberegnet AFP	2 027	2 017	1 965	2 051	2 189
Ektefellepensjon fra 62 år	3 128	3 237	3 189	3 215	3 206

Kilde: SPK

4.4.2 Utbetalinger KLP

Tabell 4.4 viser årlige utbetalinger av pensjon fra KLP fordelt etter pensjonstype. Tallene for uførepensjon og ektefellepensjon inneholder kun utbetalinger til dem som er 62 år og eldre. Vi ser at alderspensjon er den klart største utbetalingsposten og også den posten som har økt mest i kroner i perioden 2014–2018. Tjenestepensjonsberegnet AFP har hatt høyest prosentvis vekst i utbetalinger, om lag 42 prosent. Utbetalingene av særalderspensjon, folketrygd-beregnet AFP og ektefellepensjon har også økt en god del i perioden, mens utbetalingene av uførepensjon har blitt redusert med om lag 4 prosent.

Tabell 4.4 Utbetalinger av pensjon fra KLP fordelt etter pensjonstype, millioner kroner

	2014	2015	2016	2017	2018
Alderspensjon fra 67 år	7 010	7 689	8 281	8 779	9 342
Uførepensjon fra 62 år	813	813	796	785	783
Særalderspensjon (til 67 år)	1 689	1 835	1 972	2 051	2 230
Folketrygdberegnet AFP	1 695	1 744	1 882	1 946	2 074
TP beregnet AFP	632	696	723	802	899
Ektefellepensjon fra 62 år	835	890	926	949	986

Kilde: KLP

4.5 Avgangsmønster

Dette avsnittet søker å belyse avgangsmønsteret i offentlig sektor. Avsnittet viser enkelte tall for uttaksrater for AFP, uføreandeler og avgangsalder for alderspensjon og særalderspensjon for SPK og KLP. Formålet er belyse om pensjoneringsadferden har endret seg de siste årene. Ettersom medlemsmassen og omfanget av særaldersgrenser er veldig forskjellig i de ulike risikofellesskapene i KLP presenteres avgangsrater for de ulike risikofellesskapene separat.

4.5.1 Avgangsmønster SPK

SPK har beregnet uttaksandeler for AFP. Med uttaksandeler menes antall som har tatt ut AFP i prosent av hvor mange som kunne tatt ut. De som kunne tatt ut AFP er definert som summen av aktive på avtaler med AFP og de som har tatt ut AFP.

Figur 4.1 viser andelen som har tatt ut AFP ved ulike aldre for kvinner og figur 4.2 viser andeler som har tatt ut AFP for menn. Figurene viser andelen som har tatt ut AFP etter alder målt ved utgangen av året. Dette innebærer at personer som for eksempel har tatt ut AFP mens de er 62 år, men har fylt 63 år innen utgangen av året, vil inngå i tallene for uttak ved 63 år. Denne periodiseringen innebærer at AFP-ratene for 62-åringer er lavere enn den faktiske andelen som tar ut AFP før de fyller 63 år. Periodiseringen er imidlertid lik for alle år, så AFP-ratene gir likevel informasjon om utviklingen over tid.

Figur 4.1 viser at det har vært en nedgang i AFP uttak før 64 år blant kvinner, mens andelen som tar ut AFP innen 66 år har økt. Figur 4.2 viser at det har vært en nedgang uttaksandelene for AFP for menn for alle uttaksaldre.

Figur 4.1 Uttaksandeler for AFP etter alder 2014–2018. Kvinner. Prosent

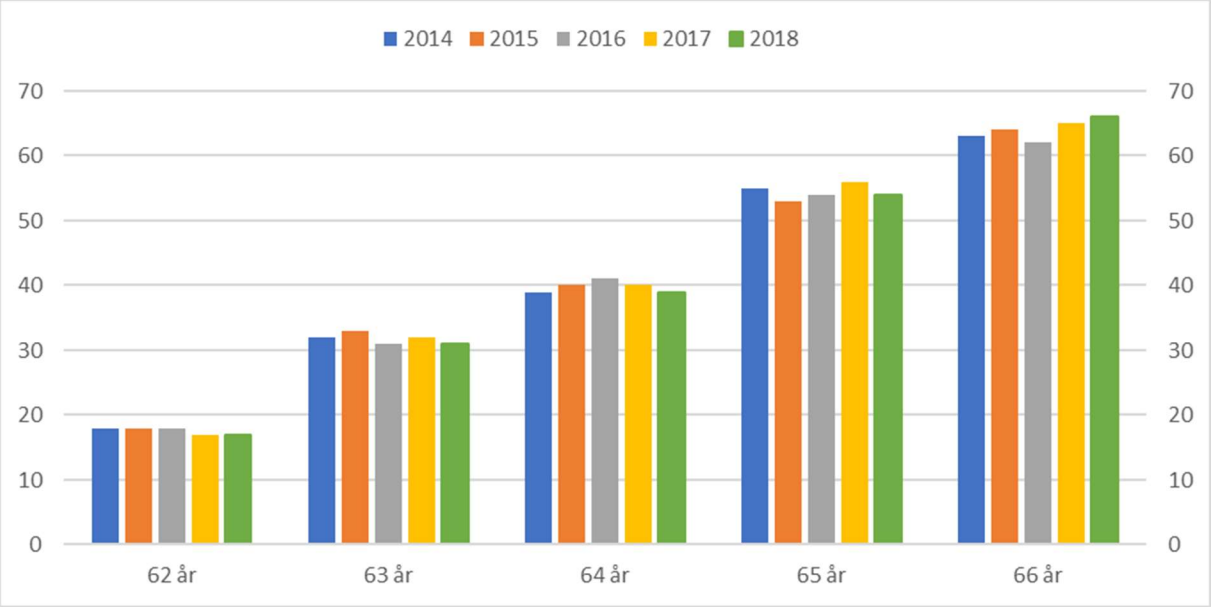

Kilde: SPK

Figur 4.2 Uttaksandeler for AFP etter alder 2014–2018. Menn. Prosent

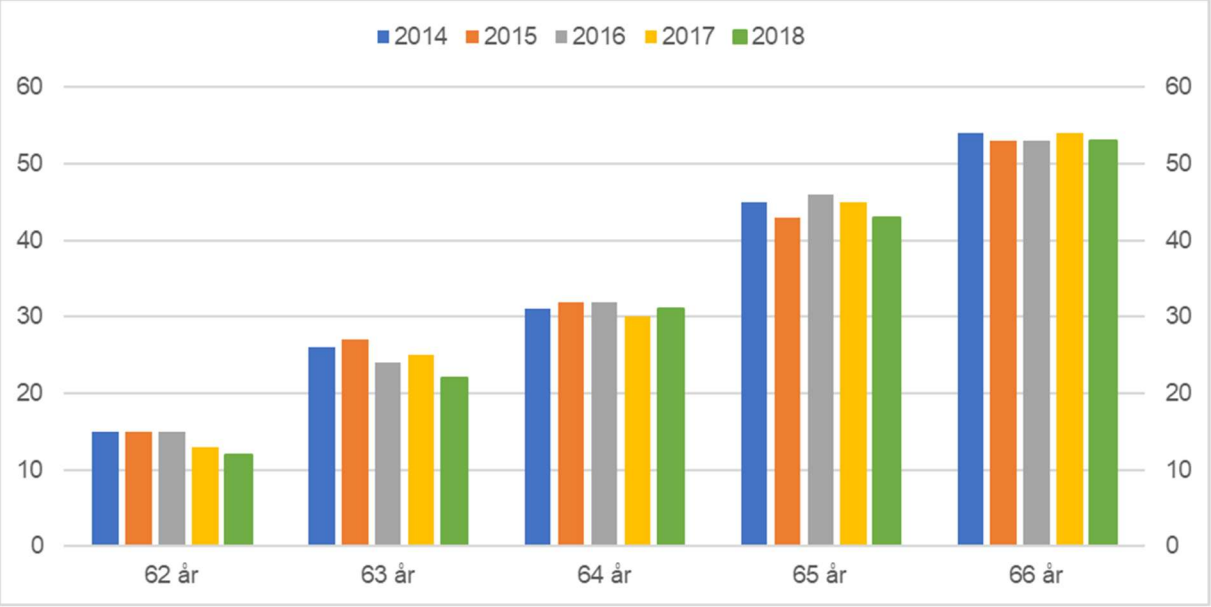

Kilde: SPK

En kunne kanskje forvente at nedgangen i uttaket av AFP ville motsvares av at omfanget av uførepensjonering økte. Det er ikke tilfellet, snarere tvert imot. Figur 4.3 og figur 4.4 viser en klar nedgang i uførepensjonering blant de eldste arbeidstakerne fra 2014 både for kvinner og menn. Figuren viser hvor stor andel av bestanden som mottar uførepensjon etter alder.

Figur 4.3 Uføreandeler etter alder 2014–2018. Kvinner. Prosent

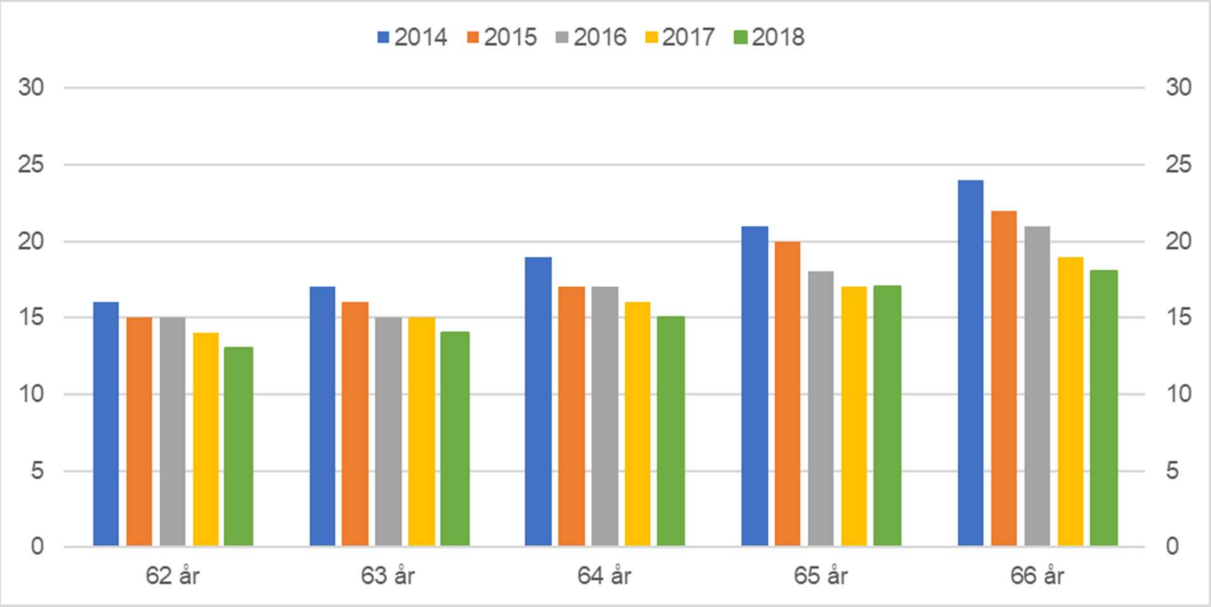

Kilde: SPK

Figur 4.4 Uføreandeler etter alder 2014–2018. Menn. Prosent

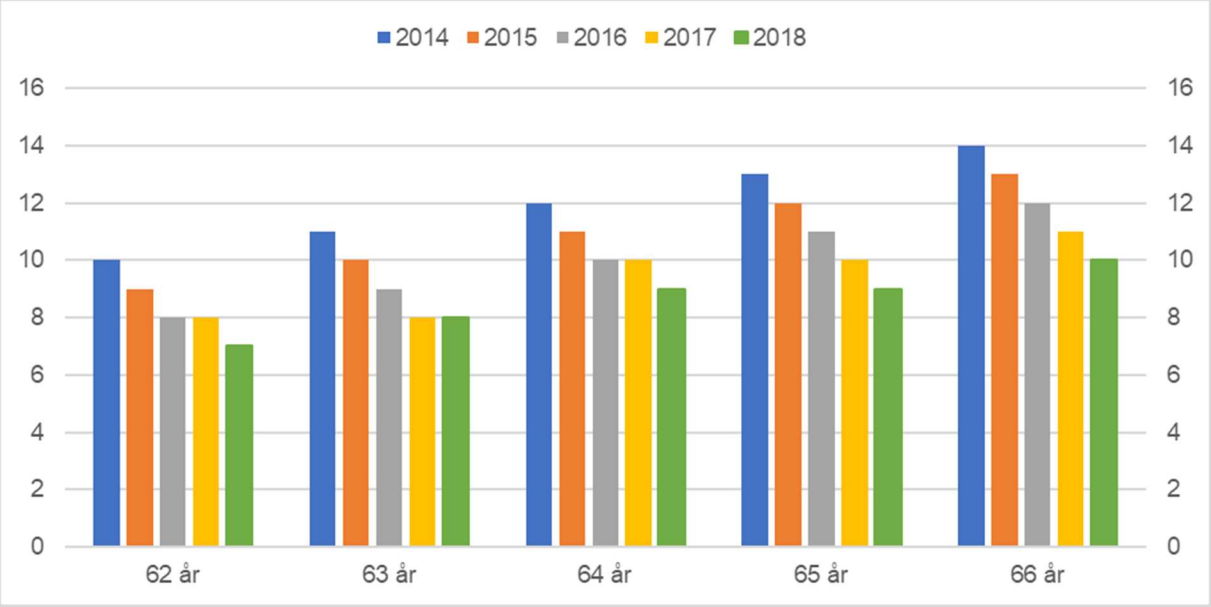

Kilde: SPK

Figur 4.5 viser ved hvilken alder de som går fra aktiv stilling til alderspensjon tar ut pensjon, det vil si de som står i stilling til 67 år eller eldre (70+ referer til de som står i jobb etter 70 år). Figuren viser dermed førstegangsuttak av alderspensjon i perioden 2014–2018 fordelt etter uttaksalder. Blant de som står i stilling til de går av med ordinær alderspensjon har andelen som står i jobb etter 67 år økt noe over tid.

Figur 4.5 Førstegangsuttak av alderspensjon etter uttaksalder 2014–2018. Prosent

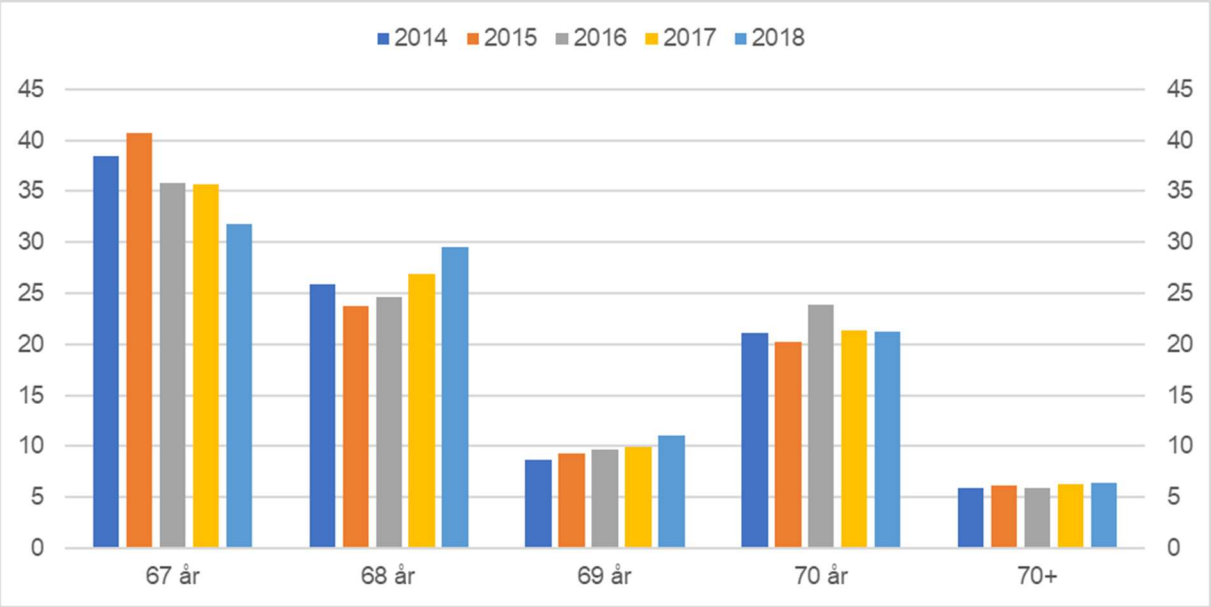

Kilde: SPK

4.5.2 Avgangsmønster KLP

KLP har beregnet uttaksandeler for AFP i alle risikofelleskapene. Med uttaksandeler menes antall som har tatt ut AFP i prosent av hvor mange som kunne tatt ut. KLP har ikke statistikk over hvem som ikke kvalifiserer for AFP, og de som kunne tatt ut AFP er derfor definert som summen av aktive og de som har tatt ut AFP.

Figur 4.6 illustrerer uttaksandelene i fellesordningen for kommuner og bedrifter for kvinner og figur 4.7 illustrerer uttaksandelene for menn. Andelene er beregnet på samme måte som i figur 4.1 og figur 4.2 og innebærer, som nevnt, at for eksempel AFP-ratene for 62-åringer er lavere enn den faktiske andelen som tar ut AFP før de fyller 63 år. Periodiseringen er lik for alle år, så AFP-ratene gir likevel informasjon om utviklingen over tid.

Figur 4.6 viser at det har vært noe nedgang i uttak av AFP for kvinner i alderen 62–64 år og figur 4.7 viser at uttaksandelene har gått ned for menn ved alle uttaksaldre, og klart mer for menn enn for kvinner.

Særalderspensjonering påvirker AFP- uttaksratene ettersom de som kunne ha tatt ut AFP er definert som summen av aktive og de som har tatt ut AFP. De som går av med særaldersgrense inngår derfor ikke blant de som kan ta ut AFP. I fellesordningen for kommuner og bedrifter har en del særaldersgrense på 65 år, og noen av disse tar ut pensjon tre år tidligere etter 85-årsregelen. Uttaksandelene for AFP gir derfor ikke et fullstendig bilde på omfang og endring i tidligpensjonering for risikofellesskapene som har et visst omfang av særaldersgrenser. Endringene over tid er også påvirket av at grensen for innmelding er redusert i perioden. Minstegrense for krav til medlemskap er nå fjernet i fellesordningene og redusert til 20 prosent av full stilling i sykepleierordningen.

Figur 4.6 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Kvinner. Andeler i prosent

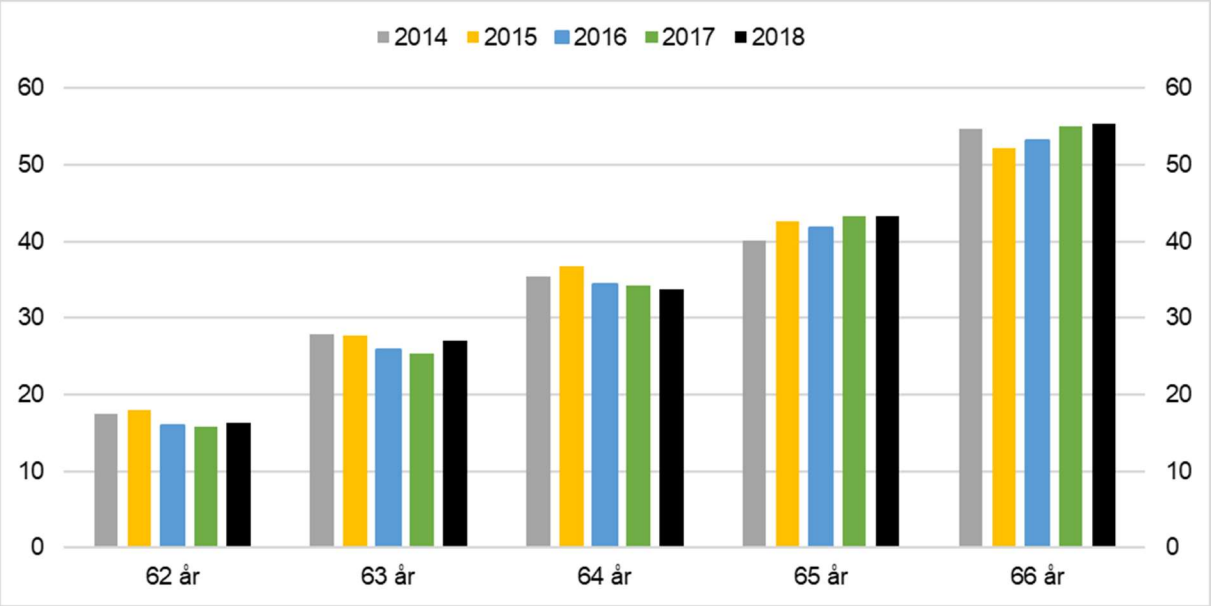

Kilde: KLP

Figur 4.7 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Menn. Andeler i prosent

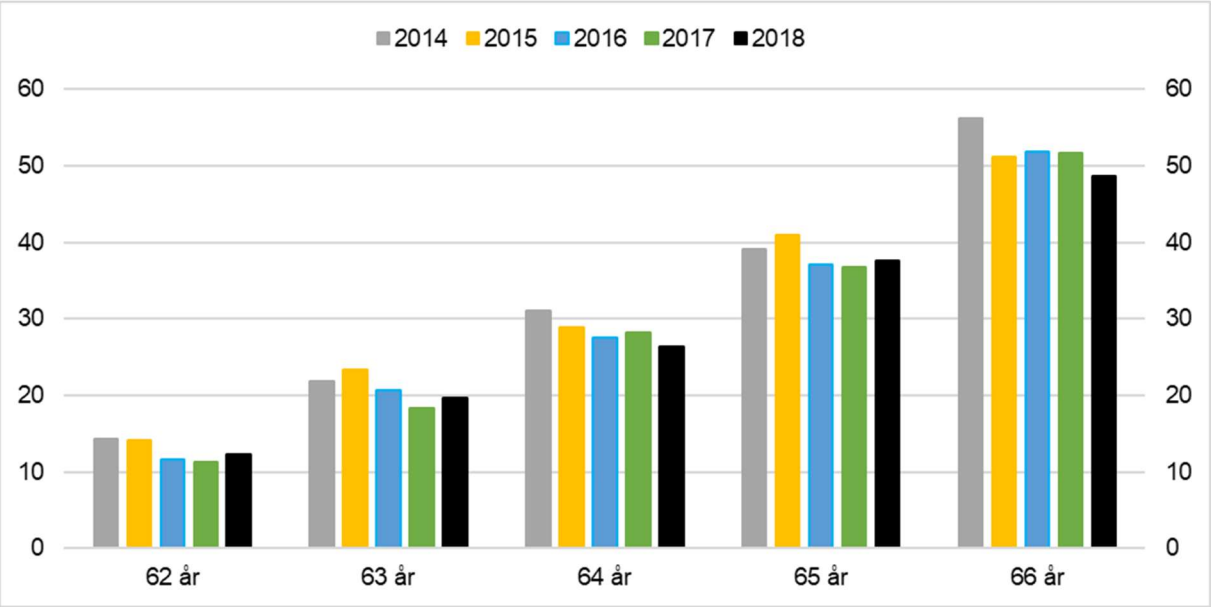

Kilde: KLP

I vedlegg 3 presenteres statistikk for de resterende risikofellesskapene i KLP.

AFP-uttaksandelene varierer en god del mellom de ulike fellesskapene og utviklingen over tid er også noe varierende. Både nivåforskjellene og utviklingen over tid forklares delvis av at uttak av pensjon fra særaldersgrense påvirker AFP-ratene. Særlig i pensjonsordningen for sykepleiere, hvor flertallet går av med pensjon fra særaldersgrense, gir uttaksandelene for AFP lite informasjon om omfang og endring i tidligpensjonering.

Også i KLP har omfanget av uførepensjonering gått ned fra 2014. Figur 4.8 viser at det har vært noe nedgang i andelen uføre blant de eldste kvinnene i fellesordningen for kommuner og bedrifter og figur 4.9 viser at det har vært en betydelig nedgang for menn. Figurene indikerer hvor stor andel av bestanden som mottar uførepensjon etter alder. Også uføreandelene er trolig påvirket av at grensen for innmelding i tjenestepensjonsordningene er redusert i perioden.

Figur 4.8 Uføreandeler i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Kvinner. Prosent

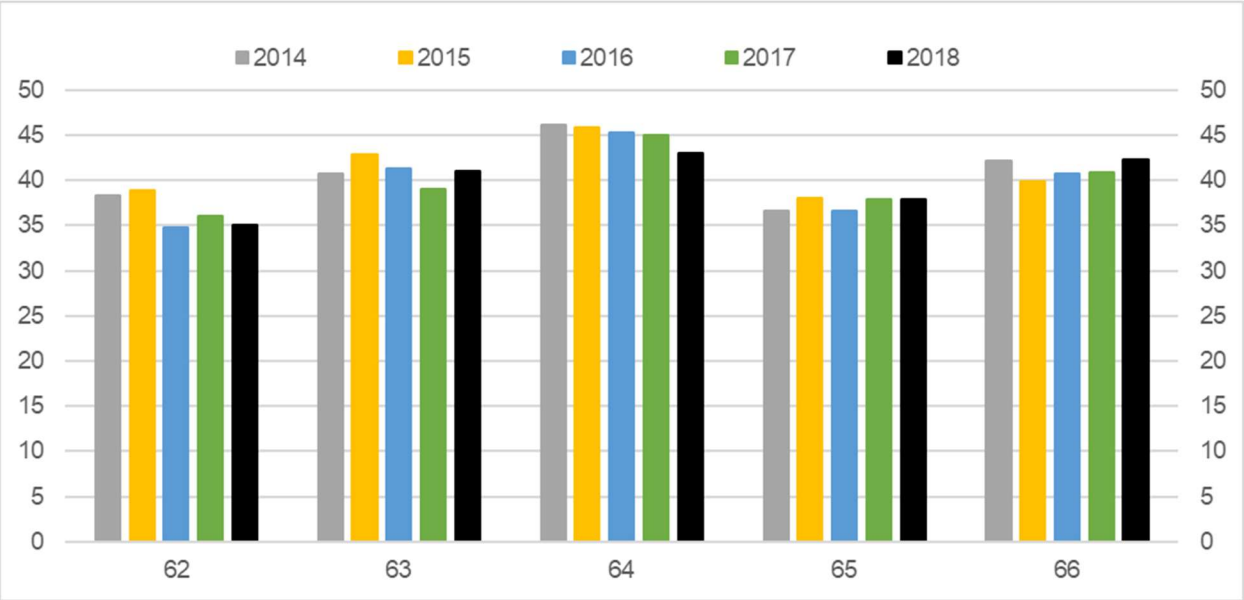

Kilde: KLP

Figur 4.9 Uføreandeler i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Menn. Prosent

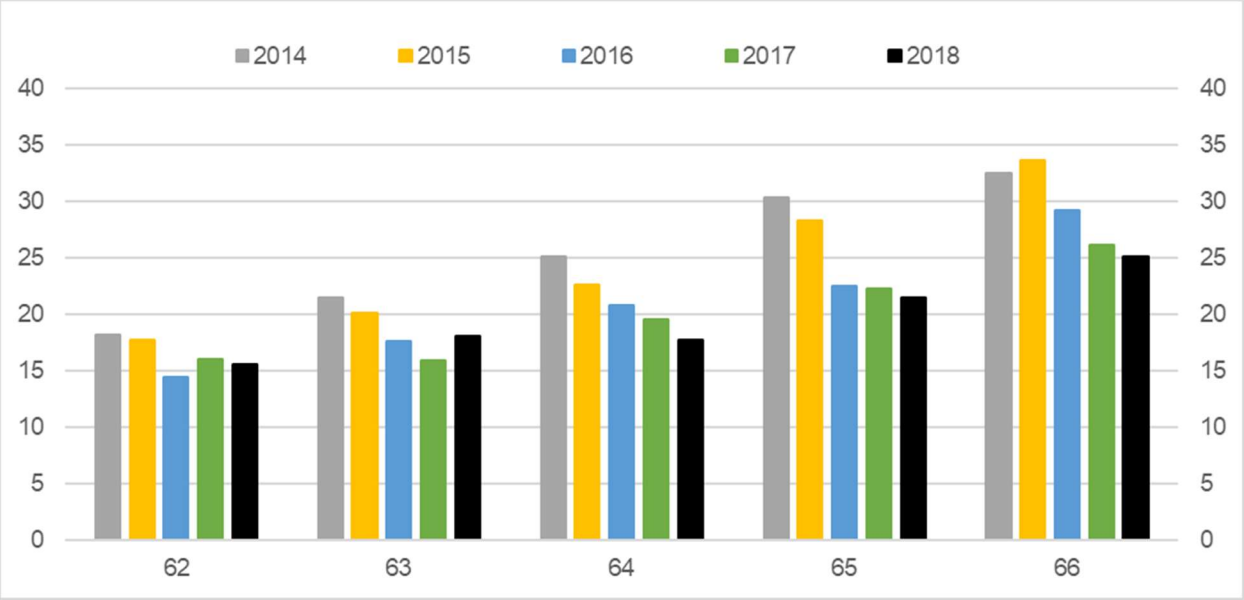

Kilde: KLP

I vedlegg 3 vises også uføreandeler etter alder i de resterende risikofellesskapene i KLP.

Når risikofellesskapene fordeles på kjønn er populasjonene relativt små for enkelte av fellesskapene og det kan derfor være vanskelig å si noe om trendene. Vi ser likevel tydelig effekten av særaldersgrenser i pensjonsordningen for sykepleiere, ved at uføreandelene faller kraftig fra 65 år. Dette fallet skyldes at personer blir overført fra uførepensjon til særalderspensjon når de når særaldersgrensen.

Figur 4.10 viser ved hvilken alder de som går fra aktiv stilling til alderspensjon tar ut pensjon, det vil si de som står i stilling til 67 år eller eldre. Figuren viser dermed førstegangsuttak av alderspensjon i perioden 2014–2018 fordelt etter uttaksalder.

Det er klart flest som har tatt ut ordinær alderspensjon fra en aktiv stilling ved 67 år. Dette er tilfellet for over 70 prosent i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Blant de som står i stilling til de går av med ordinær alderspensjon, har fordelingen på uttaksalder vært relativt stabil de siste årene. Blant de som står i jobb til de tar ut ordinær alderspensjon er det flere som jobber etter 67 år i SPK enn i fellesordningene i KLP.

Figur 4.10 Førstegangsuttak av alderspensjon etter uttaksalder. Fellesordningen for kommuner og bedrifter. Prosent

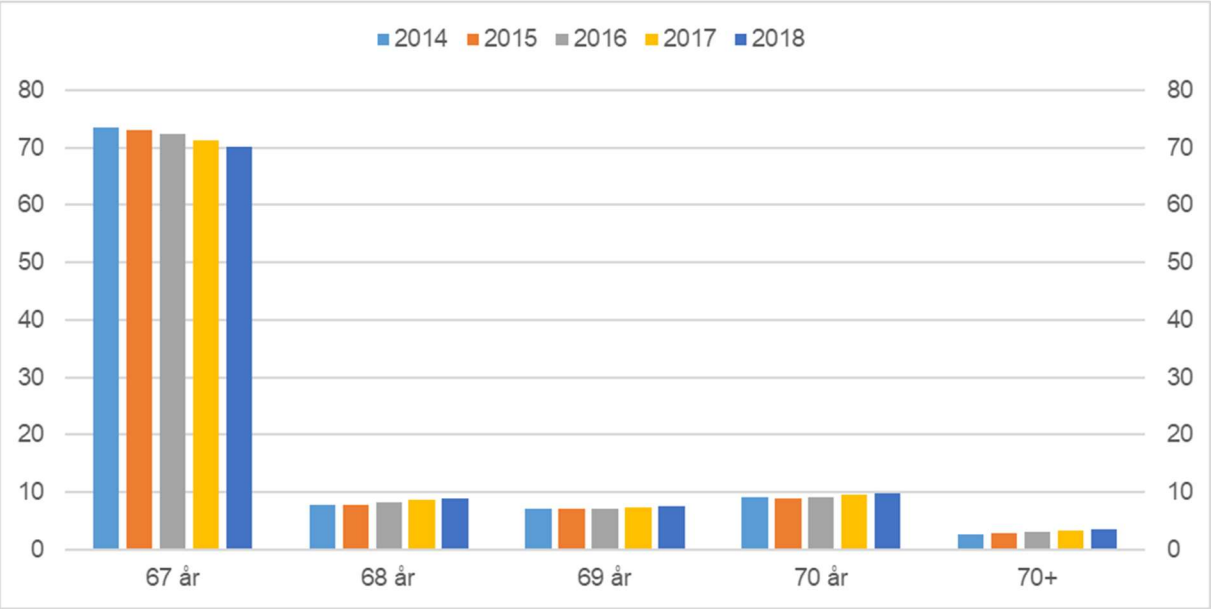

Kilde: KLP

4.6 Særaldersgrenser i offentlig sektor

Enkelte arbeidstakere har lavere aldersgrense enn 67 år, såkalt særaldersgrense, og kan normalt ta ut alderspensjon fra tjenestepensjonsordningen før 67 år. De fleste med særaldersgrense er ansatt i offentlig sektor, og de mest vanlige særaldersgrensene er 65 og 60 år. Dette kapitlet gir en oversikt over personer under 67 år som mottar særaldersgrensepensjon fra SPK eller KLP.

I utgangspunktet har offentlig ansatte plikt til å fratre ved aldersgrensen. Hvis summen av alder og tjenestetid er minst 85 år, kan en fratre inntil tre år før aldersgrensen (85-årsregelen). En person med aldergrense 65 år, kan fratre ved fylte 62 år etter 85-årsregelen dersom tjenestetiden er minst 23 år.

Ved utgangen av 2018 var det 15 510 særalderspensjonister i SPK og KLP til sammen, 6 436 i SPK og 9 074 i KLP. Noen av disse kan i tillegg ha tatt ut alderspensjon fra folketrygden, men vi har ingen informasjon om omfanget av dette. Hovedbildet er at det i SPK i hovedsak er menn som mottar pensjon med særaldersgrense 60 år, mens det i kommunal sektor i hovedsak er kvinner som mottar pensjon med særaldersgrense 65 år.

Personer med særaldersgrense kan ta ut AFP i stedet for særalderspensjon, dersom dette gir en høyere pensjon. Tallene under omfatter ikke personer med særaldersgrense som mottar AFP, disse inngår i tallene for AFP-pensjonister. Uttak av AFP for personer med særaldersgrense

vil likevel påvirke uttaksratene for særalderspensjon ettersom ytelsene er gjensidig utelukkende – de som har tatt ut AFP kan ikke samtidig ta ut alderspensjon og de som går av med særaldersgrense kan ikke samtidig ta ut AFP.

De med særaldersgrense som fortsetter i jobb til 67 år eller lenger inngår heller ikke i statistikken for uttak av særalderspensjon.

4.6.1 Særaldersgrenser i SPK

Tabell 4.5 viser antall mottakere av særalderspensjon i SPK 2014–2018 og fordelingen av særalderspensjonistene etter hvilken alder de hadde ved utgangen av året. Tabellen viser at de fleste særalderspensjonistene er mellom 60 og 66 år.

Tabell 4.5 Særalderspensjonister i SPK fordelt etter alder på mottakerne. Antall.

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
<57 år	2	2	1	2	1
57–59 år	732	745	733	702	660
60–64 år	2569	2792	3004	3194	3313
65–66 år	2506	2438	2410	2444	2462
Sum	5809	5977	6148	6342	6436

Kilde: SPK

Av de totalt 6 436 særalderspensjonistene i SPK i 2018 hadde et klart flertall, over 60 prosent, en særaldersgrense på 60 år og nær 30 prosent en aldersgrense på 65 år.

Figur 4.11 viser aldersfordelingen for uttak av pensjon for de som har aldersgrense 60 og 65 år i SPK i 2018. Figuren viser altså ved hvilken alder de med særaldersgrense som mottar særalderspensjon i 2018 startet å ta ut pensjon.

Figur 4.11 Særalderspensjonister med aldersgrense 60 år og 65 år fordelt etter alder ved uttak. Desember 2018. Prosent

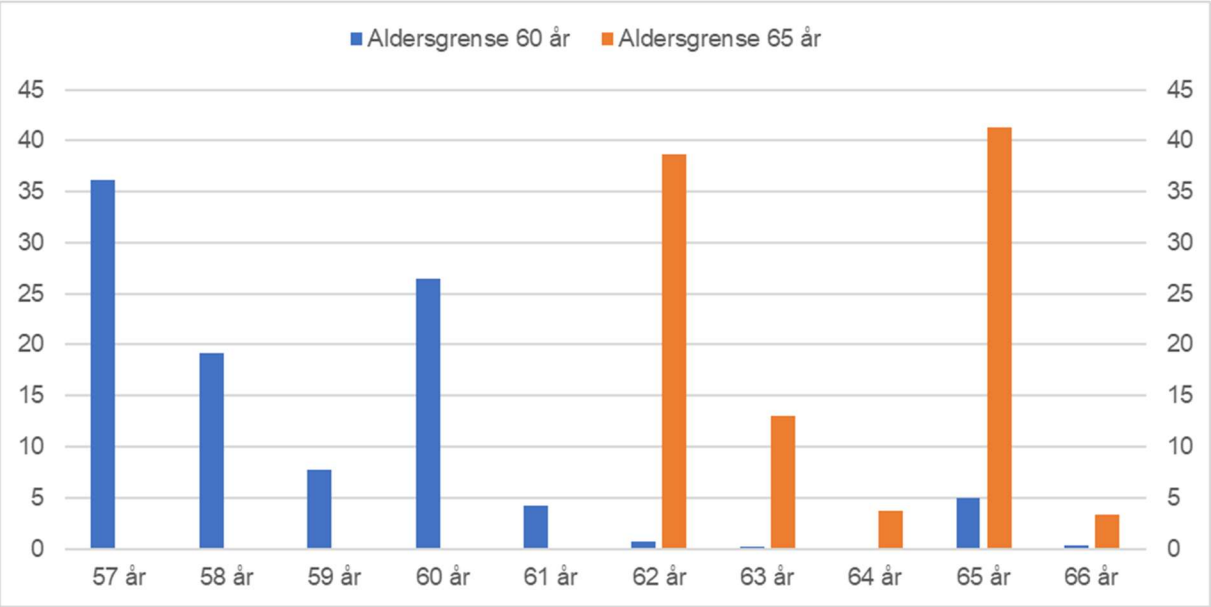

Kilde: SPK

Blant de med særaldersgrense på 60 år er det flest som har tatt ut pensjon ved 57 år etter 85-årsregelen og ved aldersgrensen på 60 år. Det er også en liten andel som har tatt ut pensjon første gang etter aldersgrensen.[18]

Blant de med særaldersgrense på 65 år er det flest som har tatt ut pensjonen ved 62 år etter 85-årsregelen og ved 65 år ved aldersgrensen. En liten andel tok også ut pensjon ett år etter aldersgrensen.

4.6.2 Særaldersgrenser KLP

Tabell 4.6 viser antall personer med særalderspensjon i ulike ordninger i KLP i perioden 2014–2018. Samlet var det 9 074 særalderspensjonister i de fire største risikofellesskapene i KLP ved utgangen av 2018.

Tabell 4.6 Særalderspensjonister under 67 år i ulike risikofellesskap ved utgangen av året

	2014	2015	2016	2017	2018
Kommuner og bedrifter	3 279	3 609	3 862	3 995	4 242
Fylkeskommuner	204	182	173	154	171
Sykepleiere	2 854	3 149	3 387	3 436	3 656
Fellesordningen for helseforetak	932	954	997	991	1 005

Kilde: KLP

[18] I Lov om aldersgrenser for offentlige tjenestemenn m.fl. heter det at en plikter å fratre ved første månedsskifte etter aldersgrensen for stillingen. Tilsettingsmyndigheten kan likevel bestemme at en tjenestemann skal kunne fortsette utover aldersgrensen dersom vedkommende fremdeles fyller de krav stillingen forutsetter.

Tabell 4.7 viser fordelingen av særalderspensjonister etter aldersgrense i de ulike ordningene i KLP ved utgangen av 2018. Tabellen viser at et overveidende flertall av de med særaldersgrense i KLP har en aldersgrense på 65 år.

Tabell 4.7 Særalderspensjonister under 67 år i ulike risikofellesskap etter aldersgrense. Antall. Desember 2018

	60 år	63 år	65 år	Sum
Kommuner og bedrifter	388	2	3 852	4 242
Fylkeskommuner	0	0	171	171
Sykepleiere	0	0	3 656	3 656
Helseforetak	121	0	884	1 005

Kilde: KLP

Figur 4.12 viser fordelingen av uttaksalder etter alder i fellesordningen for kommuner og bedrifter og i pensjonsordningen for sykepleiere ved utgangen av 2018. Det går fram at det vanligste er å ta ut pensjonen enten ved aldersgrensen eller tre år før aldersgrensen (85-årsregelen). I henhold til hovedtariffavtalen i KS området kan arbeidstakere med særaldersgrenser under 67 år, og som ikke har opptjent fulle pensjonsrettigheter fortsette i stilling til fylte 67 år.

Vi ser at det i pensjonsordningen for sykepleiere er langt vanligere å ta ut pensjon 3 år tidligere enn aldersgrensen enn ved aldersgrensen, mens forholdet er motsatt i ordningen for kommuner og bedrifter.

Figur 4.12 Særalderspensjonister med aldersgrense 65 år fordelt etter alder ved uttak. Fellesordningen for kommuner og bedrifter. Prosent . Desember 2018.

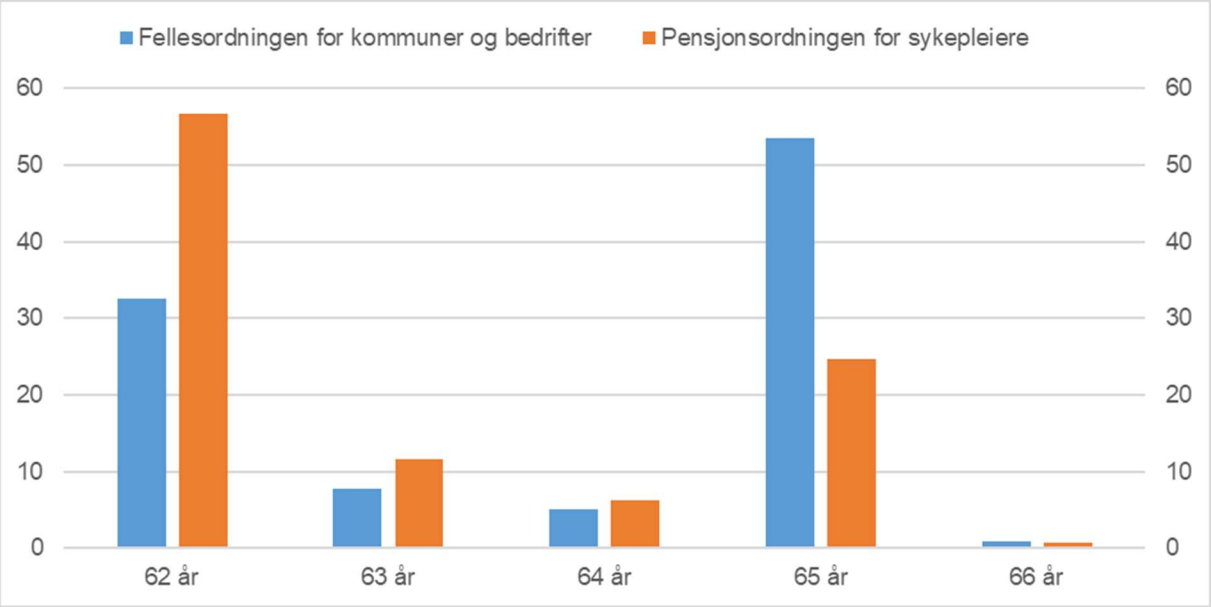

Kilde: KLP

5 Yrkesaktivitet blant eldre

Et av hovedmålene i pensjonsreformen er at pensjonssystemet skal legge til rette for at flere står lenger i arbeid gjennom gode arbeidsinsentiver og fleksible regler for kombinasjon av arbeid og pensjon.

I privat sektor kan tjenestepensjon, på samme måte som alderspensjonen fra folketrygden, tas ut fleksibelt og fritt kombineres med arbeidsinntekt fra 62 år. AFP i privat sektor ble fra 2011 lagt om til å være en livsvarig ytelse som gir høyere ytelse jo senere den tas ut og ytelsen kan fritt kombineres med arbeid. Det samlede pensjonsnivået i privat sektor består dermed av to eller tre ulike pensjonskomponenter med nøytrale og fleksible uttaksregler.

Anslag fra Arbeids- og velferdsdirektoratet viser at omtrent halvparten av 61-åringene som er sysselsatt i privat sektor er ansatt i AFP-bedrifter. Insentivene til å stå lenger i arbeid ble styrket for ansatte i AFP-bedrifter i privat sektor etter omleggingen av AFP-ordningen i 2011. For de øvrige i privat sektor, har pensjonsreformen ført til at de kan ta ut alderspensjon fra folketrygden fem år tidligere.

I motsetning til i privat sektor, er AFP i offentlig sektor fremdeles en tidligpensjonsordning med strenge regler for avkorting mot arbeidsinntekt. Offentlig tjenestepensjon kan, etter gjeldende regelverk, først tas ut fra 67 år og bare dersom man jobber deltid eller slutter i offentlig stilling. Offentlig ansatte som tar ut full pensjon, og samtidig fortsetter å jobbe i en stilling med rett til medlemskap i en offentlig pensjonsordning, vil få redusert pensjon. De økonomiske insentivene til å stå i arbeid utover 62 år er derfor langt sterkere i privat sektor enn i offentlig sektor. I Prop. 87 L (2018–2019) er det imidlertid forslått nye regler for opptjening og uttak av alderspensjon fra offentlig tjenestepensjonsordning for personer født fra og med 1963. Det er foreslått at den offentlige tjenestepensjonen fra 1. januar 2020 skal tjenes opp som påslagspensjon, og at pensjonen kan tas ut fleksibelt og fritt kombineres med arbeid uten at pensjonen avkortes. En omlegging av AFP i offentlig sektor etter mønster av AFP i privat sektor er også omtalt i Prop. 87 L (2018–2019), men det ble ikke foreslått regler for ny offentlig AFP. Regler for ny offentlig AFP vil foreslås på et senere tidspunkt.

Siden pensjonsreformen til nå har hatt ulik effekt både på muligheten til å gå av, og på insentivene til å fortsette i arbeid, i ulike sektorer, ser vi i dette kapittelet på utviklingen i yrkesaktivitet i de tre delene av arbeidsmarkedet hver for seg. Siden innføringen av fleksibel alderspensjon, privat tjenestepensjon og AFP, tar veldig mange ut alderspensjon før 67 år mens de fortsatt er i fullt arbeid. Dette kapitelet ser derfor også på utviklingen i antallet lønnstakere som kombinerer jobb og pensjon.[19]

5.1 Utvikling i yrkesaktivitet

Etterspørselen etter arbeidskraft, og dermed sysselsettingen, varierer med konjunkturutviklingen. Det kan derfor være vanskelig å isolere effekten omleggingen av pensjonsordningene har hatt på yrkesaktiviteten i aldersgruppen 62 år og eldre. Ved å se på utviklingen

[19] Tidligere rapporter har supplert inntektsstatistikken med registeropplysninger om arbeidsforhold (Aa-registeret). 1. januar 2015 trådte A-ordningen i kraft. A-ordningen, som er felles for NAV, Skatteetaten og Statistisk sentralbyrå, har gjort det enklere for arbeidsgiver å rapportere pliktige opplysninger til myndighetene da den har erstattet følgende fem skjemaer: lønns- og trekkoppgave, terminoppgave for arbeidsgiveravgift og forskuddstrekk, årsoppgave for arbeidsgiveravgift/følgeskriv til lønns- og trekkoppgave, melding til Aa-registeret og oppgave til lønnsstatistikk. Som følge av at arbeids- og inntektsopplysningene nå blir registrert hos det offentlige i samme takt som de genereres hos arbeidsgiverne, vil tallgrunnlaget være mer oppdatert enn tidligere. Betydningen av tidsseriebruddet i datagrunnlaget er usikker.

i yrkesaktivitet for ulike aldersgrupper, kan man likevel få en indikasjon på om pensjonsreformen har hatt betydning for utviklingen i yrkesaktivitet blant eldre.

Figur 5.1 viser lønnstakere etter alder som andel av befolkningen på samme alder. Lønnstakere omfatter alle sysselsatte som mottar kompensasjon for arbeid i form av lønn, o.l. I SSBs statistikk er betegnelsen lønnstaker synonymt med betegnelsen ansatt. En lønnstaker kan være fast ansatt eller utføre tilfeldig arbeid. Videre kan en lønnstaker ha en stillingsandel som er lavere enn 100 prosent.

Andelen lønnstakere er høyere i 2018 enn for fem år siden for alle i aldersgruppen 60–74 år. Økningen fra 2010 har vært spesielt stor for aldersgruppen 62–66 år, noe som kan indikere at pensjonsreformen har hatt betydning for utviklingen i yrkesaktiviteten for denne aldersgruppen. Økningen siden 2014 har vært spesielt stor for aldersgruppen 66–68 år, noe som indikerer at pensjonsreformen har bidratt til å få folk til å stå lenger i arbeid.

Fra 2017 til 2018 har det vært størst økning for 62- og 68-åringene målt i prosentpoeng. At økningen er høy for 68-åringene kan ha sammenheng med at det er for denne aldersgruppen man nå ser effekten av omleggingen i 2011. Imidlertid var det 72-åringene, med en økning på 9 prosent, som hadde den største relative økningen i andelen lønnstakere fra 2017 til 2018. Bortsett fra for 71-åringene, har det vært en økning i andelen lønnstakere for alle aldre det siste året. Utviklingen i yrkesaktivitet bekreftes dersom man ser på utviklingen i sammensetningen av inntekt for aldersgruppen 60–74 år, jf. figur 6.8 i avsnitt 6.4.

Figur 5.1 Lønnstakere 60–74 år som andel av befolkningen på samme alder. Prosent

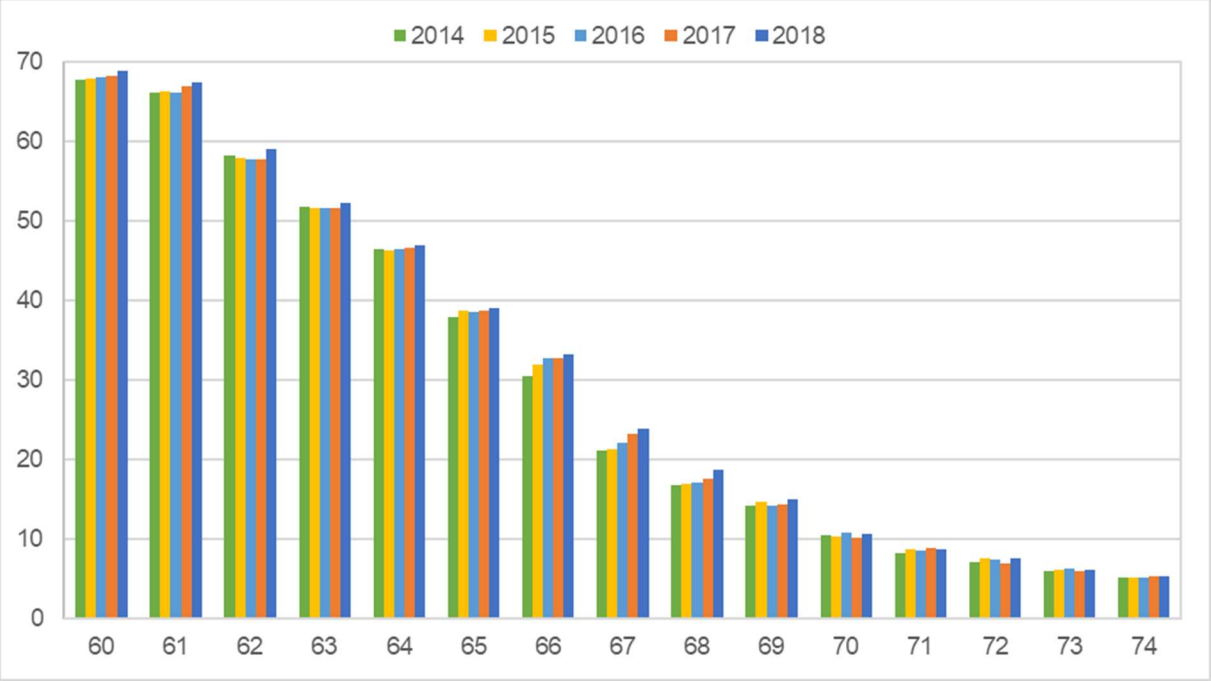

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2014, a-ordningen fra 2015 (2. kvartal)

Figur 5.2 viser hvordan de sysselsatte (lønnstakere og selvstendig næringsdrivende) fordeler seg mellom sektorer etter alder. Ved 61 år er omtrent halvparten lønnstakere i privat sektor, nesten 30 prosent i fylkeskommunal/kommunal sektor, nesten 15 prosent i statlig sektor og 7 prosent er selvstendig næringsdrivende. Etter hvert som alderen øker, beveger flere seg over til selvstendig næringsdrivende. Økningen i andelen selvstendig næringsdrivende motsvares

av en jevn reduksjon i andelen lønnstakere i privat, fylkeskommunal/kommunal og statlig sektor for hvert alderstrinn. Ved 70 år er i overkant av en tredjedel selvstendig nærings-drivende, rett over 40 prosent lønnstakere i privat sektor, 15 prosent i fylkeskommunal/ kommunal sektor og 7 prosent i statlig sektor. Vridningen fra lønnstaker til selvstendig næringsdrivende fortsetter, og ved 74 år er 40 prosent selvstendige, 40 prosent lønnstakere i privat sektor, 15 prosent i fylkeskommunal/kommunal sektor og 5 prosent i statlig sektor.

Figur 5.2 Antall sysselsatte (lønnstakere og selvstendig næringsdrivende) etter alder og sektor, 2018

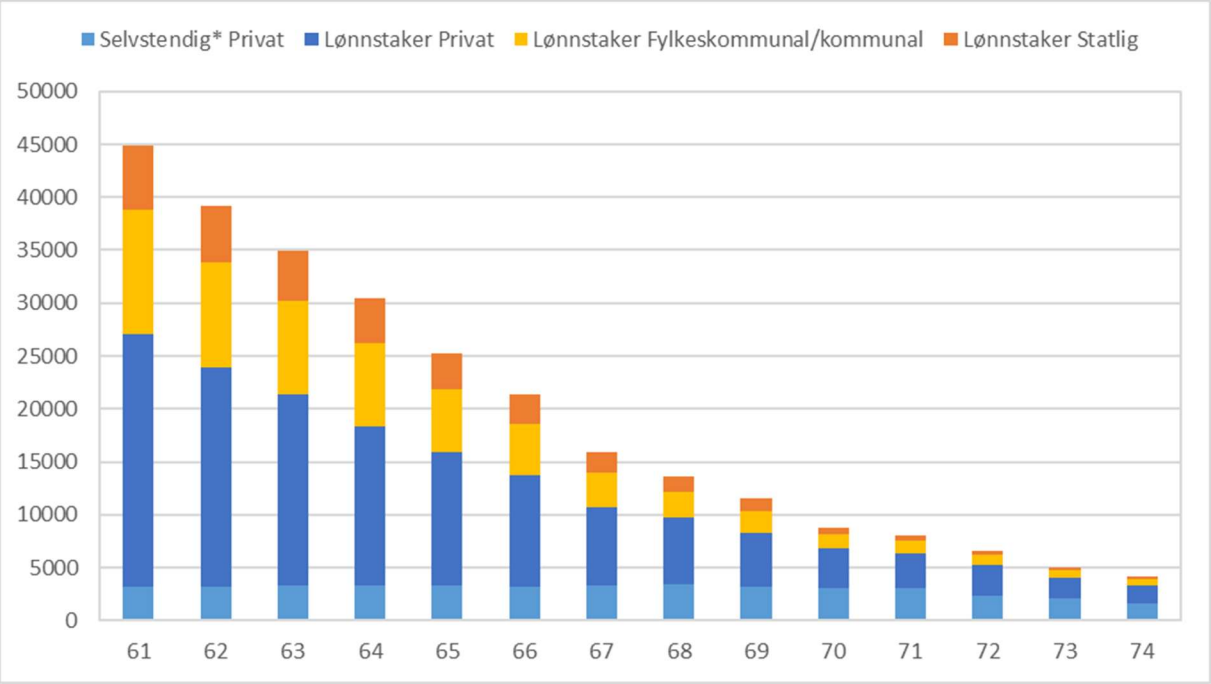

* Tallene for selvstendig næringsdrivende er for 2017.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 5.1 viser sysselsatte i 4. kvartal 2017 for aldersgruppene 62–66 år, 67–69 år og 70 år og over fordelt på kjønn og næring.

Blant sysselsatte menn over 70 år jobber drøyt 20 prosent innen jordbruk, skogbruk og fiske, noe som er langt høyere enn hva som er tilfellet for menn i aldersgruppene 62–66 år og 67–69 år der andelene er hhv. 6 og 11 prosent. For alle aldersgruppene er andelen sysselsatt innen jordbruk, skogbruk og fiske generelt høy sammenlignet med menn i hele befolkningen der andelen er 3,5 prosent. Videre jobber nesten 15 prosent av sysselsatte menn over 70 år innen teknisk tjenesteyting og eiendomsdrift og nesten 10 prosent innen hver av næringene bygge- og anleggsvirksomhet, varehandel og transport og lagring. Også andelen som er sysselsatt innen teknisk tjenesteyting og eiendomsdrift øker med alderen, mens andelene innen bygge- og anleggsvirksomhet, varehandel og transport og lagring er høyere for de yngre aldersgruppene.

En tredjedel av sysselsatte kvinner som er 70 år og eldre jobber innen helse- og sosialtjenester. Andelen er noe lavere enn blant de yngre aldersgruppene der rundt 40 prosent jobber innen denne sektoren. Også blant kvinner over 70 år jobber en betydelig andel innen jordbruk, skogbruk og fiske, omtrent 10 prosent, noe som er langt høyere enn for kvinner i aldersgruppene 62–66 år og 67–69 år, der andelene er hhv. 1,5 og 4 prosent, og også for kvinner i hele befolkningen der andelen er 1 prosent. Som for menn, jobber 10 prosent av

kvinnene på 70 år og over innen varehandel, og denne andelen holder seg på omtrent samme nivå også for aldersgruppene 62–66 år og 67–69 år.

Tabell 5.1 Sysselsatte etter kjønn, alder og næring. Totalt antall sysselsatte og prosent per næring. Fjerde kvartal 2017

	Menn			Kvinner		
	62-66 år	**67-69 år**	**70 år og over**	**62-66 år**	**67-69 år**	**70 år og over**
Totalt antall	80 610	25396	33 571	66 602	14 783	15 683
01-03 Jordbruk, skogbruk og fiske	5,8	11,0	20,7	1,5	3,9	10,5
05-09 Bergverksdrift og utvinning	2,7	0,8	0,4	0,4	0,1	0,1
10-33 Industri	11,5	7,7	5,0	3,7	3,1	2,6
35-39 Elektrisitet, vann og renovasjon	2,2	1,3	0,7	0,4	0,3	0,2
41-43 Bygge- og anleggsvirksomhet	11,3	10,8	8,3	1,3	1,8	1,5
45-47 Varehandel, reparasjon av motorvogner	9,9	9,5	8,2	9,0	9,7	9,4
49-53 Transport og lagring	9,9	10,8	7,9	2,0	1,8	1,4
55-56 Overnattings- og serveringsvirksomhet	1,0	1,1	1,2	1,5	2,0	2,2
58-63 Informasjon og kommunikasjon	2,9	1,8	1,3	1,1	0,7	0,7
64-66 Finansiering og forsikring	1,5	0,8	0,3	1,5	0,6	0,2
68-75 Teknisk tjenesteyting, eiendomsdrift	9,2	12,9	14,3	4,7	6,2	7,5
77-82 Forretningsmessig tjenesteyting	3,8	3,4	3,0	3,2	2,6	2,3
84 Off. adm., forsvar, sosialforsikring	7,1	5,3	2,3	8,6	6,2	2,5
85 Undervisning	7,7	7,0	3,7	14,7	10,2	6,3
86-88 Helse- og sosialtjenester	8,1	7,8	6,3	40,2	40,7	31,5
90-99 Personlig tjenesteyting	4,0	5,0	5,5	4,5	5,6	7,3
00 Uoppgitt	1,4	2,9	11,0	1,6	4,5	13,6
SUM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå (4. kvartal)

5.2 Antall som kombinerer arbeid og pensjon

I dette avsnittet ser vi nærmere på lønnstakere som også mottar pensjon. Vi skiller mellom mottak av alderspensjon og privat AFP. Tidligere kunne alderspensjon først mottas fra fylte 67 år, og AFP var en tidligpensjonsordninger som, i likhet med uføretrygd, bare kunne mottas dersom man hadde sluttet helt eller delvis i jobb. Fra 2011 ble både alderspensjon fra folketrygden og AFP i privat sektor lagt om.

I perioden 2011–2015 var det fortsatt noen i årskullene født før 1949 som mottok gammel AFP i privat sektor. Gammel AFP i privat sektor kan ikke mottas samtidig som alderspensjon fra folketrygden. Personer som kombinerer arbeid med mottak av gammel AFP må derfor ha delvis trukket seg ut av arbeidslivet. Fra og med 2016 er gammel AFP i privat sektor helt utfaset.

Fra 2011 har alderspensjon og ny AFP i privat sektor fritt kunne kombineres med arbeidsinntekt uten at pensjonen avkortes. Personer som kombinerer arbeid med disse to pensjonstypene kan dermed være fullt i arbeid. Ny AFP i privat sektor mottas i all hovedsak samtidig med alderspensjon fra folketrygden.

Figur 5.3 viser utviklingen i andelen lønnstakere fra 62 til 66 år som kombinerer arbeid og pensjon etter pensjonstype og kjønn i perioden 2014 til 2018. Blant mannlige lønnstakere i alderen 62–66 år kombinerer rundt 55 prosent arbeid med mottak av alderspensjon fra folketrygden. Andelen blant kvinner er betydelig lavere; én av fire kvinnelige lønnstakere i den aktuelle aldersgruppen kombinerer arbeid med alderspensjon fra folketrygden. Både for kvinner og menn har andelen som kombinerer arbeid og alderspensjon fra folketrygden holdt seg stabil i hele perioden fra 2014 til 2018. Også andelen lønnstakere som mottar privat AFP er høyere for menn enn for kvinner. Mens rundt 25 prosent av mennene kombinerer arbeid med privat AFP, er den tilsvarende andelen for kvinner i underkant av 10 prosent. Andelen som kombinerer arbeid og privat AFP har holdt seg på samme nivå hele perioden både for kvinner og menn.

At ny AFP i privat sektor kan mottas sammen med alderspensjon fra folketrygden innebærer at summen av andelen lønnstakere som mottar hver enkelt av de ulike pensjonstypene i figurene under overstiger andelen lønnstakere som mottar en eller flere pensjonsytelser.

Figur 5.3 Andel lønnstakere 62–66 år som kombinerer arbeid og pensjon etter pensjonstype og kjønn. Prosent

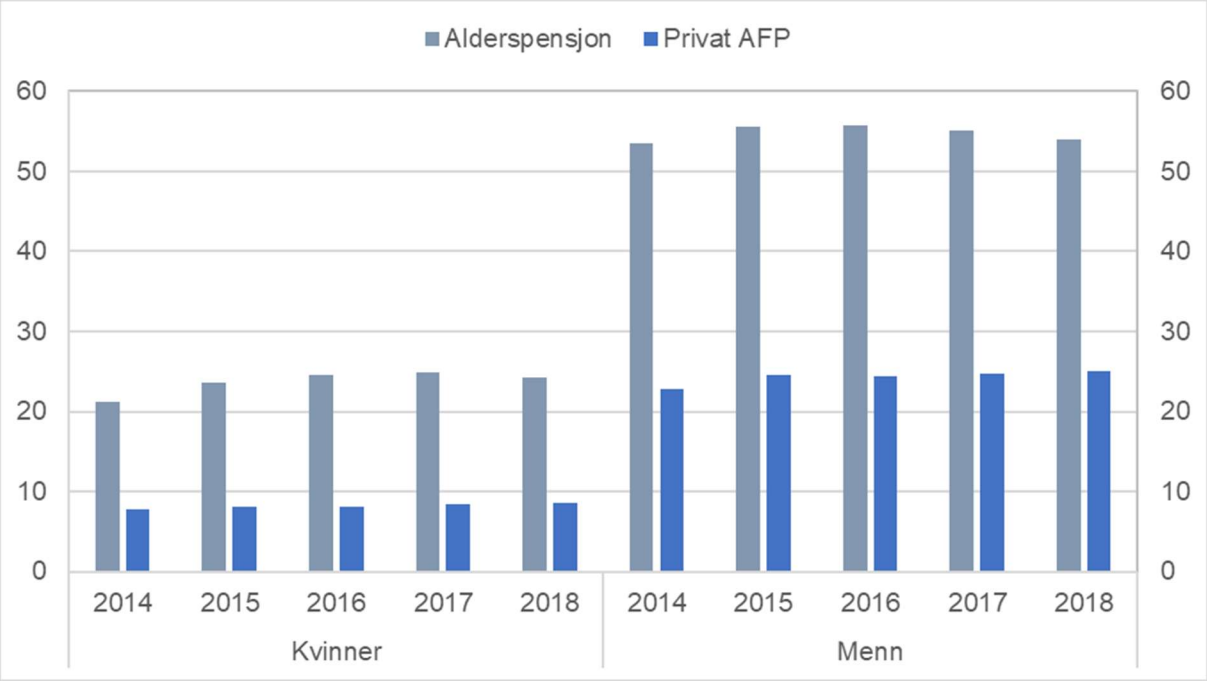

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2014, a-ordningen fra 2015 (2. kvartal)

Utviklingen i andelen lønnstakere i aldersgruppen 67 år og over som kombinerer arbeid og pensjon etter pensjonstype og kjønn i perioden 2014 til 2018 er vist i figur 5.4. Som forventet kombinerer nesten alle lønnstakerne i denne aldersgruppen arbeid med uttak av alderspensjon fra folketrygden. Andelen lønnstakere som kombinerer arbeid med privat AFP er betydelig lavere enn for 62- til 66-åringene, men for denne aldersgruppen har det imidlertid vært en økning i andelen som kombinerer arbeid med privat AFP fra 2014 til 2018.

Figur 5.4 Andel lønnstakere 67 år og over som kombinerer arbeid og pensjon etter pensjonstype og kjønn. Prosent

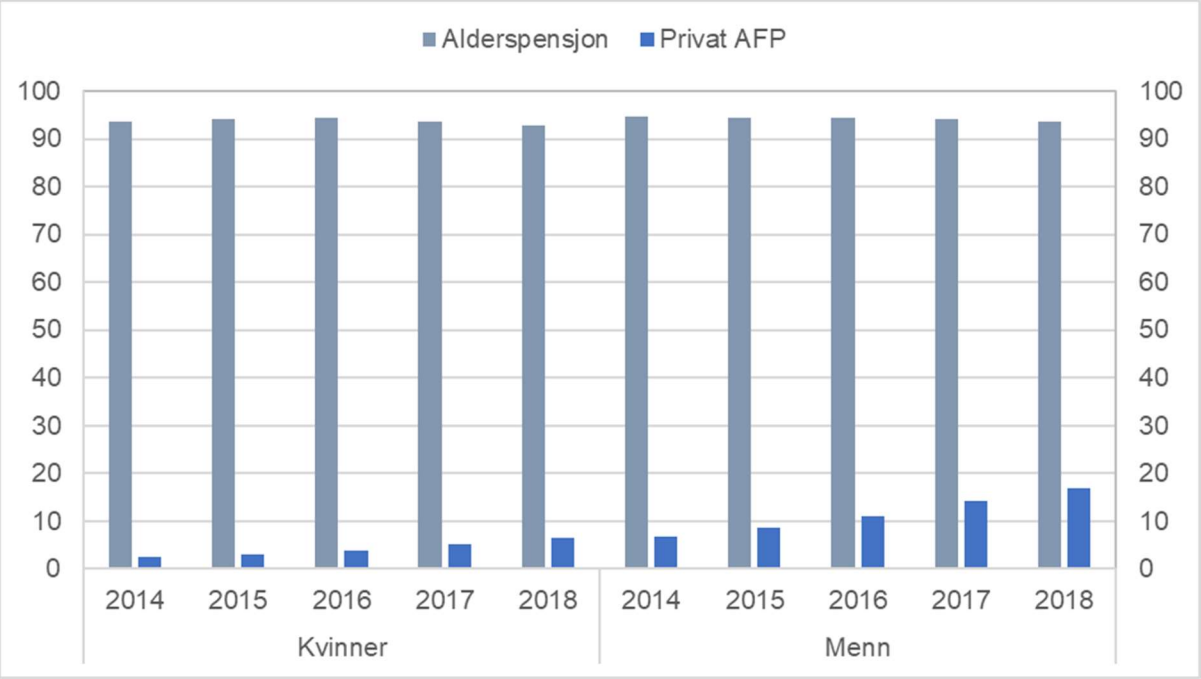

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2014, a-ordningen fra 2015 (2. kvartal)

Figur 5.5 viser andelen lønnstakere 62–66 år som også mottar alderspensjon fra folketrygden, fordelt etter sektor og kjønn. For menn i alle sektorer og kvinner i statlig sektor har det vært en økning i andelen lønnstakere som mottar alderspensjon fra folketrygden i perioden fra 2014 til 2016, og en nedgang fra 2016 til 2018. For kvinner i privat og kommunal sektor økte andelen fram til 2017, mens det også her var en liten nedgang fra 2017 til 2018.

Vi ser at det er langt mer vanlig å kombinere arbeid og alderspensjon i privat sektor enn i offentlig sektor, både for menn og kvinner. Dette resultatet er ikke overraskende. Selv om det i privat og offentlig sektor er lik anledning til å kombinere alderpensjon fra folketrygden med arbeidsinntekt, er det for lønnstakere i offentlig sektor svakere økonomiske insentiver til å kombinere dette med fullt arbeid og uttak av AFP. For lønnstakere i offentlig sektor som fortsatt er fullt i arbeid, er uttak av alderspensjon fra folketrygden før 67 år dermed en ren finansiell beslutning, mens alderspensjon fra folketrygden i privat sektor også kan benyttes for de som har trappet ned fra arbeidslivet.

Forskjellen på privat og statlig sektor er langt mindre for kvinner enn for menn. Samtidig ser vi at mens det er liten forskjell mellom menn i statlig og kommunal sektor, er andelen kvinner som kombinerer arbeid og alderspensjon langt lavere i kommunal sektor enn i statlig sektor. Dette kan ha sammenheng med at kvinner i kommunal sektor i gjennomsnitt har kortere yrkeskarrierer og dermed i mindre grad oppfyller vilkåret for å ta ut alderspensjon fra folketrygden før 67 år.

Figur 5.5 Andel lønnstakere 62–66 år som kombinerer arbeid og alderspensjon fra folketrygden etter sektor og kjønn. Prosent

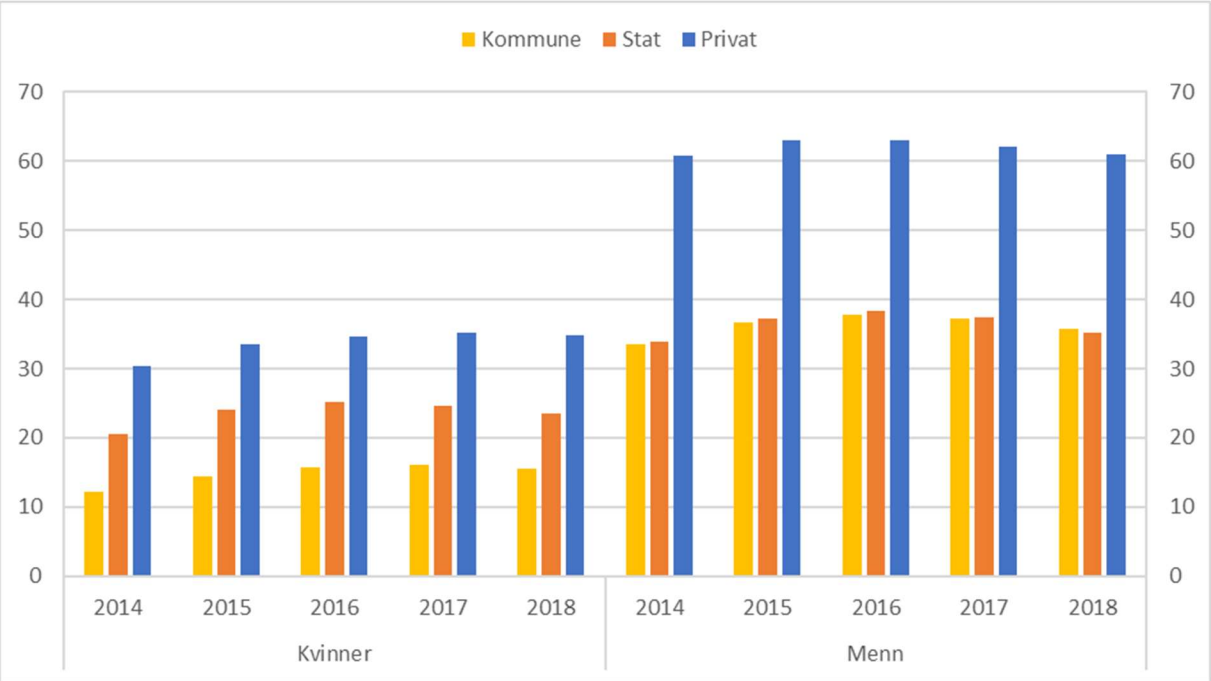

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2014, a-ordningen fra 2015 (2. kvartal)

5.3 Arbeidstid per uke

5.3.1 Arbeidstid for ansatte i ulike sektorer

Figur 5.6 viser gjennomsnittlig avtalt arbeidstid per uke for lønnstakere i alderen 61 til 74 år etter om de jobber i privat sektor, fylkeskommunal/kommunal sektor eller statlig sektor. Gjennomsnittlig avtalt arbeidstid faller med alderen i alle sektorer. Avtalt arbeidstid er lavere i fylkeskommunal/kommunal sektor enn i privat og statlig sektor for alle aldre. Avtalt arbeidstid er noe høyere i statlig sektor enn i privat sektor fra 61 år til og med 69 år, men fra 70 år reduseres avtalt arbeidstid i statlig sektor kraftig. Fra 69 år faller avtalt arbeidstid for ansatte i statlig sektor betydelig og ved 74 år er avtalt arbeidstid på samme nivå som for fylkeskommunal/kommunal sektor. Avtalt arbeidstid for aldersgruppene 70–74 år i privat sektor faller ikke like kraftig, og avtalt arbeidstid for denne aldersgruppen er betydelig høyere enn for samme aldersgruppe i offentlig sektor.

Figur 5.6 Gjennomsnittlig avtalt arbeidstid per uke for lønnstakere etter alder og sektor, 2018. Timer

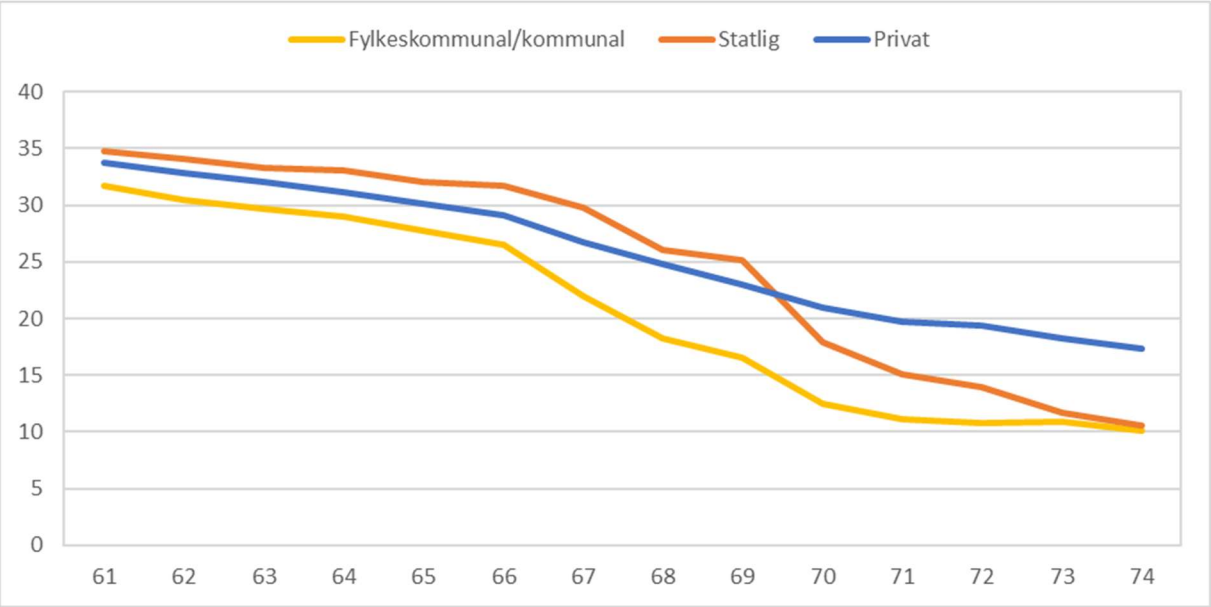

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 5.7 viser utviklingen i gjennomsnittlig avtalt arbeidstid for aldersgruppene 62–66 år, 67–69 år og 70–74 år. Gjennomsnittlig avtalt arbeidstid har økt for alle aldersgruppene i perioden 2016 til 2018. Økningen har vært sterkest for aldersgruppen 67–69 år, der gjennomsnittlig avtalt arbeidstid er nesten 1 time høyere i 2018 enn i 2016.

Figur 5.7 Utvikling i gjennomsnittlig avtalt arbeidstid per uke for lønnstakere i ulike aldersgrupper. Timer

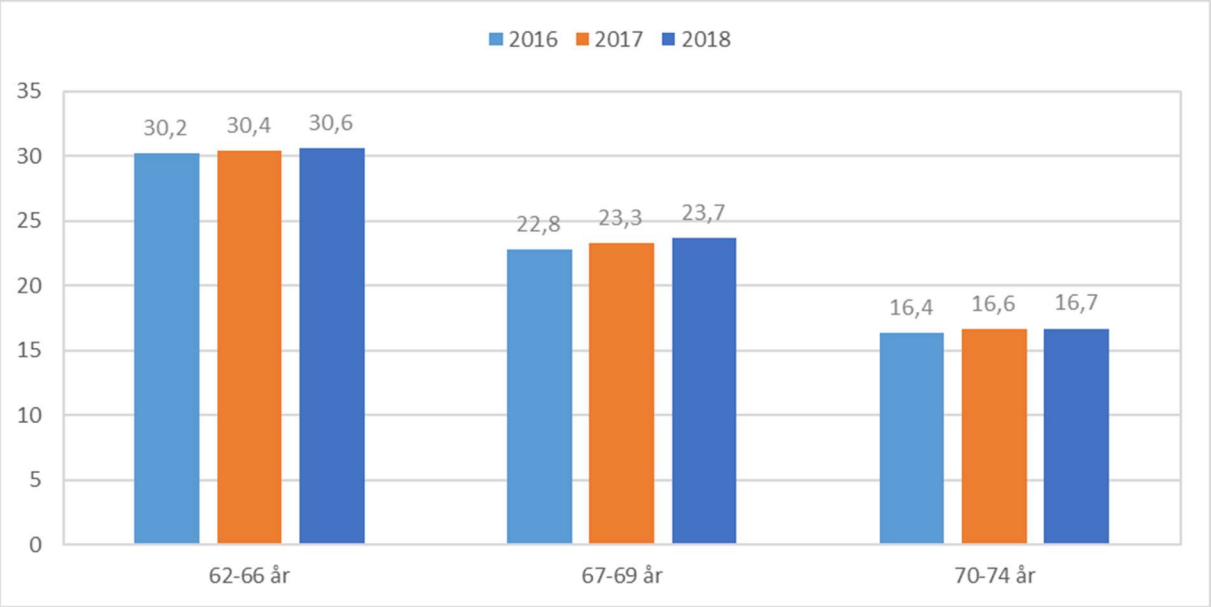

Kilde: Statistisk sentralbyrå

5.3.2 Arbeidstid for ansatte i virksomheter med AFP

I privat sektor kan arbeid og AFP kombineres uten avkorting i pensjon, noe som enn så lenge ikke er tilfellet i offentlig sektor. En kunne derfor forvente at personer som tar ut ny AFP i privat sektor, og kanskje særlig personer med fysisk krevende arbeid, gjør dette for å kunne trappe ned arbeidsinnsatsen. I dette avsnittet har vi derfor sammenlignet hvor mye de som kombinerer arbeid og AFP jobber i forhold til de som ikke tar ut AFP for arbeidstakere i alderen 62–66 år som jobber i en virksomhet med AFP-ordning.

Figur 5.8 viser gjennomsnittlig arbeidstid per uke for sysselsatte menn og kvinner i aldersgruppen 62–66 år gruppert etter om de tar ut offentlig AFP, tar ut privat AFP eller ikke tar ut AFP.

Figur 5.8 Gjennomsnittlig arbeidstid per uke i for sysselsatte 62–66 år etter uttak av AFP og kjønn. Timer

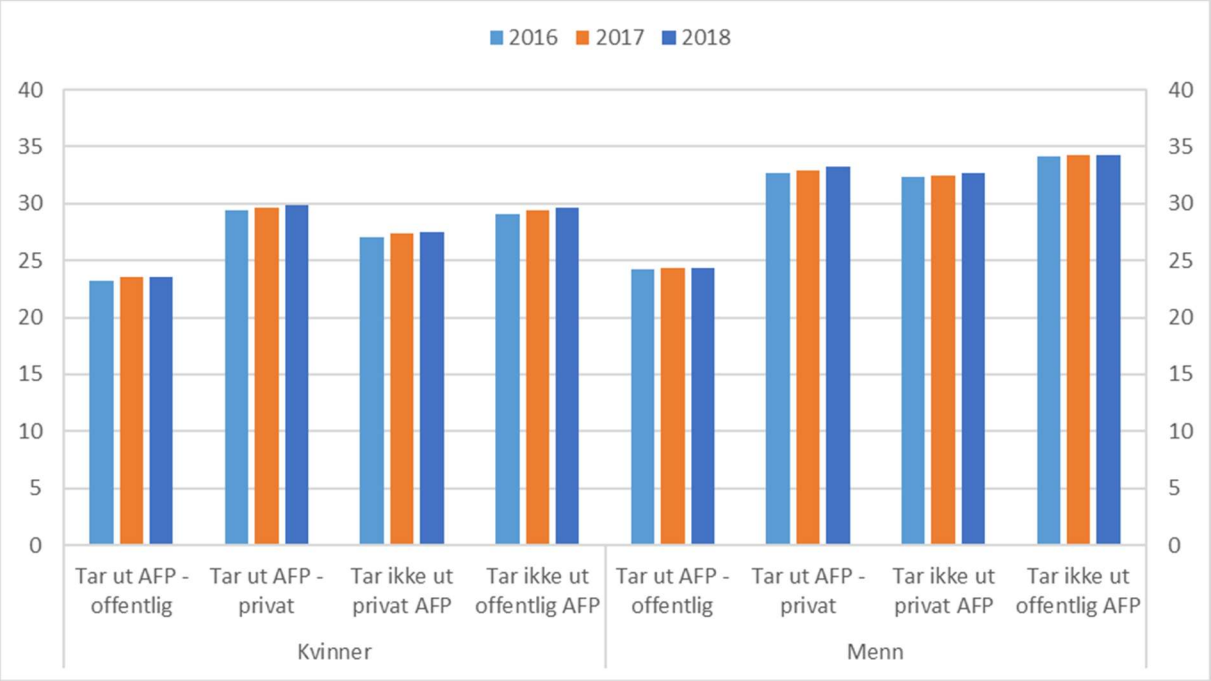

Kilde: Statistisk sentralbyrå (4. kvartal)

For offentlig AFP er det strenge avkortingsregler når denne pensjonen kombineres med arbeid. Som figuren viser, jobber de som tar ut offentlig AFP i gjennomsnitt færre arbeidstimer per uke enn de som tar ut privat AFP og de som ikke tar ut AFP. Dette gjelder både for kvinner og menn.

I motsetning til offentlig AFP, kan privat AFP fritt kombineres med arbeid uten avkorting av lønn. Menn i privat sektor som tar ut AFP jobber i gjennomsnitt like mange timer per uke som de som ikke tar ut AFP i privat sektor, og én time mindre enn sysselsatte som ikke tar ut AFP i offentlig sektor. Basert på sammenligningen av gjennomsnittlig arbeidstid per uke, ser det altså ikke ut til at menn i privat sektor benytter seg av AFP for å kunne trappe ned arbeidsinnsatsen. For kvinner ser vi at de som tar ut privat AFP jobber i gjennomsnitt flere arbeidstimer per uke enn de som ikke tar ut AFP både i privat og offentlig sektor. Heller ikke for kvinner gir sammenligningen av gjennomsnittlig arbeidstid indikasjon på at kvinner som tar ut AFP i privat sektor er personer som har behov for å redusere antallet arbeidstimer per uke – tvert imot jobber disse kvinnene mer enn andre kvinner.

Ved å sammenligne utviklingen i gjennomsnittlig arbeidstid for kvinner og menn, ser vi at gjennomsnittlig arbeidstid for sysselsatte som tar ut offentlig AFP er på samme nivå for kvinner og menn. Blant de som tar ut AFP i privat sektor, er gjennomsnittlig arbeidstid tre timer høyere for menn enn for kvinner. Også for sysselsatte som ikke tar ut AFP, både i privat og offentlig sektor, er gjennomsnittlig arbeidstid høyere for menn. Blant sysselsatte som ikke tar ut AFP jobber menn omtrent fem timer mer per uke enn kvinner i samme sektor.

5.4 Forventet yrkesaktivitet

Intensjonsavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen) for 2019–2022 har mål om å legge til rette for at så mange som mulig kan arbeide så mye som mulig, så lenge som mulig. I tidligere IA-avtaler har økt yrkesdeltakelse blant eldre vært et eksplisitt delmål og ble operasjonalisert ved at forventet yrkesaktivitet etter 50 år skulle økes med 1 år i perioden 2009–2018.

Arbeids- og velferdsdirektoratet har utarbeidet en indikator for "forventet yrkesaktivitet etter 50 år". Ved beregning av indikatoren tas det hensyn til stillingsandel, slik at indikatoren viser forventet antall årsverk etter fylte 50 år som et gjennomsnitt for hele befolkningen.[20]

De siste årene har det vært en klar vekst i yrkesaktiviteten blant eldre. I perioden før pensjonsreformen, fra 2001 til 2010, økte forventet yrkesaktivitet med 1,3 år ifølge beregninger gjort av Arbeids- og velferdsdirektoratet. Fra 2010 til 2018 økte antall forventete yrkesaktive år etter 50 år med ytterligere 1,1 år, jf. figur 5.9. I 2018 kunne en 50-åring dermed forvente å ha 12 år gjenstående i arbeidslivet, noe som er 1,1 år mer enn i 2009. Målet om en økning i yrkesaktiviteten på 1 år i perioden 2009–2018 i IA-avtalen for 2017–2018 ble dermed oppnådd.

Figur 5.9 Forventet yrkesaktivitet i årsverk etter fylte 50 år

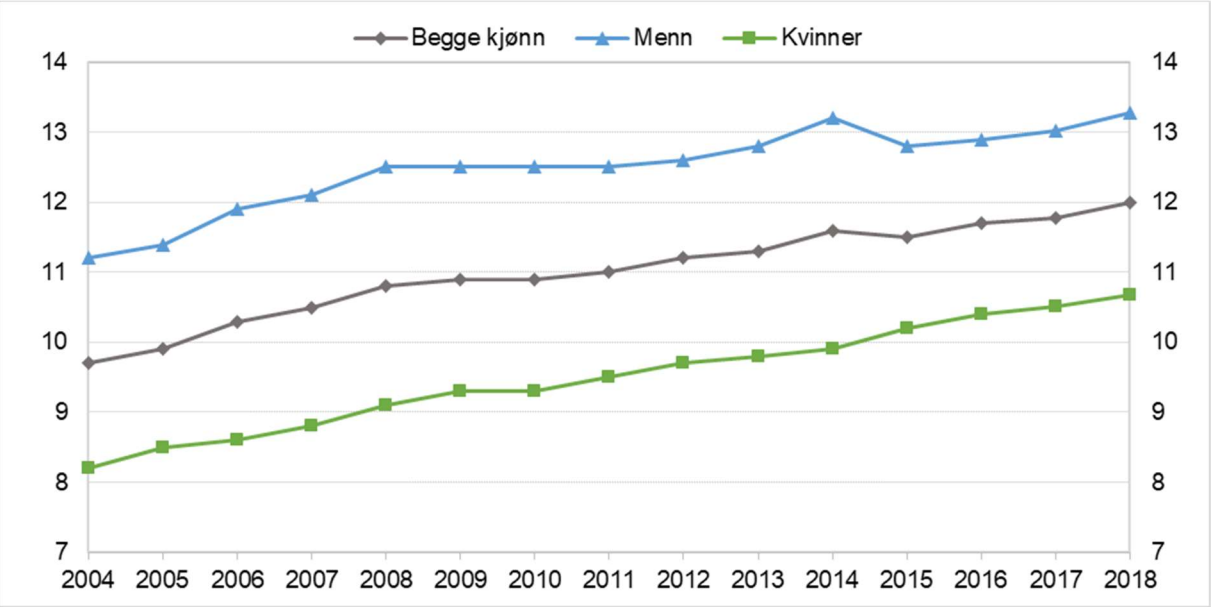

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

[20] Nytt datagrunnlag om arbeidsforhold fra 2015 gir et brudd i tidsserien fra 2014 til 2015. Det er usikkert i hvilken retning dette bruddet trekker. Tallene for 2018 er foreløpige.

Figur 5.9 viser at forventet yrkesaktivitet etter 50 år er høyere for menn enn for kvinner. Økningen i forventet gjenstående yrkesaktivitet har vært noe sterkere for kvinner enn menn i perioden fra 2004 til 2018, og kjønnsforskjellene har dermed blitt noe redusert over tid.

Det er viktig for pensjonssystemets økonomiske bærekraft at det er en sammenheng mellom sysselsettingen blant eldre og utviklingen i levealderen. En slik sammenheng gjør det lettere å finansiere pensjonsutbetalingene for skattebetalerne og vil dessuten gi økt verdiskaping. Pensjonsreformen bidrar til dette ved at pensjonsutbetalingene er knyttet opp mot utviklingen i levealderen. I løpet av de siste femten årene, dvs. fra 2004 til 2018, har antallet gjenstående yrkesaktive år økt med 2,3 år for en 50-åring. Ifølge SSB, økte til sammenligning forventet gjenstående levetid for en 50-åring med 2,2 år i den samme perioden.

5.5 Median avgangsalder

Figur 5.10 måler median avgangsalder blant arbeidsføre i årskullene 1940–1951 fordelt på sektor og AFP-tilhørighet. Med arbeidsføre menes her personer som var yrkesaktive ved 61 år, som verken mottok uføretrygd eller arbeidsavklaringspenger i alderen 61–67 år og som var i live til minst 67 år. Alt arbeid er medregnet, noe som betyr at avgang er definert som null arbeidstimer i uka. I private virksomheter med AFP har median avgangsalder nærmet seg avgangsalderen i offentlig sektor ettersom ny privat AFP er faset inn.

Fra 1949-kullet til 1951-kullet faller imidlertid median avgangsalder for private virksomheter med AFP. Dette kan skyldes overgangen til a-ordningen i 2015. En god del personer som var registrert som arbeidstakere forsvant fra registeret akkurat ved årsskiftet. Dette var antakelig personer som feilaktig var registrert som arbeidstakere i den gamle Aa-registeret. For 1951-kullet vil dette tolkes som avgang ved 64 år, og kan ha bidratt til fallet i median avgangsalder for dette årskullet sammenliknet med 1949- og 1950-kullet. Overgangen til a-ordningen gjelder imidlertid ikke bare privat virksomhet med AFP, og det vil derfor være interessant å følge utviklingen i median avgangsalder for de tre sektorene i årene framover.

Figur 5.10 Median avgangsalder blant arbeidsføre etter sektor og fødselsår

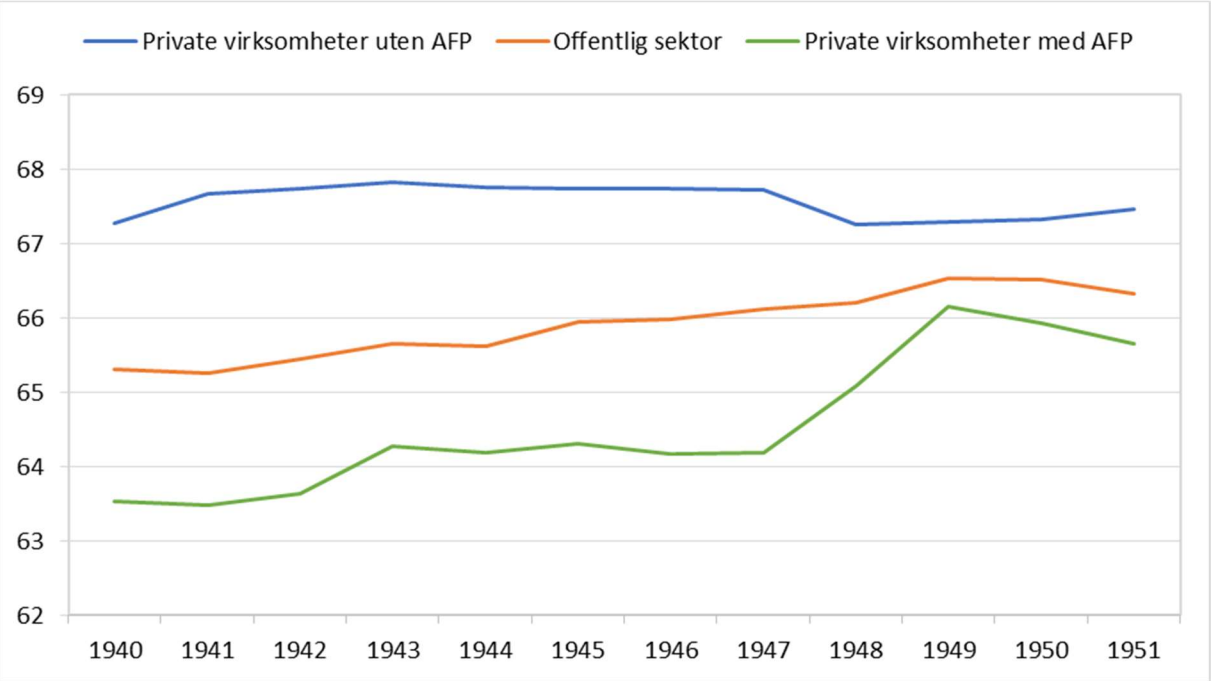

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Dersom avgang defineres som når arbeidstiden faller under 20 timer i uka, vil median avgangsalder være noe lavere for alle sektorer. For privat sektor uten AFP og offentlig sektor gjennomsnittlig median avgangsalder for alle årskullene 0,5 år lavere med denne definisjonen, mens forskjellen for privat sektor med AFP er 0,3 år. For offentlig sektor og privat sektor med AFP er forskjellen noe høyere for de yngste årskullene enn for de eldste årskullene.

5.6 Etterspørsel etter eldre i arbeidslivet

Senter for seniorpolitikk gjennomfører årlig spørreundersøkelser rettet mot ledere og yrkesaktive. Resultatene fra disse undersøkelsene publiseres i Norsk seniorpolitisk barometer. For å vurdere utviklingen i etterspørsel etter eldre arbeidskraft over tid, gjengir vi resultatet for to av spørsmålene i denne undersøkelsen nedenfor. Vi ser først på de yrkesaktives vurdering av å fortsette i arbeid etter at de får rett til pensjon, og deretter på ledernes vurdering av betydning av alder i forbindelse med jobbsøking.

Figur 5.11 viser hvordan de yrkesaktive svarer på spørsmålet om de kan tenke seg å fortsette i arbeid etter at de får rett til pensjon. Dette gir en indikasjon på om de yrkesaktive selv ønsker å fortsette å jobbe etter at de får rett til pensjon. Over tid har andelen som kan tenke seg å fortsette økt, mens andelen som ikke ønsker dette er redusert. Fra 2013 har imidlertid andelene stabilisert seg på et nivå der rundt 55 prosent ønsker å fortsette å jobbe etter at de får rett til pensjon, mens rundt 20 prosent ikke kan tenke seg dette.

Figur 5.11 Yrkesaktives vurdering av om de kan tenke seg å fortsette i arbeid etter at de får rett til pensjon. Prosent

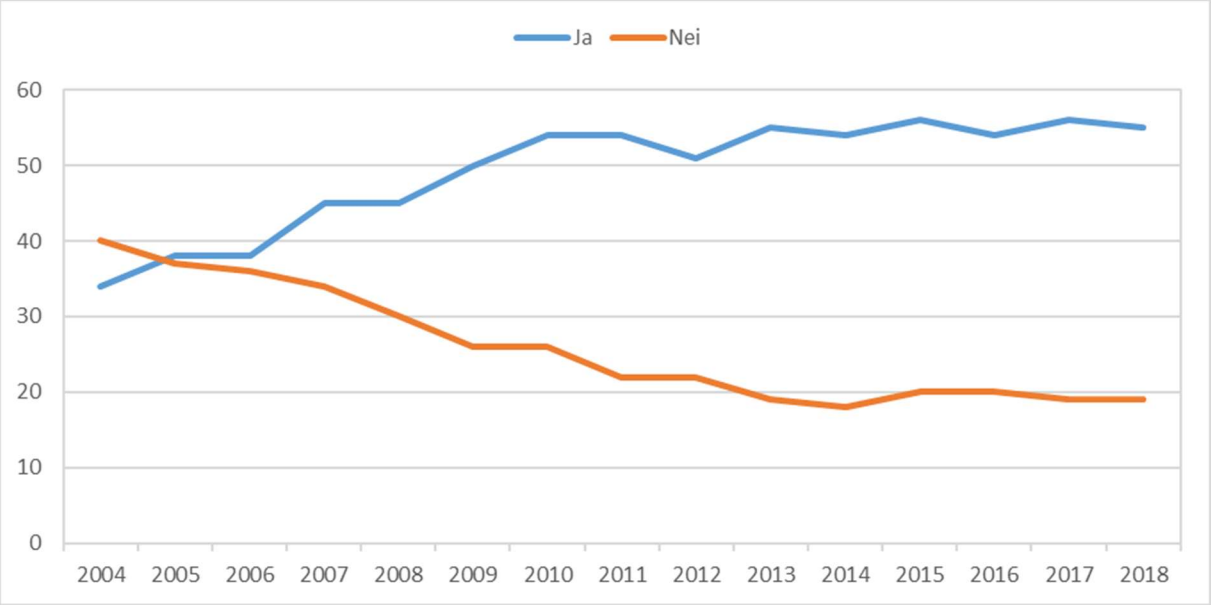

Kilde: Senter for seniorpolitikk, Norsk Seniorpolitisk barometer, yrkesaktive 2018

Det er verdt å merke seg at noen av respondentene kan være nye i arbeidslivet, mens andre kan være nær pensjonsalder. Svaret på dette spørsmålet er ikke nødvendigvis det samme gjennom hele livet. Likevel viser resultatene at det ikke er alle som ønsker å jobbe lenge. Som følge av levealdersjustering, vil de som trer ut av yrkeslivet tidlig få en relativt lav pensjonsytelse. Den relative forskjellen vil øke etter hvert som levealderen øker med mindre alderen for fratreden fra yrkeslivet også øker i takt med levealderen. Over halvparten av respondentene ser for seg å jobbe også etter at de får rett til pensjon. Senter for seniorpolitikks kartlegging viser at andelen av de yrkesaktive som kan tenke seg å jobbe etter at de får rett til

pensjon omtrent uten unntak har vært seniorene over 60 år. Yrkesaktive under 30 år har stort sett hatt den nest høyeste andelen som kan tenke seg å fortsette. Det er altså blant de eldste og yngste i arbeidsstyrken flest ser for seg en lang yrkeskarriere. Samlet sett viser funnene at det er en betydelig andel som ønsker å fortsette å jobbe etter at de får rett til pensjon. Dette er i tråd med pensjonsreformens hensikt; når vi lever lenger, må vi jobbe lenger.

Figur 5.11 viser at en betydelig andel blant eldre arbeidstakere ønsker å jobbe etter at de får rett til pensjon. Når vi jobber lenger, vil sannsynligvis flere være arbeidssøkende i eldre alder enn tidligere. Andelen som bytter jobb faller med alderen. Dette kan skyldes at den enkelte ikke ønsker å bytte jobb, men også at mobilitetshindrene øker med alderen. I den sammenheng er det interessant å se på resultatet fra ett av spørsmålene som belyses i Norsk seniorpolitisk barometer der lederne blir spurt om hvor gammel en kvalifisert søker til en stilling skal være før lederen vil nøle med å innkalle vedkommende til intervju på grunn av alder. Resultatet er vist i figur 5.12. Alderen der gjennomsnittet av lederne vil nøle med å kalle inn en kvalifisert søker til intervju har økt over tid, men har de siste årene flatet ut på rundt 58,5 år. Ledernes svar på spørsmålet indikerer at alder har en betydning i forbindelse med jobbintervju. Holdninger til eldre arbeidstakere blant ledere i arbeidslivet kan dermed se ut til å ha en viss påvirkning på etterspørselen etter eldre arbeidskraft.

Figur 5.12 Lederes vurdering av ved hvilken alder de vil nøle med å innkalle en kvalifisert søker til intervju grunnet alder. År

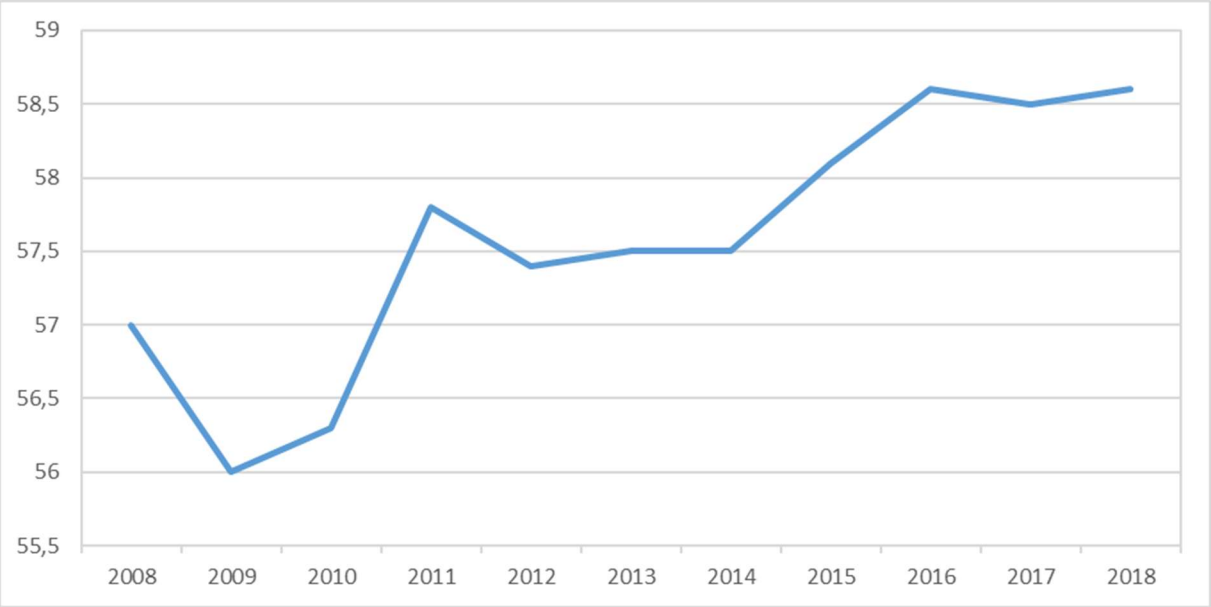

Kilde: Senter for seniorpolitikk, Norsk Seniorpolitisk barometer, ledere 2018

Resultatene fra Norsk seniorpolitisk barometer indikerer at en betydelig andel yrkesaktive ønsker å fortsette å jobbe etter at de får rett til pensjon, men at det samtidig ikke er like enkelt å bli innkalt til intervju i denne alderen. Figur 5.13 viser gjennomsnittlig antall arbeidsledige målt som andel av arbeidsstyrken på samme alder. Arbeidsledigheten er høyest blant aldersgruppene 20–24 år, 25–29 år og 30–39 år. For disse aldersgruppene var om lag 3 prosent arbeidsledige målt som andel av arbeidsstyrken. Til sammenligning var arbeidsledigheten for aldersgruppen 60–66 år om lag 2 prosent, mens arbeidsledigheten for aldersgruppen 67 år og over var 0,2 prosent.

Det er altså ikke blant de eldste aldersgruppene at arbeidsledigheten på i dag er høyest. At det er relativt få arbeidsledige blant de eldste kan skyldes at flere velger å bli pensjonist heller enn

arbeidssøkende, og at det derfor er flere blant de eldste som i utgangspunktet ønsker å jobbe lenger selv om dette ikke reflekteres i arbeidsledighetstallene. Etter hvert som de innstrammende elementene av pensjonsreformen får gradvis sterkere effekt, og flere velger å kompensere for dette ved å jobbe lenger, vil det være interessant å følge utviklingen i andelen arbeidsledige for de eldste – særlig med tanke på at en del ledere oppgir at de nøler med å innkalle eldre søkere til intervju.

Figur 5.13 Gjennomsnittlig antall arbeidsledige målt som andel av arbeidsstyrken. Prosent

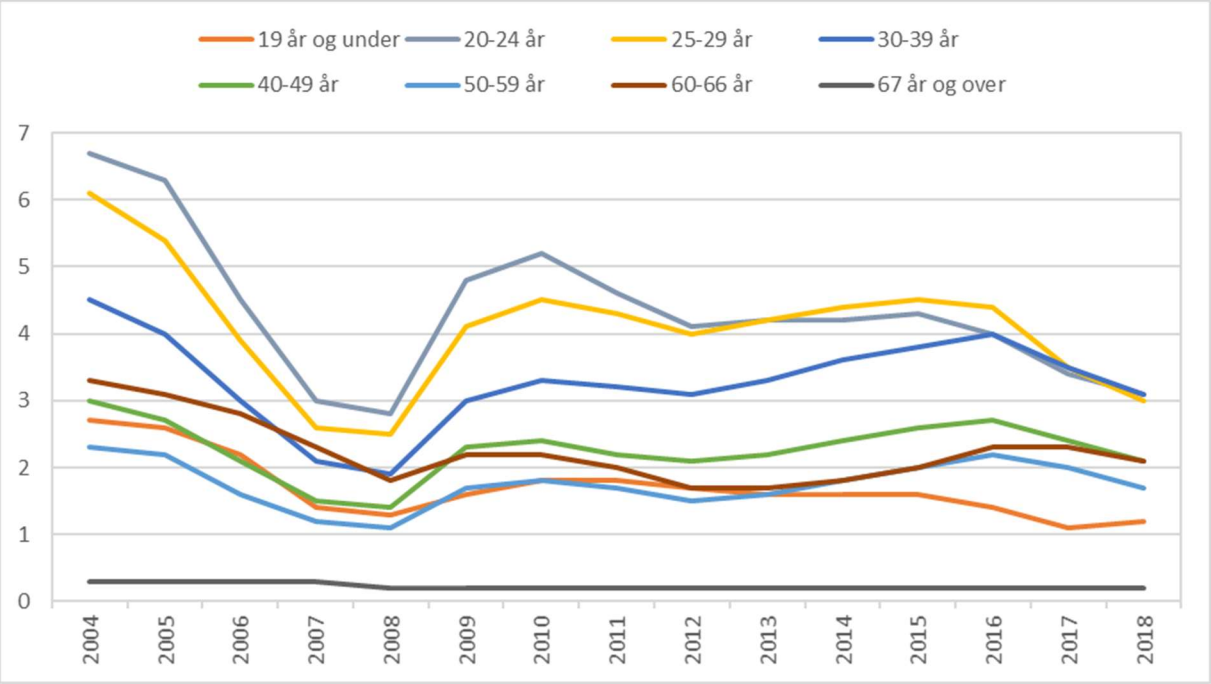

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

6 Inntekt blant den eldre befolkningen

Pensjonssystemets hovedformål er å sikre den enkelte et rimelig inntektsnivå i forhold til tidligere inntekt og tilvendt levestandard. I tillegg skal pensjonssystemet gi en akseptabel grunnsikring for personer uten eller med liten tilknytning til arbeidsmarkedet.

Pensjonsreformen har gjort det mulig for folk å velge selv når de vil starte uttaket av alderspensjon fra folketrygden i intervallet 62–75 år. Samtidig er uttak av pensjon blitt frikoblet fra selve uttredenen fra arbeidslivet. Denne fleksibiliteten åpner opp for å skille mellom selve pensjoneringsbeslutningen (det vil si når man skal slutte å arbeide) og uttaksbeslutningen (det vil si når man skal begynne å ta ut pensjon). Uttaksbeslutningen kan i langt større grad enn tidligere nå ses på som en ren finansiell beslutning. Dette har gitt den enkelte langt større mulighet til å bestemme fordelingen av pensjonsutbetalingene over livsløpet etter 62 år.

Dette kapittelet presenterer statistikk som belyser samlet inntekt for den eldre befolkningen. Kapittelet gir både informasjon om samlet inntektsnivå, endringer i samlet inntekt over tid, lavinntekt for ulike aldersgrupper og sammensetningen av samlet inntekt for den eldre befolkningen.

6.1 Samlet inntekt og endringer i samlet inntekt

Dette avsnittet presenterer statistikk over samlet inntekt for ulike aldersgrupper og endringer i samlet inntekt over tid. Vi starter med å belyse samlet inntekt.

Figur 6.1 viser median inntekt etter skatt for ulike aldersgrupper i 2017. Vi ser at median inntekt er avtagende med alder. Mens arbeidsinntekt er hovedinntekten for de som er under 62 år, er pensjon hovedinntekten for de som er 67 år og eldre.

Figur 6.1 Median inntekt etter skatt. Tusen kroner. 2017

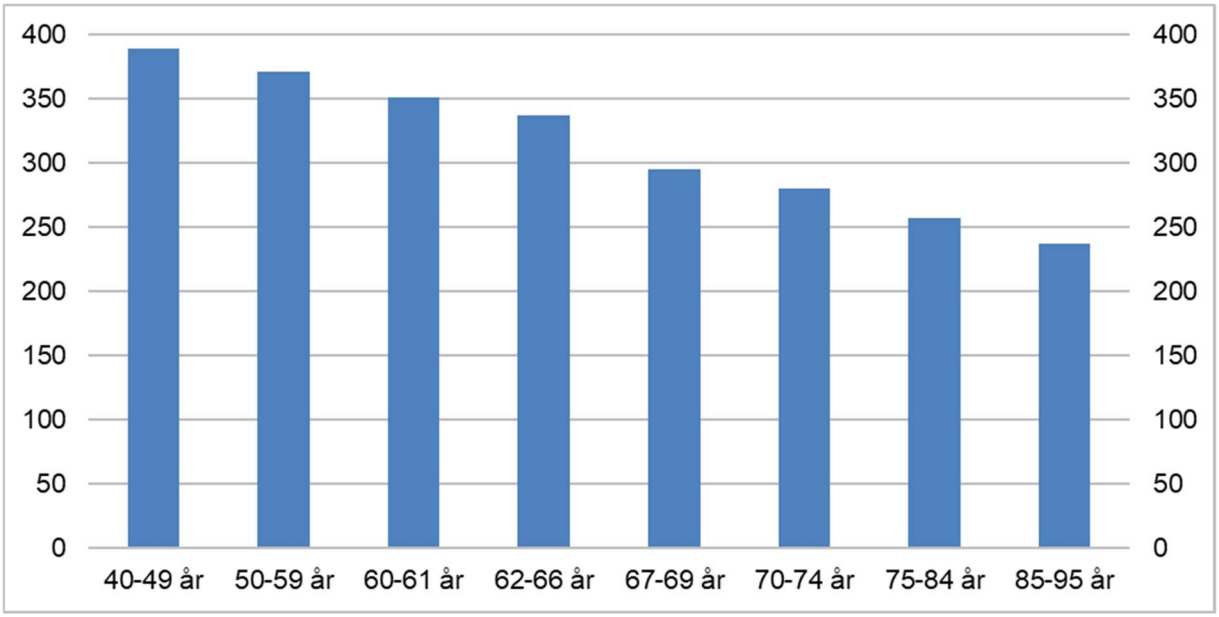

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Endringer i median samlet inntekt sier noe om hvordan kjøpekraften har endret seg for medianen i hver aldersgruppe, dvs. den personen som ligger midt i inntektsfordelingen for den aktuelle aldersgruppen. Den eldre befolkningen (her 60–95 år) har hatt en klar vekst i realinntekten de siste årene. Dette gjelder for alle aldersintervall, jf. figur 6.2 som viser realvekst i median samlet inntekt i perioden 2007–2017.

Figur 6.2 Realvekst i median samlet inntekt før og etter skatt for personer 60 år og eldre. Prosent. 2007-2017

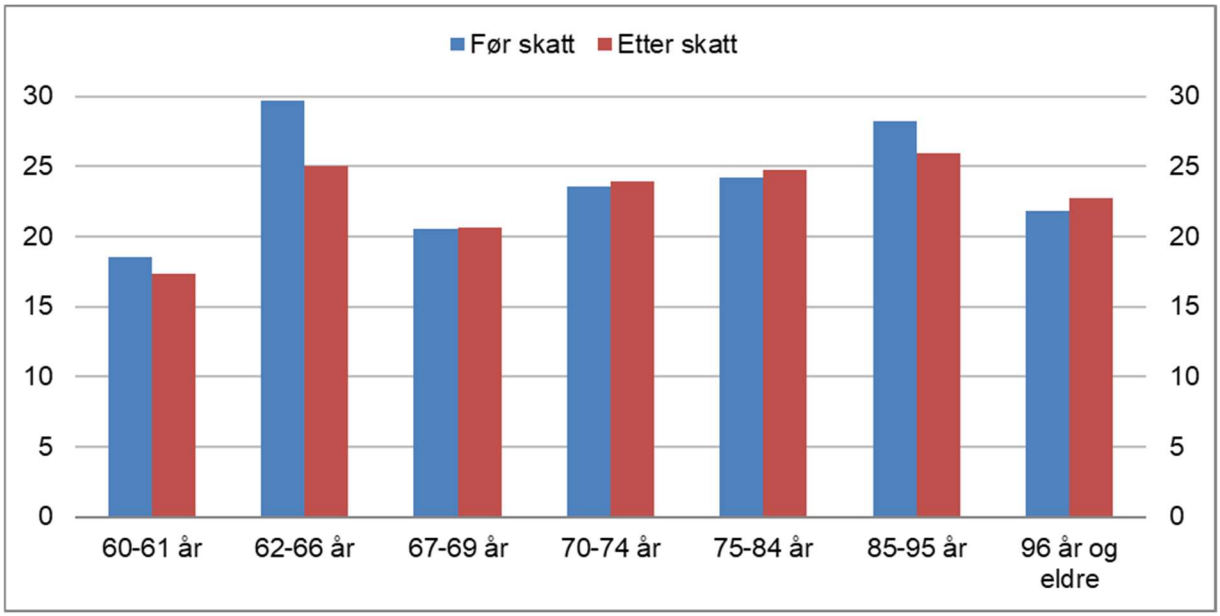

For alle over 62 år, har realveksten vært over 20 prosent. Mye av dette skyldes økt yrkesaktivitet og at mange under 67 år tar ut pensjon mens de fortsatt er i jobb, men spesielt for de over 66 år er også økt pensjonsopptjening en viktig årsak. I tillegg har pensjonene økt mer enn prisveksten i perioden. Teknisk beregningsutvalg viser i NOU 2018:8 blant annet at endringen i gjennomsnittlig alderspensjon i perioden 2007–2017 har vært stor, særlig fram til 2014.

Fram til 2008 ble alderspensjonen for 67–69 åringer avkortet dersom man hadde en arbeidsinntekt over 2 G. Pensjonen ble da avkortet med 40 prosent av den arbeidsinntekten som oversteg 2G. Som en overgangsordning til det nye pensjonssystemet, ble muligheten til å kombinere arbeidsinntekt og pensjon uten avkorting innført for de som fylte 67 år i 2008. En studie fra Statistisk sentralbyrå, Brinch m.fl. (2012), viste at denne endringen førte til økt yrkesdeltakelse. Den sterke veksten i inntekt etter skatt for aldersgruppen 62–66 år kan derfor skyldes muligheten til å kombinere inntekt og pensjon uten avkorting.

Skattereglene behandler pensjon gunstigere enn yrkesinntekt. For eksempel er trygdeavgiften lavere, og det beregnes et skattefradrag på pensjonsinntekten avhengig av størrelsen på pensjonen. Dette kombinert med et progressivt skattesystem, der progressiviteten i skattereglene for pensjon er ekstra sterk, gjør at veksten i inntekt før og etter skatt varierer noe mellom de ulike aldersgruppene.

Selv om realveksten over tiårsperioden har vært god for den eldre befolkningen, har den årlige veksten vært varierende i perioden. Figur 6.3 viser årlig realvekst i median inntekt etter skatt fra 2012 til 2017.

Figur 6.3 Årlig realvekst i median samlet inntekt etter skatt. 2012–2017. Prosent.

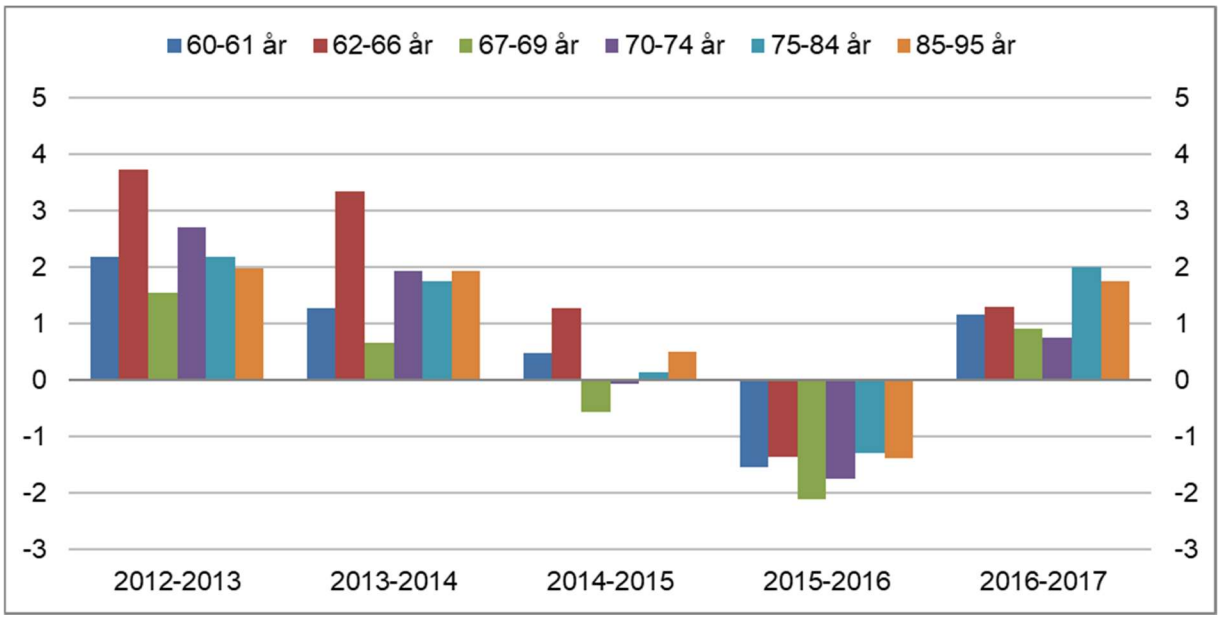

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Som det går fram av figuren har den årlige veksten i inntekt etter skatt vært avtagende fra 2012 til 2016. Dette har sammenheng med avtagende lønnsvekst i perioden, som igjen gir lavere årlig regulering av alderspensjon. Innfasingen av muligheten til uttak av pensjon før 67 år har også bidratt til lavere årlig vekst i alderspensjon fra folketrygden. TBU 2018 viser at utviklingen i gjennomsnittlig alderspensjon siden 2011 har vært særlig svak for aldersgruppen 62–66 år. Et flertall av disse har imidlertid hatt yrkesinntekt ved siden av alderspensjonen slik at utviklingen i samlet inntekt for denne gruppen har vært god. De som tar ut alderspensjon før 67 år får imidlertid lavere årlig alderspensjon resten av livet enn om de hadde ventet med uttak til 67 år. Innfasing av de som har mulighet til uttak fra 62 år gir derfor utslag i særlig lav årlig vekst i gjennomsnittlig alderspensjon for aldersgruppen 67–69 år de seneste årene. TBU 2018 viser at realinntekten for alle husholdningstyper, også husholdningstyper uten eldre, gikk noe ned fra 2015 til 2016. For perioden 2016–2017 har realveksten igjen vært positiv for alle aldersgrupper over 60 år.

Figurene over gir informasjon om utviklingen i samlet inntekt for den eldre befolkningen, men sier ikke noe om hvordan utviklingen for den eldre befolkningen har vært sammenlignet med befolkningen for øvrig. Ved å sammenligne utviklingen i kjøpekraft for den eldre befolkningen med utviklingen for den øvrige befolkningen, får vi et bedre bilde av hvordan utviklingen for den eldre befolkningen har vært relativt til andre aldersgrupper.

Figur 6.4 viser realveksten i median samlet inntekt etter skatt for utvalgte aldersgrupper i perioden 2007–2017. Figuren viser at den eldre befolkningen har hatt en sterkere økning i kjøpekraften de siste ti årene enn den yngre befolkningen.

Figur 6.4 Realvekst i median samlet inntekt etter skatt. Prosent. 2007–2017

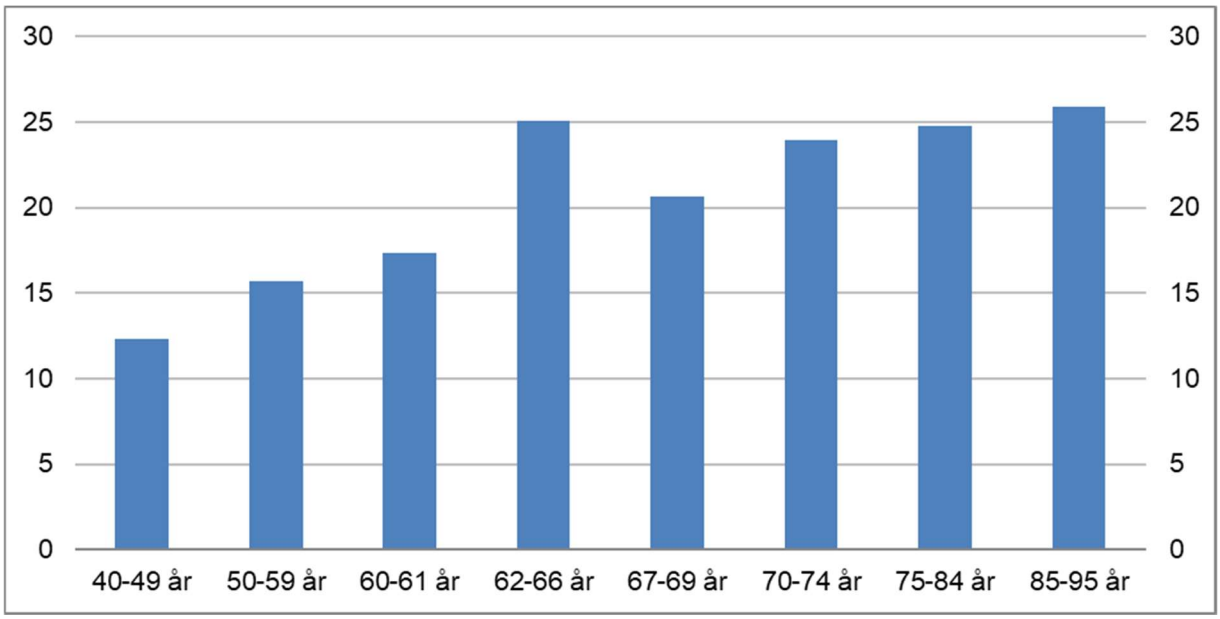

Kilde: Statistisk sentralbyrå

TBU 2018 bekrefter at dette også gjelder for eldre husholdninger. I TBU 2018 går det fram at den reelle medianinntekten etter skatt økte mer for husholdninger med personer over 65 år enn for andre husholdninger i perioden 1990–2016. Endringer i sammensetningen av gruppen er en viktig forklaring på dette. Stadig flere alderspensjonister har opptjent rettigheter til tilleggspensjon.

6.2 Inntekt etter husholdningstype

Så langt har inntekt og endringer i inntekt for den eldre befolkningen blitt presentert ved å se på hele befolkningen innenfor gitte aldersintervall. Ved å se på inntekt innenfor ulike husholdninger, får vi i tillegg et bilde av hvordan inntekt fordeler seg mellom ulike husholdningstyper. For å kunne sammenligne levestandard på tvers av husholdningstyper, er det nødvendig å justere for husholdningsstørrelse. En mye brukt metode for kunne sammenligne den økonomiske levestandarden til husholdninger av ulik sammensetning og størrelse, er å omregne husholdningsinntektene til inntekt per forbruksenhet. En slik omregning skal ta hensyn til både at store husholdninger trenger større inntekter enn små husholdninger for å ha tilsvarende økonomisk velferd, men også at store husholdninger oppnår stordriftsfordeler ved å kunne dele på fellesutgifter. I tallene som presenteres her er den såkalte EU-skalaen benyttet ved omregning til inntekt per forbruksenhet.[21]

Figur 6.5 illustrerer median inntekt per forbruksenhet for ulike husholdningstyper i prosent av median inntekt for alle husholdningstyper.[22] Har en husholdningskategori en prosentandel over 100, betyr dette at median i denne kategorien har høyere levestandard enn median i

[21] I følge denne skalaen vil første voksne husholdningsmedlem få vekt lik 1, neste voksne få vekt lik 0,5 mens barn får vekt lik 0,3. En husholdning på to voksne og to barn vil dermed få en samlet forbruksvekt på 2,1 (1+0,5+0,3+0,3). Dette betyr at for at denne husholdningen skal ha samme økonomisk velferd som en som bor alene, må den ha en husholdningsinntekt som er 2,1 ganger større enn den som bor alene.

[22] Studenthusholdninger er utelatt.

befolkningen som helhet. Tilsvarende betyr en prosentandel under 100 at median innenfor den aktuelle kategorien har lavere levestandard enn medianen i hele befolkningen.

Figur 6.5 Median inntekt etter skatt per forbruksenhet for ulike husholdningstyper som andel av inntekt etter skatt per forbruksenhet for hele befolkningen. Prosent. 2017

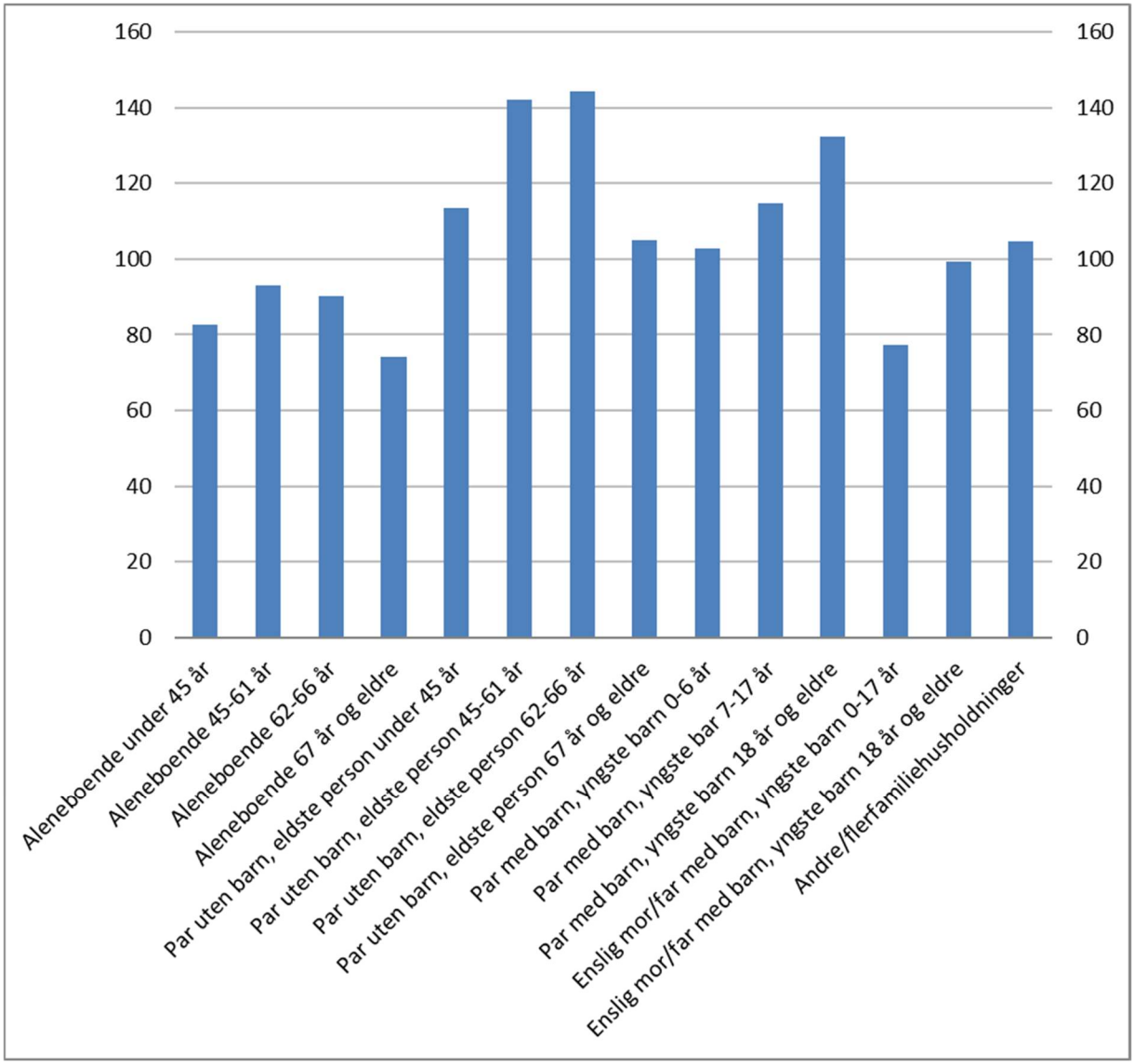

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Merknad: Studenthusholdninger er utelatt i beregningen.

Aleneboende og enslige med barn har lavere median inntekt per forbruksenhet enn par, og lavest inntekt har aleneboende over 67 år. Videre har par uten barn hvor eldste i husholdningen er over 67 år lavere inntekt enn yngre par uten barn, men disse husholdningstypene har likevel høyere levestandard enn alle aleneboende. Par med barn har bedre levestandard jo eldre barna er, og disse husholdningene har bedre levestandard enn en husholdning med enslig forsørger og barn i samme alder.

Husholdningstypene som har lavest levestandard er aleneboende over 67 år og enslige med barn under 18 år, mens de med klart høyest kjøpekraft er par uten barn hvor den eldste i husholdningen er mellom 45 og 67 år.

6.3 Inntektsfordeling og lavinntekt

Figurene som viser endringer i median samlet inntekt sier noe om hvordan kjøpekraften har endret seg for medianen i hver aldersgruppe eller husholdningstype. Det er også interessant å se hvordan endringen i samlet inntekt har vært for grupper med ulikt inntektsnivå, ettersom dette sier noe om hva som har skjedd med fordelingen av samlet inntekt.

En måte å måle inntektsfordeling på er å dele befolkningen inn i ulike grupper basert på størrelsen på inntekten, og måle hvordan inntekten i de forskjellige gruppene har utviklet seg. En ofte brukt grupperingsenhet er en desilfordeling. En desilfordeling for samlet inntekt betyr at populasjonen er delt i 10 intervaller, slik at hvert intervall inneholder like mange personer. Desil 1 referer da til de 10 prosentene med lavest inntekt, desil 2 referer til de 10 prosentene med nest lavest inntekt osv.

Figur 6.6 viser hvordan økningen i kjøpekraft for den eldre befolkningen er fordelt på ulike desiler, den eldre befolkningen er desilfordelt etter inntekt etter skatt. Realveksten i inntekt etter skatt har vært høy for alle desiler. Økningen i kjøpekraft har imidlertid vært sterkest blant de 10 prosentene med høyest samlet inntekt. Realinntektsveksten har også vært høy blant de med lavest samlet inntekt. De tre laveste desilene, dvs. de 30 prosentene med lavest samlet inntekt, har hatt en realvekst i median samlet inntekt etter skatt på over 30 prosent i perioden.

Figur 6.6 Realvekst i median samlet inntekt før og etter skatt for personer 62 år og eldre fordelt på desiler. Prosent. 2007–2017

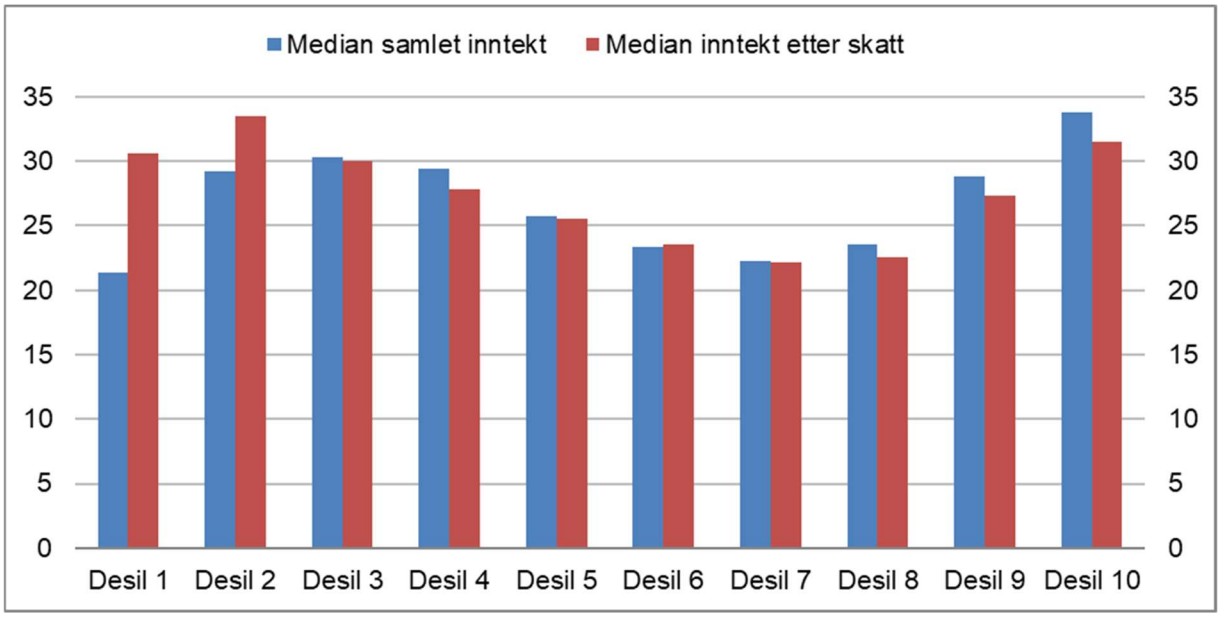

Kilde: Statistisk sentralbyrå

At realveksten i samlet inntekt har vært sterkest blant de med høyest samlet inntekt kan fange opp at en del høytlønnede kombinerer full jobb og full pensjon, noe som ikke var mulig i 2007. At realveksten også har vært god for de med lavest samlet inntekt reflekterer trolig økningen i minstepensjonen i perioden. Tall fra TBU 2018 (Tabell 7.5) viser at minste pensjonsnivå, både for ektepar/samboende og for enslige har økt mye i perioden 2007–2017.

Selv om realveksten i inntekt etter skatt har vært høy også blant den laveste desilen av den eldre befolkningen, er det fortsatt en del eldre, og særlig blant de aller eldste, som lever med

lavinntekt. Hvor mange som har lavinntekt og hvordan lavinntekt fordeler seg på aldersgrupper varier avhengig av hvordan en måler lavinntekt.

En mye brukt metode for å belyse forekomsten av lavinntekt er å se på hvor mange personer som tilhører en husholdning som har en inntekt betydelig lavere enn det som er den typiske inntekten i samfunnet. Selv om det er vanskelig å ha en bestemt oppfatning om hva som menes med «betydelig lavere», og/eller hva som er «den typiske inntekten» i samfunnet, er det vanlig å definere en slik lavinntektsgrense ut fra en relativ avstand til medianinntekten i befolkningen, og ofte settes denne til 60 prosent av medianinntekten. Husholdningsinntekter beregnes ved å vekte for stordriftsfordeler (ekvivalensvekt), og så defineres lavinntekt som de som faller under en bestemt andel av medianinntekten for alle landets husholdninger.

Figur 6.7 illustrerer andelen i ulike aldersgrupper som har lavinntekt fra 2007 til 2017. Lavinntekt er her målt ved den såkalte EU-skalaen hvor lavinntekt er definert som et beløp som tilsvarer 60 prosent av medianinntekten i hele befolkningen.

Blant de som er 75 år og eldre er andelen med lavinntekt høyere enn blant de yngre aldersgruppene i hele perioden, men andelen har falt fra 25,3 prosent i 2007 til 15,6 prosent i 2017. Det er for denne gruppen at andelen med lavinntekt har blitt redusert mest i perioden. Andelen med lavinntekt for aldersgruppen 67–74 år har gått klart ned fra 9,2 prosent til 5,7 prosent i perioden. Også blant aldersgruppen 62–66 år har andelen gått ned fra 6,6 til 5,9 prosent.

Blant alle aldersgruppene som er yngre enn 62 år har andelen med lavinntekt økt i perioden, og klart mest for den yngste (under 40 år) aldersgruppen. Blant de som er 40 år og yngre har andelen med lavinntekt økt fra 10,6 prosent i 2007 til 14,1 prosent i 2017.

Figur 6.7 Andel personer i husholdninger med lavinntekt, etter alder. Prosent

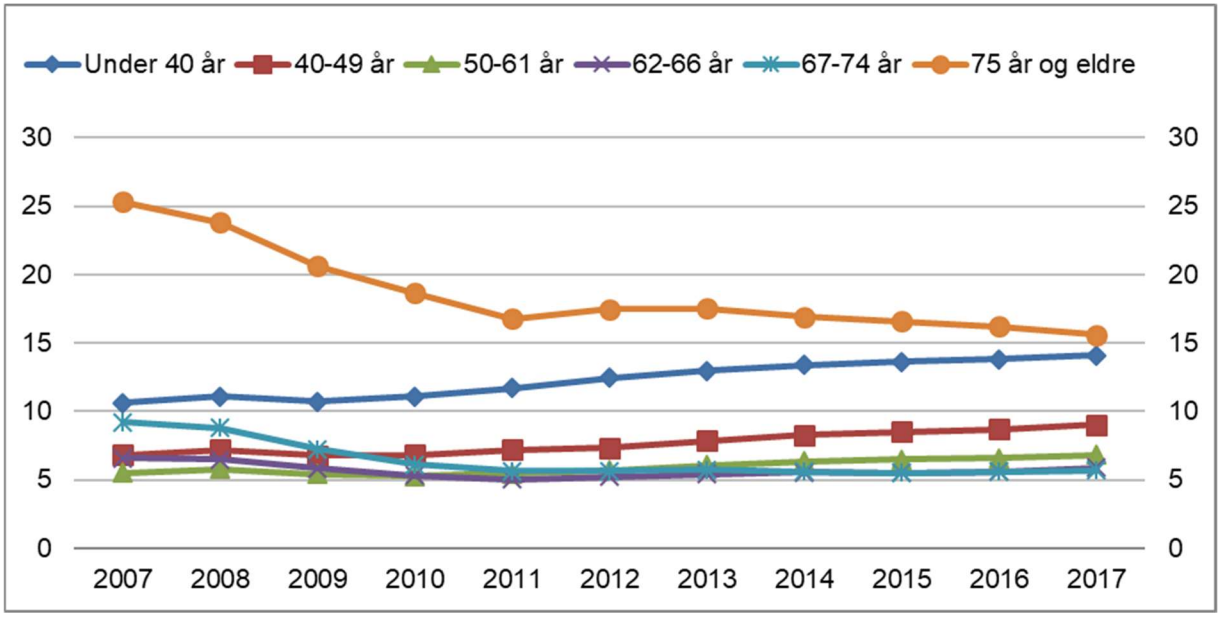

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Merknad: Studenthusholdninger er utelatt.

6.4 Sammensetningen av inntekt

Figur 6.8 illustrerer sammensetningen av samlet inntekt for alle som var 62 år eller eldre i 2017, fordelt etter alder. Samlet inntekt er stort sett fallende med økt alder. 62-åringene hadde en gjennomsnittlig inntekt på rundt 580 000 kroner, mens tilsvarende nivå for 75-åringene var

rundt 369 000 kroner. Skattereglene behandler pensjonsinntekt lempeligere enn yrkesinntekt og dette kombinert med et progressivt skattesystem gjør at inntektsforskjellene mellom aldersgruppene er mindre når vi måler etter skatt. Yrkesinntekt er summen av lønnsinntekter og netto næringsinntekter i løpet av kalenderåret. 62-åringenes inntekt etter skatt utgjorde 71,3 prosent av samlet inntekt før skatt i 2017, mens tilsvarende andel for 75-åringene var 81,6 prosent.

Figur 6.8 Sammensetning av gjennomsnittlig inntekt for personer 62–85 år. Tusen kroner. 2017

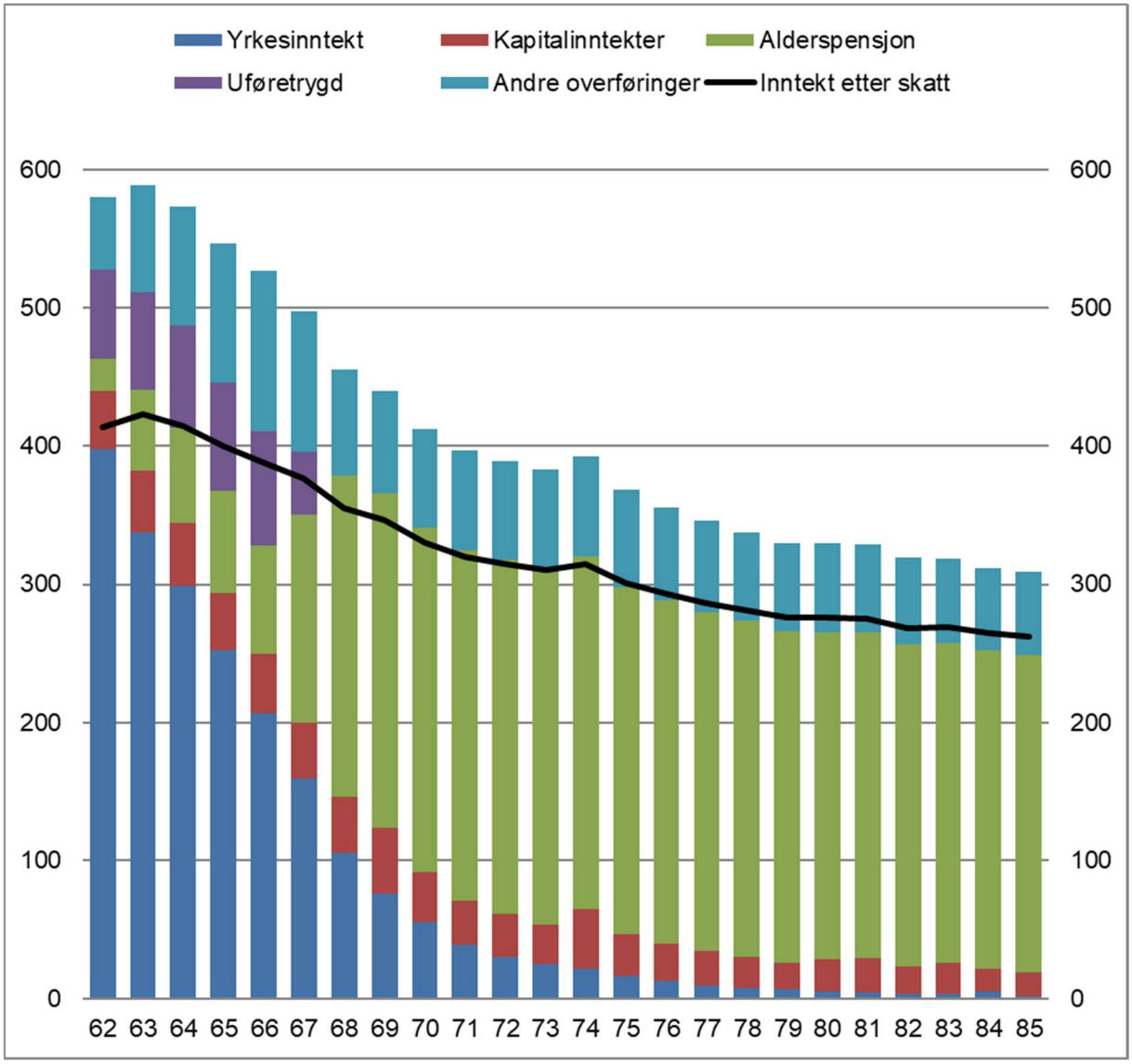

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Merknad: Alderspensjon inkluderer kun alderspensjon fra folketrygden. Alderspensjon fra supplerende ordninger inngår i andre overføringer, sammen med blant annet økonomisk sosialhjelp, supplerende stønad og barnetrygd.

Yrkesinntekten utgjør den viktigste inntektskomponenten frem til fylte 67 år. For 67-åringene utgjør yrkesinntekt og alderspensjon om lag like stor andel av samlet inntekt, rundt 30 prosent hver. Alderspensjon inkluderer kun alderspensjon fra folketrygden. Alderspensjon fra supplerende ordninger inngår i andre overføringer, sammen med blant annet økonomisk sosialhjelp, supplerende stønad og barnetrygd.

Figur 6.9 viser prosentvis endring i gjennomsnittlig samlet inntekt og inntektskomponentenes del av endringen i perioden 2007–2017. Vi ser at alle inntektskomponentene har økt bortsett fra kapitalinntekter. At det har vært en nedgang i kapitalinntekter i perioden kan bety at gjelden har økt, og derfor lavere nettoformue enn tilsvarende for 2007. Videre vil rentenivået ha betydning for kapitalinntektene.

For aldersgruppen 62–66 år er det helt klart økt yrkesinntekt som har bidratt sterkes til økningen i samlet inntekt. Også for aldersgruppen 67–69 år har yrkesinntekt bidratt mest til økningen i samlet inntekt. For de over 69 år er det økning i alderspensjon som har bidratt mest til veksten i samlet inntekt.

Figur 6.9 Prosentvis realvekst i samlet inntekt og inntektskomponentenes del av endringen. 2007–2017

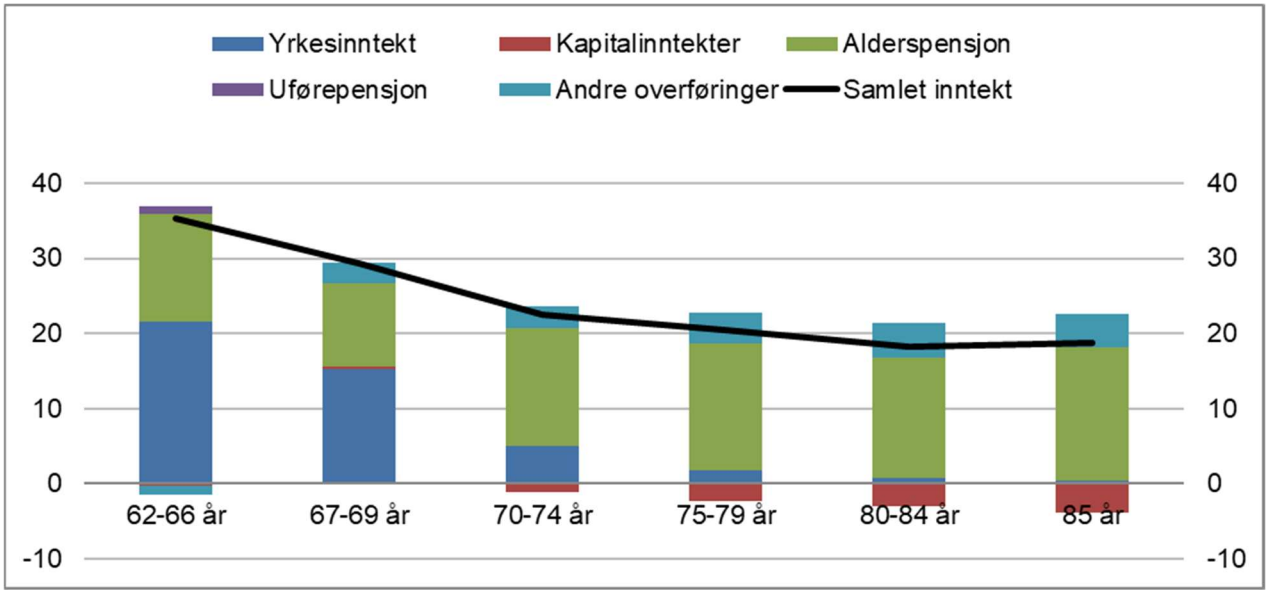

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 6.10 illustrerer sammensetningen av samlet inntekt for aldersgruppen 62–66 år i 2017, desilfordelt etter inntekt etter skatt.

Figur 6.10 Inntektssammensetning for personer 62–66 år, desilfordelt etter inntekt etter skatt. Gjennomsnitt. Tusen kroner. 2017

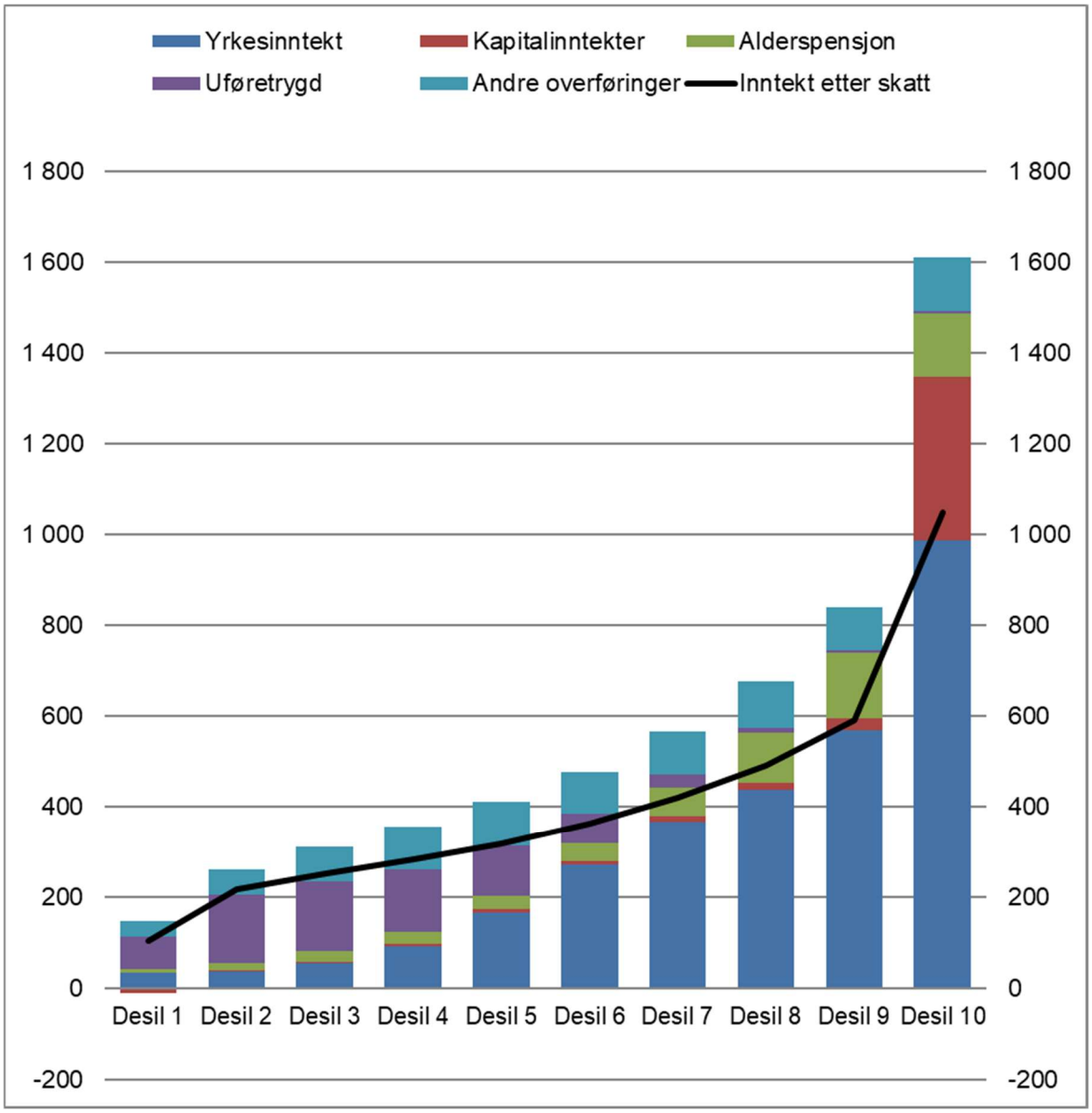

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For de fire laveste desilene er det uføretrygd som utgjør det største delen av samlet inntekt. De som mottar ugradert uføretrygd kan ikke samtidig ta ut alderspensjon eller ha full yrkesinntekt. Fra og med desil 5 er det yrkesinntekt som utgjør den klart største andelen av samlet inntekt. For den rikeste desilen utgjør også kapitalinntekter en vesentlig del av samlet inntekt, om lag 22 prosent. Selv om nivået på alderspensjonen øker for hver desil er alderspensjonens bidrag til samlet inntekt relativt lik blant de 5 laveste desilene, med en andel på rundt 6–7 prosent. Alderspensjonens bidrag til samlet inntekt er størst for desil 9 med en andel på om lag 17 prosent. Bidraget til samlet inntekt som kommer fra andre overføringer er avtakene med inntekt.

Figur 6.11 illustrerer sammensetningen av samlet inntekt for personer 67 år og eldre i 2017, desilfordelt etter inntekt etter skatt.

Figur 6.11 Inntektssammensetning for personer 67 år og eldre, desilfordelt etter inntekt etter skatt. Gjennomsnitt. Tusen kroner. 2017

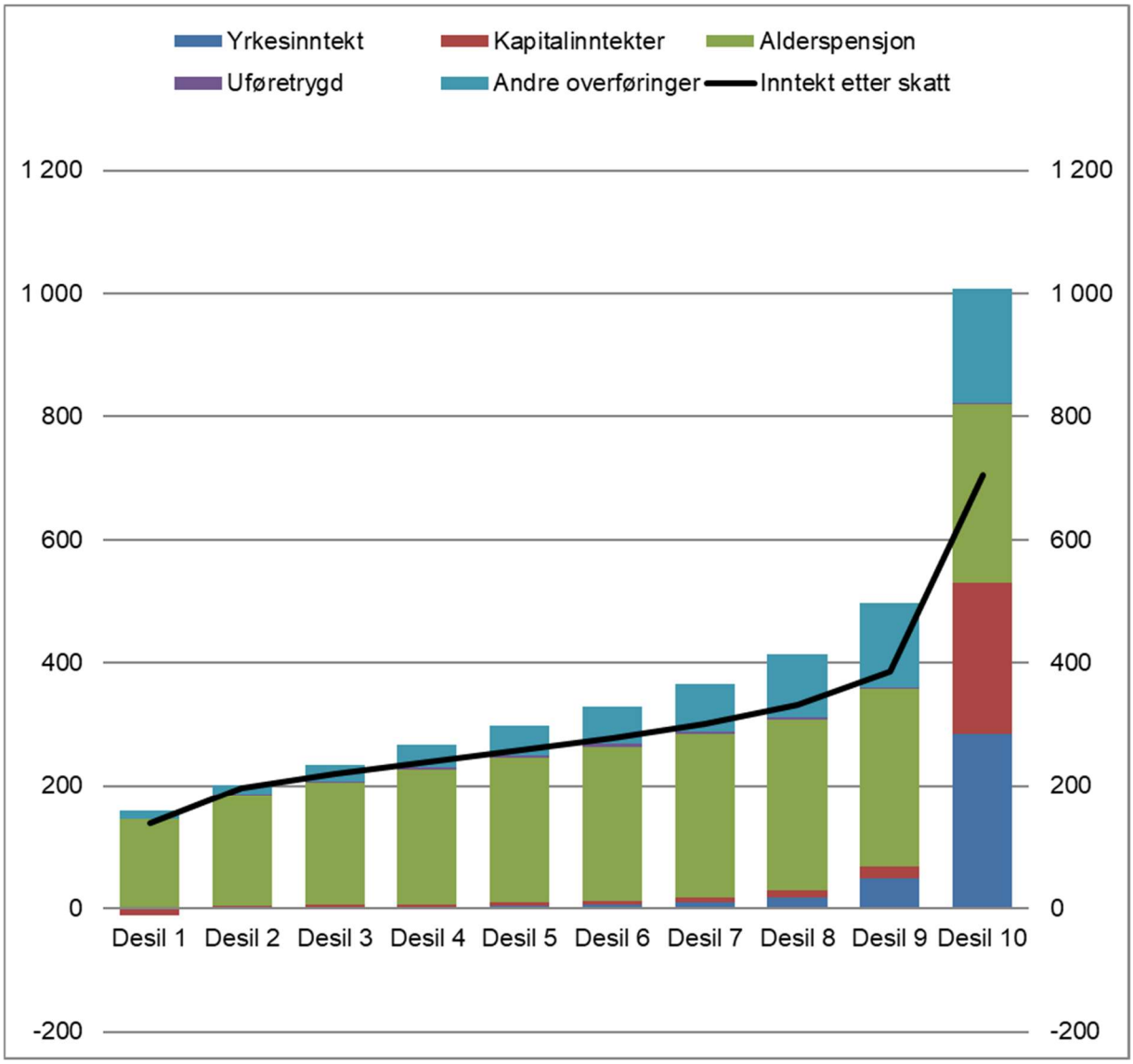

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For denne aldersgruppen er det alderspensjon som er den dominerende inntektskomponenten for alle inntektsgrupper, men andelen den utgjør av samlet inntekt avtar med inntekt. For de laveste fem desilene utgjør alderspensjon over 80 prosent av samlet inntekt. For den høyeste desilen er alderspensjonens andel av samlet inntekt om lag 29 prosent. I motsetning til aldersgruppen 62–67 år, øker andre overføringers bidrag til samlet inntekt med inntekt. Dette kommer av at tjenestepensjon inngår i denne inntektskomponenten, og tjenestepensjon utgjør typisk en større andel av samlet pensjon for høytlønnede. Det som virkelig skiller den rikeste desilen, fra de andre gruppene, er at de har betydelig høyere yrkesinntekt enn de andre og klart høyere kapitalinntekter.

Pensjonsreformen åpner som kjent for muligheten til å kombinere alderspensjon fra folketrygden uavkortet med arbeidsinntekt fra 62 år. Også tjenestepensjon og AFP i privat sektor kan nå fritt kombineres med arbeid. At ytelsene ikke avkortes mot arbeidsinntekt gjør at uttreden fra arbeidslivet og uttak av pensjon nå kan betraktes som to uavhengige beslutninger.

De 286 608 personene som var i aldersgruppen 62–66 år i 2017, kan deles inn i fire grupper på bakgrunn av ulike kombinasjoner av yrkestilknytning og alderspensjon. Alderspensjon referer her til uttak av alderspensjon fra folketrygden og ikke tidligpensjon som offentlig AFP og alderspensjon fra særaldersgrense.

- 115 701 personer (40 prosent) var yrkesaktive uten å ta ut alderspensjon. I denne gruppen inngår også personer som tok ut tjenestepensjon og offentlig AFP dersom de fortsatt er helt eller delvis i arbeid.
- 79 988 personer (28 prosent) kombinerte alderspensjon og yrkesinntekt, og her finner vi også personer som tok ut AFP og tjenestepensjon fra privat sektor.
- De som verken tok ut alderspensjon eller var yrkesaktive, utgjorde 78 138 personer (27 prosent). Her finner vi personer som kan ha mottatt mottok uføretrygd, tjenestepensjon og/eller offentlig AFP.
- Den minste gruppen på 12 781 personer – altså kun 4 prosent av alle i aldersgruppen – hadde sluttet å jobbe og tok ut alderspensjon fra folketrygden i 2017.

I 2017 mottok 32 prosent av befolkningen i aldersgruppen 62–66 år alderspensjon. Alderspensjonen kan tas ut alene eller i kombinasjon med yrkesinntekt. Figur 6.12 viser hvordan kvinner og menn i aldersgruppen 62–66 år fordeler seg når det gjelder hhv. yrkesinntekt og mottak av alderspensjon i 2017.

Figur 6.12 Andel kvinner og menn 62–66 år med alderspensjon og/eller yrkesinntekt. 2017. Prosent

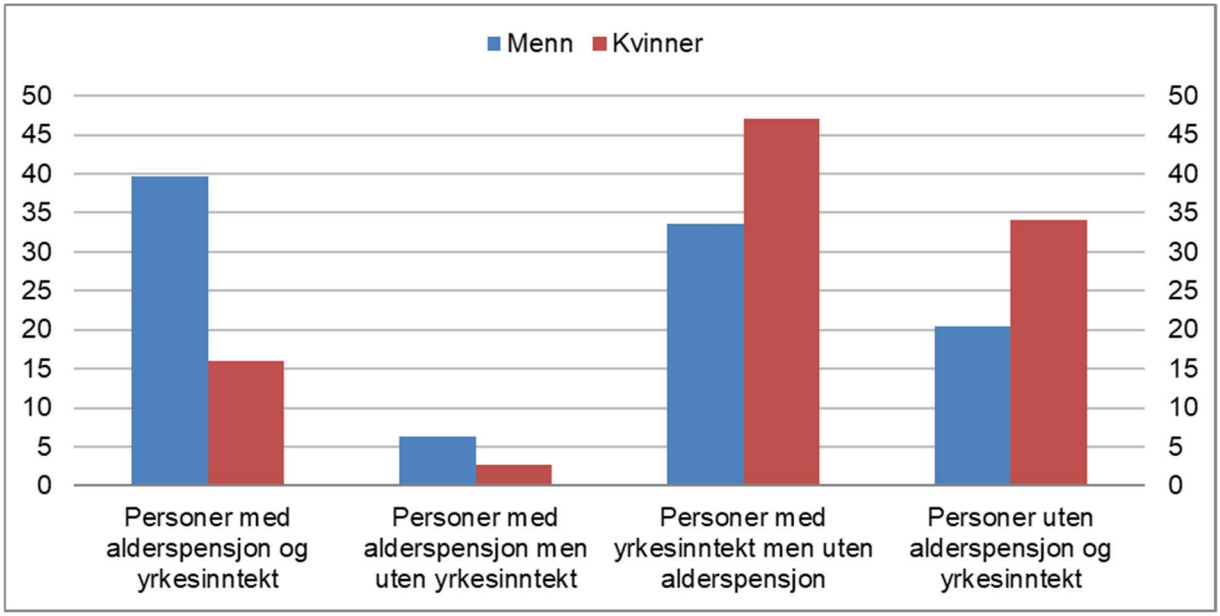

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Det var flere kvinner enn menn i aldersgruppen 62–66 år som hadde yrkesinntekt uten å ta ut alderspensjon i 2017, samtidig som vi ser at det var langt flere menn enn kvinner som hadde en kombinasjon av alderspensjon og yrkesinntekt. Det var om lag 40 prosent flere kvinner enn menn som verken hadde alderspensjon eller yrkesinntekt. I den lille gruppen som tok ut alderspensjon, men ikke hadde yrkesinntekt, var det klart flest menn.

I figur 6.13 ser vi på hvordan inntektsnivået og sammensetningen av inntekt er for grupper som har ulik status når det gjelder uttak av alderspensjon og fortsatt yrkesinntekt.

Gjennomsnittlig samlet inntekt blant de som mottok både tidlig alderspensjon og yrkesinntekt var langt høyere enn for øvrige i aldersgruppen 62–66 år. Blant de med både tidlig alderspensjon og yrkesinntekt var gjennomsnittlig inntekt over 780 000 kroner for alle alderstrinn. Siden de som ikke mottok alderspensjon har utsatt pensjonsuttaket, vil de få høyere årlige pensjonsutbetalinger når de senere tar ut alderspensjon enn dersom de hadde mottatt alderspensjon i 2017. Noen i denne gruppen har imidlertid ikke høy nok pensjonsopptjening til å kvalifisere for tidliguttak. Motsatt vil de som mottar alderspensjon få lavere årlige pensjonsutbetalinger enn de ville ha fått dersom de hadde utsatt pensjonsuttaket.

63-åringene har den største forskjellen i samlet inntekt mellom de som ikke mottok alderspensjon og de som mottok alderspensjon, men som hadde yrkesinntekt. Forskjellen i denne grupper er 263 000 kroner. Om lag 72 prosent av forskjellen består av alderspensjon. Yrkesinntektene er høyere for de som også mottar alderspensjon, mens andre overføringer er høyere for de som ikke mottar alderspensjon. Andre overføringer i figur 6.13 inkluderer uføretrygd i tillegg til blant annet økonomisk sosialhjelp, supplerende stønad og barnetillegg.

Figur 6.13 Sammensetningen av gjennomsnittlig samlet inntekt for alderspensjonister og øvrige personer i alderen 62–66 år. I tusen kroner. 2017

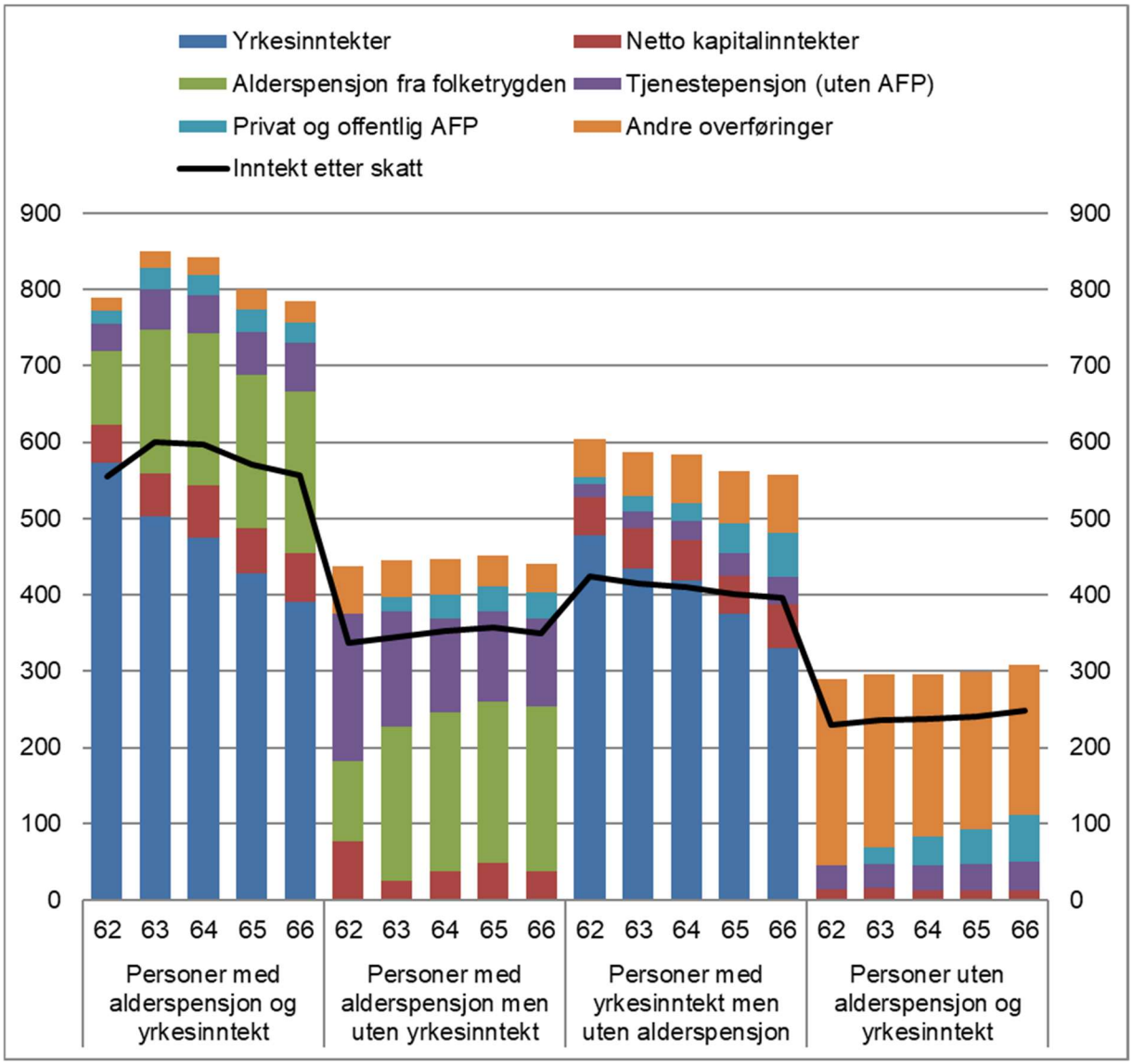

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Den gruppen som kun mottok alderspensjon, og ikke yrkesinntekt, har høyest gjennomsnittlig tjenestepensjon og høyest gjennomsnittlig alderspensjon fra folketrygden. Gruppen som verken har yrkesinntekt eller mottar alderspensjon består i hovedsak av uføre og personer som mottar offentlig AFP. Denne gruppen har klart lavere samlet inntekt sammenlignet med de øvrige tre gruppene.

Den gjennomsnittlige yrkesinntekten for de som både mottar tidlig alderspensjon og yrkesinntekt er høy og høyere enn for den gruppen som ikke mottar alderspensjon. Ettersom dette er samlet inntekt gjennom hele året, skiller ikke disse tallene på personer som har skiftet status i løpet av året. Gjennomsnittlig yrkesinntekt for de som både mottar alderspensjon og yrkesinntekt er klart høyest blant 62-åringene med en gjennomsnittlig yrkesinntekt på 574 000 kroner, men gjennomsnittlig yrkesinntekt er 390 000 også for 66-åringene. Samlet bekrefter dette at det er mange som kombinerer uttak av alderspensjon med en høy stillingsandel.

6.5 Formue og gjeld

Så langt har dette kapittelet omhandlet inntekt i den eldre befolkningen. Dette avsnittet omhandler formue og gjeld. Figur 6.14 illustrerer husholdningenes gjennomsnittlige formue og gjeld etter alder på hovedinntektsalder. Figuren illustrerer både finanskapital og beregnet realkapital. I beregnet realkapital er boligformuen målt ved å bruke Statistisk sentralbyrås modell for beregning av boligformue, der ligningstakstene er oppjusterte til antatt markedsverdi både for primær- og sekundærboliger. Annen realkapital er verdsatt med ligningsverdi. Vi ser at gjeld, ikke overaskende, er avtagende med alder. Finanskapital er stort sett økende med alder opp til rundt 67 år og deretter noe varierende. Beregnet realkapital er jevnt stigende med alder opp til om lag 58 år og deretter avtar beregnet realkapital med alder.

Figur 6.14 Husholdningenes gjennomsnittlige formue og gjeld etter alder på hovedinntektstaker. 2017. Tusen kroner

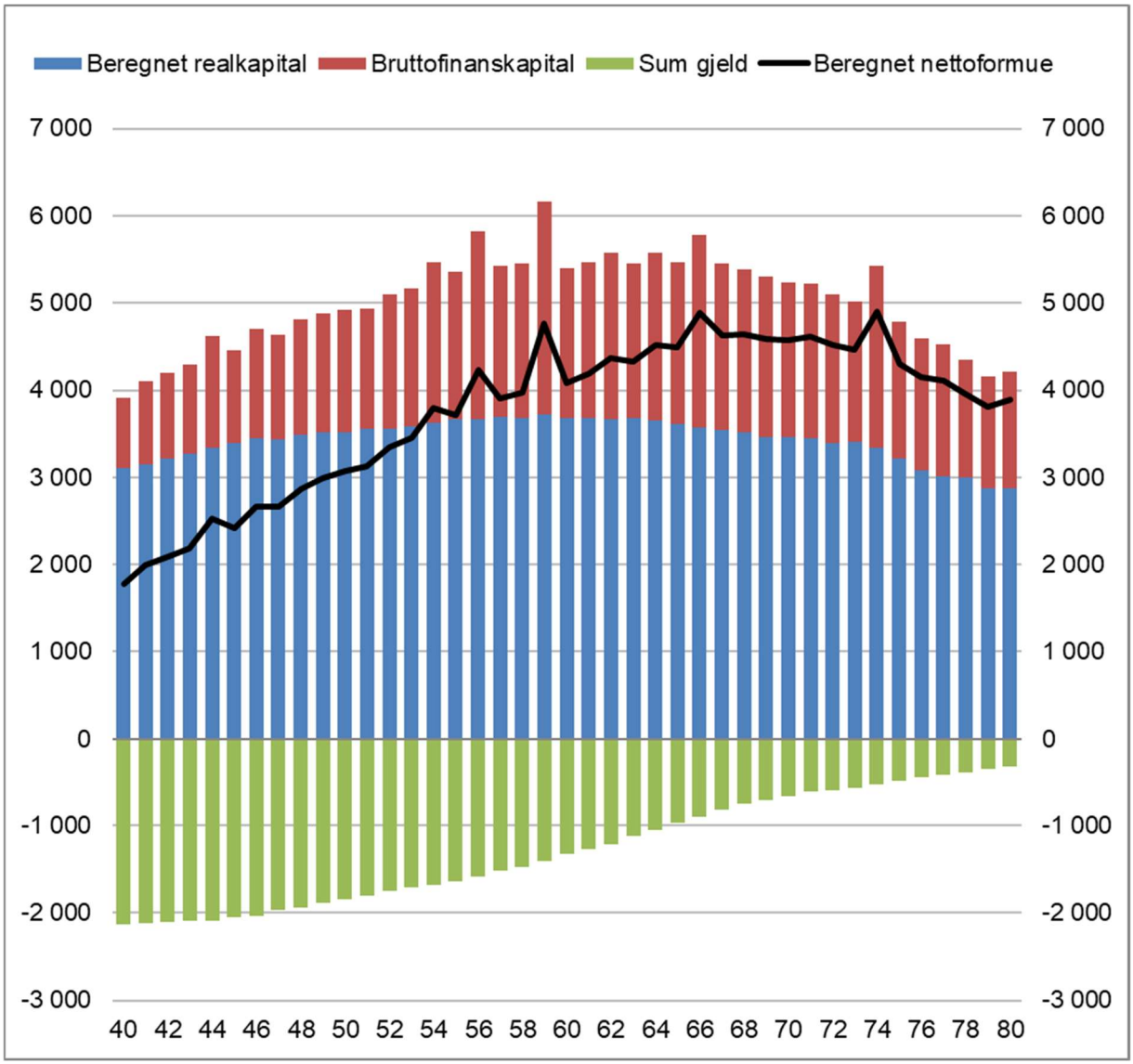

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Kilder

Alne, R. H. (2018) " Economic incentives, disability insurance and labor supply." Working Papers in economics, No. 2/18, UiB

Avtale om tjenestepensjon for ansatte i offentlig sektor, 3.3.2018 (https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/asd/dokumenter/2018/pensjonsavtale-oftp-2018-03-03.pdf)

Bratberg, E, T. H. Holmås og Ø. Thøgersen (2000): Assessing the effects of early retirement programs. Discussion Paper 4/2000. Bergen: Norges Handelshøyskole.

Brinch, C.N., E. Hærnes og Z. Jia (2012) ”Labor supply on the eve of retirement”, Discussion Papers no.698, Statistisk sentralbyrå

Evaluering av AFP i privat sektor, Rapport fra arbeidet 7. desember 2017, NHO og LO

Hernæs, E, S. Markussen, J. Piggot og K. Røed (2016) "Pension reform and labor supply", Journal of Public Economics, 142 (2016), pp 39–55

Jacobsen, O (2018): "AFP i privat sektor – endringer i mottak av arbeidsavklaringspenger og uføretrygd" i *Arbeid og velferd 1/2018*. Oslo: Arbeids- og velferdsdirektoratet.

Kostøl, A. R.og M. Mogstad (2014) "How Financial Incentives Induce Disability Insurance Recipients to Return to Work," American Economic Review, American Economic Association, vol. 104(2), pp 624–55

NOU, Norges offentlige utredninger 2018: 8. "Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2018"

Protokoll Tariffoppgjøret 2018 mellom Landsorganisasjonen i Norge og Næringslivets Hovedorganisasjon 8.4.2018 (https://www.riksmekleren.no/dv-cms/resources/2018-003-motebokogforslag-1.pdf)

Vedlegg

Vedlegg 1 Arbeidsgruppens sammensetning og arbeid i 2018

Arbeidsgruppen hadde ved inngangen til 2019 følgende sammensetning:

Tomas Berg (leder), Arbeids- og sosialdepartementet
Jacob Hanssen, Arbeids- og sosialdepartementet
Roar Bergan, Arbeids- og sosialdepartementet
Arne Magnus Christensen, Arbeids- og sosialdepartementet
Dag Holen, Arbeids- og sosialdepartementet
Remy Edseth, Finansdepartementet
Eystein Gjelsvik, Landsorganisasjonen i Norge
Kristin Juliussen, Arbeidsgiverforeningen Spekter
Lars E. Haartveit, Hovedorganisasjonen Virke
Alexander Henriksen , KS
Ragnar Ihle Bøhn, Kommunal- og moderniseringsdepartementet
Anders Kvam, Akademikerne
Ole Christian Lien, Arbeids- og velferdsdirektoratet
Kristin Diserud Mildal, Næringslivets Hovedorganisasjon
Erik Orskaug, Unio
Ørnulf Kastet, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund
Vegard Sørebø, Statsministerens kontor

I 2018 hadde arbeidsgruppen følgende møter:

13. april

- Innledning – Tomas Berg, ASD
- Utkast til rapport fra pensjonspolitisk arbeidsgruppe 2018
- Videre arbeid og eventuell studietur
- Eventuelt

13. juni

Seminar om aldersgrenser

- Steinar Holden, Universitetet i Oslo: Om fleksibel pensjonsalder og aldersgrenser
- Aldersgrenser i folketrygdens alderspensjon og forholdet til andre ordninger – Presentasjon ved ASD
- Axel West Pedersen, Institutt for samfunnsforskning og Jon Hippe, FAFO: Om aldersgrenser, minstesikring og internasjonale erfaringer

12. desember

- Innledning ved Dag Holen, ASD
- Om PensjonsLAB ved Jon Hippe og Axel West Pedersen, FAFO
- Rapport fra Pensjonspolitisk arbeidsgruppe 2019 – Innledning ved Dag Holen, ASD

Vedlegg 2 Pensjonspolitisk arbeidsgruppe – bakgrunn og mandat

I tariffoppgjøret 2008 ble det i alle protokollene fra Riksmeglingsmannen tatt inn et punkt om «Evaluering og pensjonsråd». I protokollen i offentlig sektor heter det at:

> «*Evaluering og pensjonsråd*
>
> Det er et hovedsiktemål at pensjonsreformen skal medvirke til lengre yrkesløp i takt med at levealderen øker. Dette krever et bærekraftig arbeidsliv. Det er viktig at levealdersjusteringen ikke forsterker sosiale skjevheter som er knyttet til systematiske forskjeller i levealder mellom ulike grupper i befolkningen.
>
> Det vil ta tid å få alle elementer på plass og se virkningen av nytt, samlet pensjonssystem. Blant annet vil nytt opptjeningssystem først være fullt innfaset i 2025. Det vil også være usikkerhet knyttet til blant annet befolkningsutvikling og den alminnelige økonomiske situasjonen.
>
> I brev fra statsministeren til Riksmeglingsmannen av 2. april heter det at Regjeringen vil sørge for en fortløpende evaluering av pensjonsreformen for å kunne vurdere om reformen virker etter hensikten. Regjeringen vil opprette et arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd, hvor opplegget for og resultatene av evalueringen kan gjennomgås.
>
> Senest i 2017 skal partene, med assistanse fra pensjonsrådet, evaluere overgangen til ny AFP og vurdere behovet for endring av ytelsenes størrelse.»

Pensjonspolitisk arbeidsgruppe ble etablert som en undergruppe til Arbeids- og pensjonspolitisk råd i 2009. Gruppen ble gitt følgende mandat:

> «I statsministerens brev av 2. april 2008 til Riksmeklingsmannen i forbindelse med lønnsoppgjøret i privat sektor 2008 framgår det at Regjeringen vil sørge for en fortløpende evaluering av pensjonsreformen for å kunne vurdere om reformen virker etter hensikten, og at det i dette arbeidet er ønskelig med løpende kontakt med partene i arbeidslivet. Regjeringen har derfor etablert et Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd. Underlagt rådet opprettes en egen arbeidsgruppe for pensjonspolitiske spørsmål.
>
> Arbeids- og inkluderingsdepartementet tar sikte på å starte opp en forskningsbasert evaluering av pensjonsreformen fra 2011. Arbeidsgruppen inviteres til å gjennomgå opplegget for evalueringen og til å komme med innspill til dette. Arbeidsgruppen skal også gjennomgå resultatene fra dette arbeidet etter hvert som det foreligger.
>
> Innføring av fleksibel alderspensjon og muligheten for å kombinere arbeidsinntekt og pensjon uten avkorting fra 2011 legger til rette for individuell tilpasning mellom arbeid og pensjon. Arbeidsgruppen skal kartlegge hvor mange som har rett til pensjonsuttak før 67 år, og hvordan dette utvikler seg over tid. Videre skal arbeidsgruppen analysere tilpasninger til fleksibel alderspensjon, det vil si endringer i yrkesaktivitet og uttak av pensjon. Det bør videre kartlegges hvordan uttak av pensjon påvirkes av konjunkturendringer i arbeidsmarkedet.
>
> Levealdersjustering er et bærende element i pensjonsreformen og innebærer at en må arbeide noe lenger for samme pensjon når levealderen i befolkningen øker. Arbeidsgruppen skal analysere hvordan utviklingen i levealderen i befolkningen påvirker overgangen mellom arbeid og pensjon. Arbeidsgruppen skal videre kartlegge utviklingen i forventet levealder for ulike grupper i befolkningen, og i hvilken grad dette påvirker yrkesaktivitet og uttak av pensjon.
>
> Forhold i arbeidsmarkedet vil ha betydning for den enkeltes mulige og faktiske tilpasning. Dette gjelder blant annet arbeidsgiveres vilje til å ansette og beholde eldre arbeidstakere, og

til å tilrettelegge arbeidssituasjonen for eldre arbeidstakere, herunder fleksible arbeidstidsordninger. Arbeidsmiljøet vil også spille inn. Arbeidsgruppen skal analysere forhold på etterspørselssiden i arbeidsmarkedet som kan fremme eller være til hinder for at de som ønsker det får fortsette i arbeidslivet. Dette må sees i sammenheng med intensjonsavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen), hvor et av delmålene er å øke den gjennomsnittlige avgangsalderen fra arbeidslivet og hindre «utstøting» og diskriminering av eldre arbeidstakere.

For den enkelte vil samlet pensjon fra ulike pensjonsordninger som folketrygdens alderspensjon og supplerende ordninger som AFP og tjenestepensjon være avgjørende for inntekten som pensjonist og når den enkelte velger å ta ut pensjon. De supplerende pensjonsordningene er ulikt utformet og kan påvirke yrkesaktivitet og uttak av pensjon ulikt. Dette har også betydning for mobiliteten i arbeidsmarkedet, særlig mellom offentlig og privat sektor. Arbeidsgruppen skal derfor i sitt arbeid ta utgangspunkt i det samlede pensjonssystemet.

Arbeidsgruppen skal kartlegge endringer i pensjonsuttak i relasjon til folketrygdens øvrige stønadsordninger og analysere inntektsutviklingen blant pensjonister og yrkesaktive.

Arbeidsgruppen skal avgi årlige rapporter med beskrivelse og analyse av utviklingstrekk innen pensjon og arbeidsliv til Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd.»

Vedlegg 3 Statistikk

Statistikk til kapittel 1

Tabell A.1 Antall mottakere av alderspensjon og utgifter til alderspensjon

	Antall mottakere av alders-pensjon i alt, middel-bestand	Antall mottakere av alders-pensjon 62–66 år, middel-bestand	Løpende utgifter, mill. kroner
2011	698 662	24 734	135 496
2012	743 514	49 949	150 525
2013	782 473	64 934	164 602
2014	821 536	76 882	179 196
2015	855 099	86 211	190 563
2016	882 814	90 411	201 709
2017	906 747	92 048	211 187
2018	928 239	92 456	221 068

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.2 Andel kvinner som tar ut alderspensjon av de som oppfyller vilkårene. 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	28	29	29	27	24
63	36	37	40	37	34
64	42	43	45	46	44
65	49	51	53	54	54
66	46	56	59	59	60
Totalt	**39**	**42**	**44**	**43**	**41**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.3 Andel menn som tar ut alderspensjon av de som oppfyller vilkårene. 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	53	52	52	51	50
63	62	63	63	61	59
64	67	68	69	68	66
65	73	74	74	74	74
66	70	77	77	78	78
Totalt	**64**	**66**	**67**	**66**	**65**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.4 Andel kvinner og menn som tar ut alderspensjon av de som oppfyller vilkårene. 2014–2018. Prosent

Alder	2014	2015	2016	2017	2018
62	43	43	43	41	39
63	52	54	54	52	49
64	58	59	60	60	58
65	64	66	67	67	66
66	62	70	71	71	72
Totalt	**55**	**58**	**58**	**57**	**56**

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.5 Anslag for antall som i desember 2018 ikke oppfylte vilkår for uttak av 100 prosent alderspensjon, etter sektor

Sektor	Antall	Andel, prosent
Privat sektor uten AFP	7 202	30,7
Privat sektor med AFP	1 769	7,6
Selvstendig næringsdrivende	2 861	12,2
Uten registrert arbeid	11 595	49,5
Sum	**23 427**	**100,0**

Tabellen omfatter aldersgruppen fra 62 år og 1 måned til 67 år og 0 måneder

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.6 Anslag for antall som i desember 2018 ikke oppfylte vilkår for uttak av 100 prosent alderspensjon, etter næring

Næring	Antall	Andel i prosent
Varehandel; reparasjon av motorvogner	2 027	23
Helse- og sosialtjenester	1 477	16
Eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting	1 351	15
Industri	965	11
Transport og lagring	807	9
Overnattings- og serveringsvirksomhet	651	7
Personlig tjenesteyting	546	6
Bygge- og anleggsvirksomhet	441	5
Jordbruk, skogbruk og fiske	269	3
Undervisning	197	2
Informasjon og kommunikasjon	94	1
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	37	0
Andre næringer / ukjent næring	109	1
Sum	**8 971**	**100**

Bare de som er registrert i arbeid i privat sektor er med i tabellen

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.7 Anslag for antall som i desember 2018 ikke oppfylte vilkår for uttak av 100 prosent alderspensjon, etter yrke

Yrke	Antall	Andel i prosent
Salgs- og serviceyrker	2 650	29,5
Kontoryrker	1 104	12,3
Renholdere, hjelpearbeidere mv.	912	10,2
Høyskoleyrker	885	9,9
Prosess- og maskinoperatører, transportarbeidere mv.	768	8,6
Håndverkere	742	8,3
Ledere	459	5,1
Akademiske yrker	396	4,4
Bønder, fiskere mv.	132	1,5
Andre yrker	923	10,3
Sum	**8 971**	**100**

Bare de som var registrert i arbeid i privat sektor er med i tabellen

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Statistikk til kapittel 4

Tabell B.1 Antall alderspensjonister over 67 år. 2011–2018

	Alderspensjonister over 67 år, antall	
	SPK	KLP
2011	106 583	72 098
2012	113 184	77 501
2013	120 608	85 364
2014	127 870	107 319
2015	139 728	118 330
2016	145 916	126 533
2017	151 748	134 310
2018	157 123	141 244

Figur B.1 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Kvinner

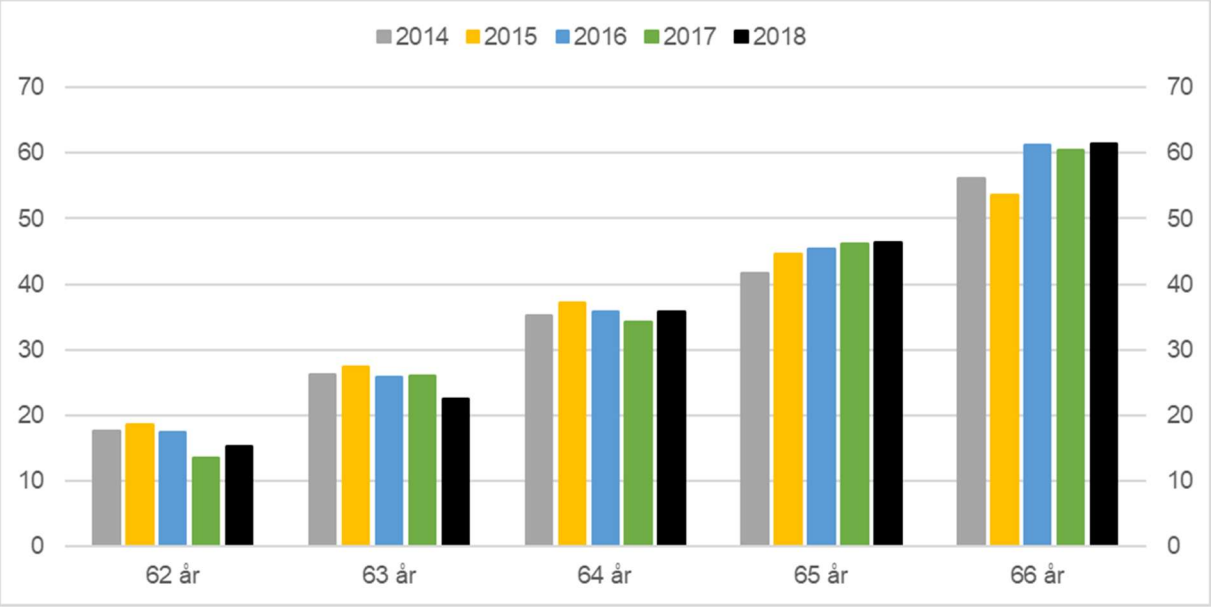

Kilde: KLP

Figur B.2 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Menn

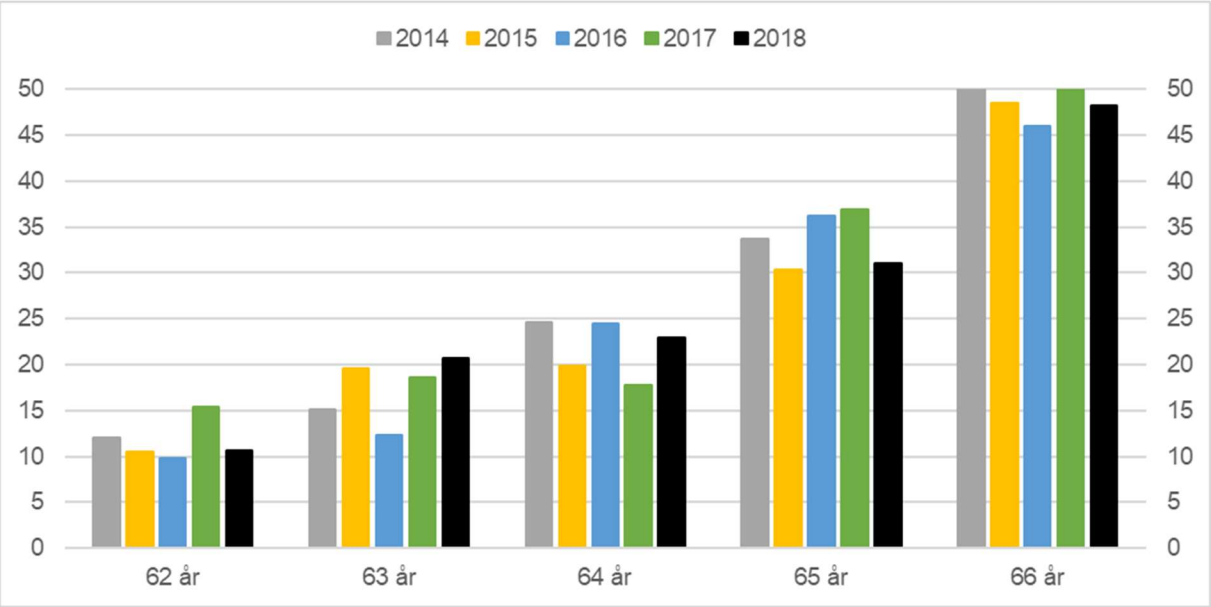

Kilde: KLP

Figur B.3 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykepleiere. Prosent. Kvinner

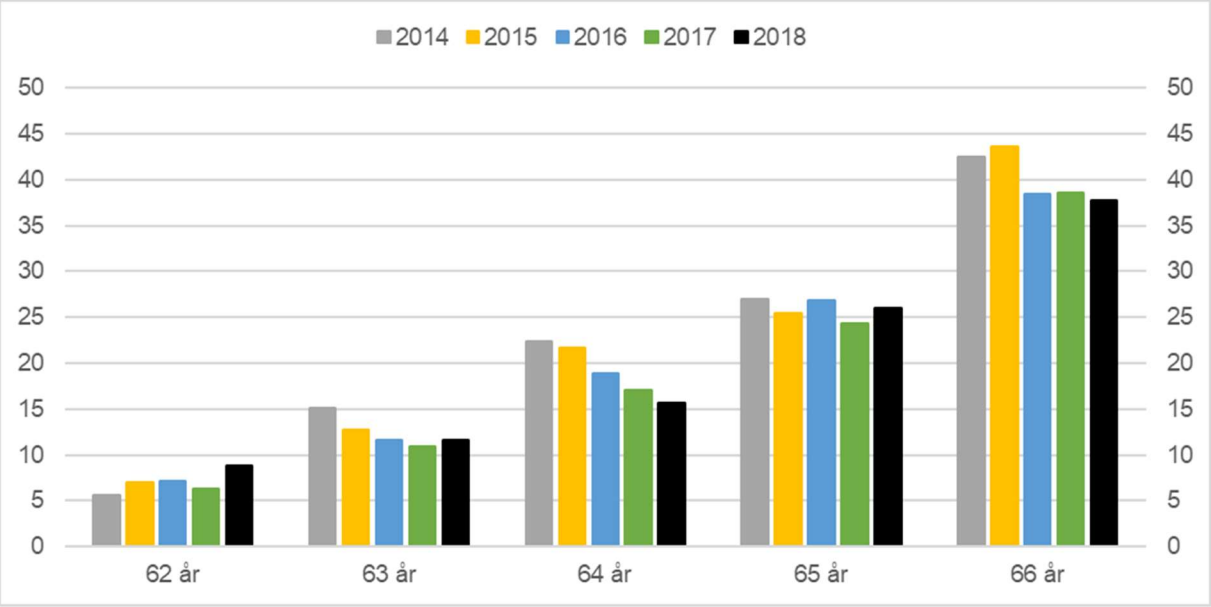

Figur B.4 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykepleiere. Prosent. Menn

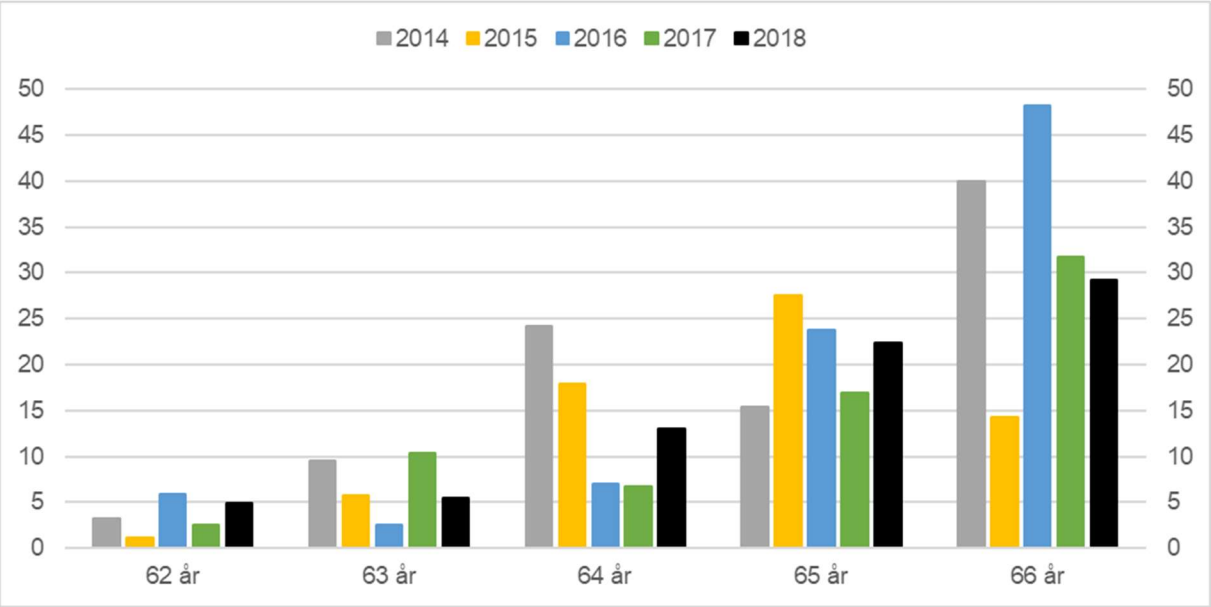

Kilde: KLP

Figur B.5 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Kvinner

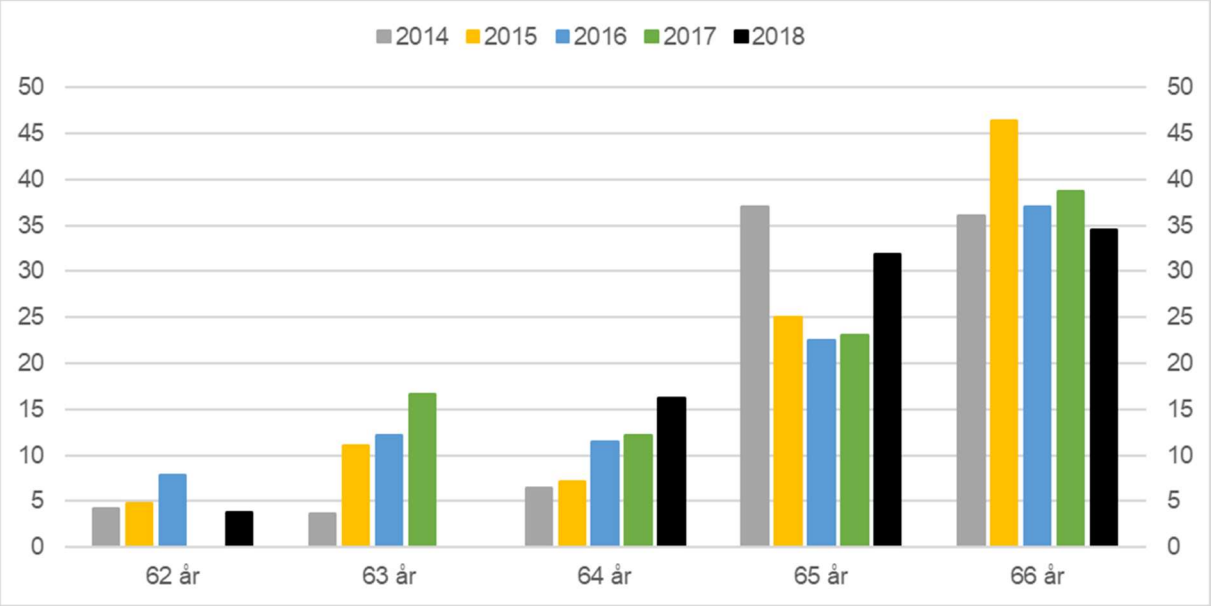

Kilde: KLP

Figur B.6 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Menn

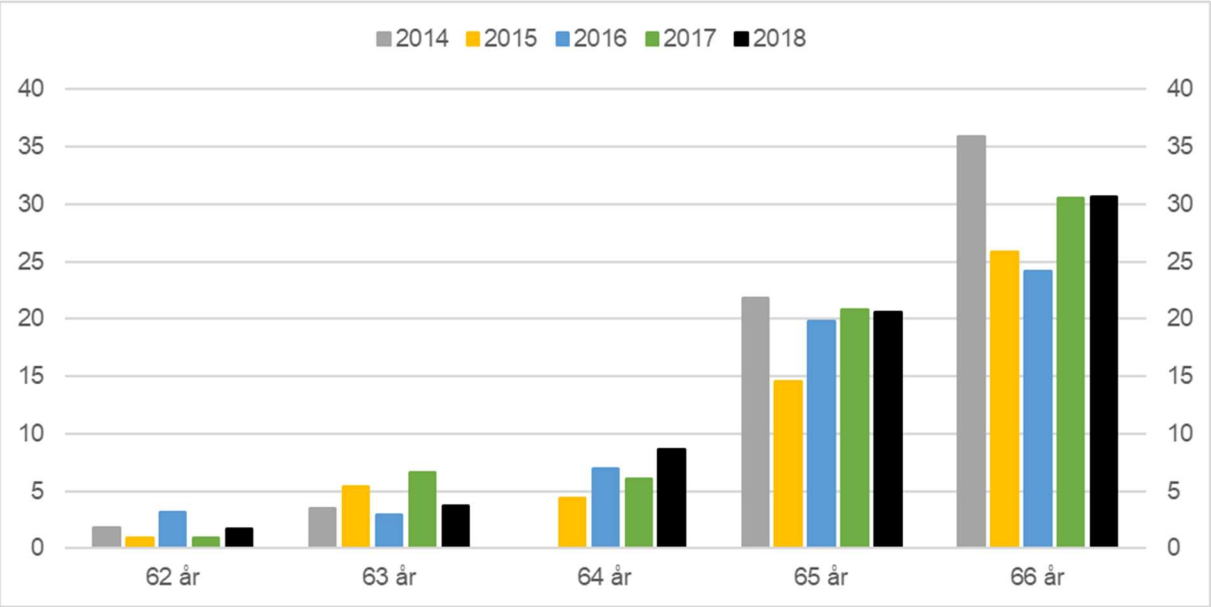

Kilde: KLP

Figur B.7 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for statlige helseforetak. Prosent. Kvinner

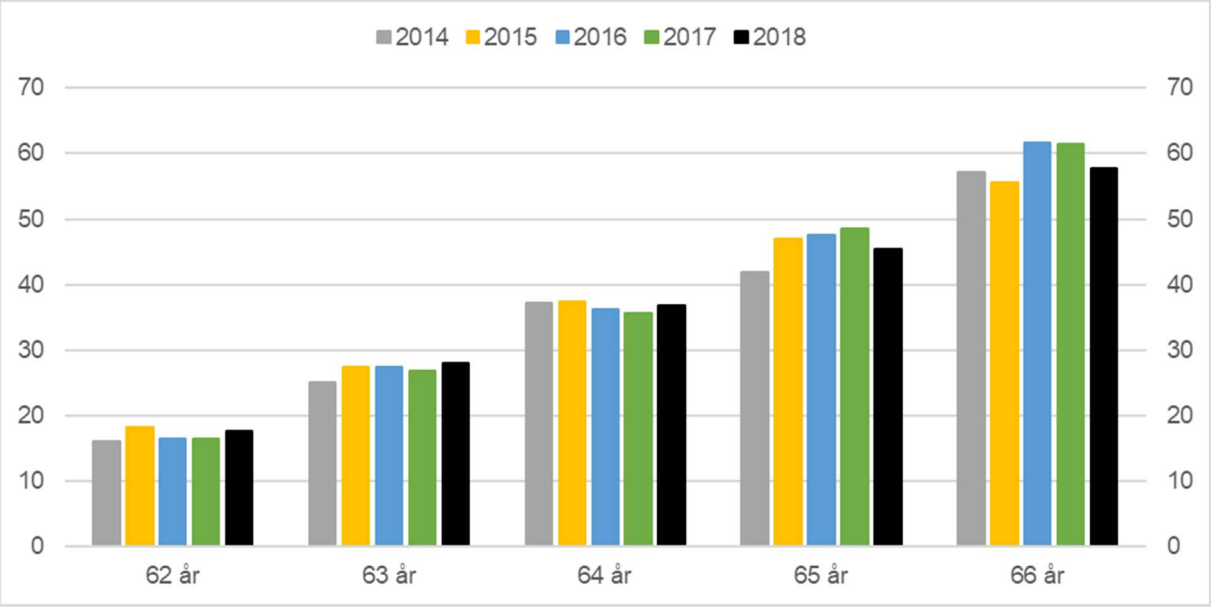

Kilde: KLP

Figur B.8 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for statlige helseforetak. Prosent. Menn

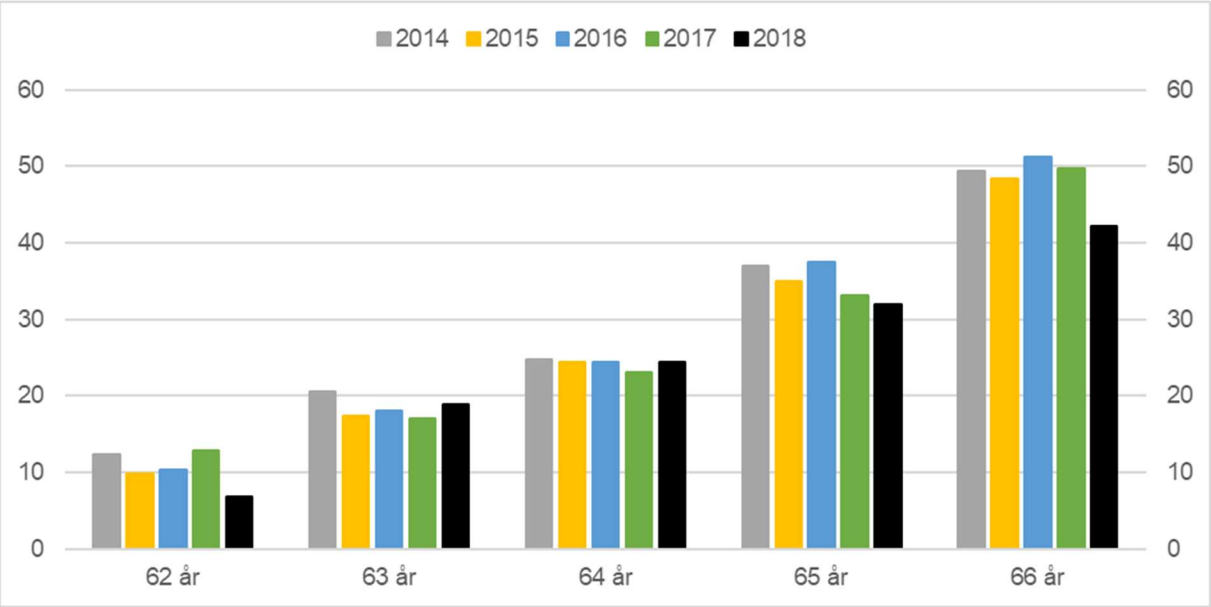

Kilde: KLP

Figur B.9 Uføreandeler i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Kvinner

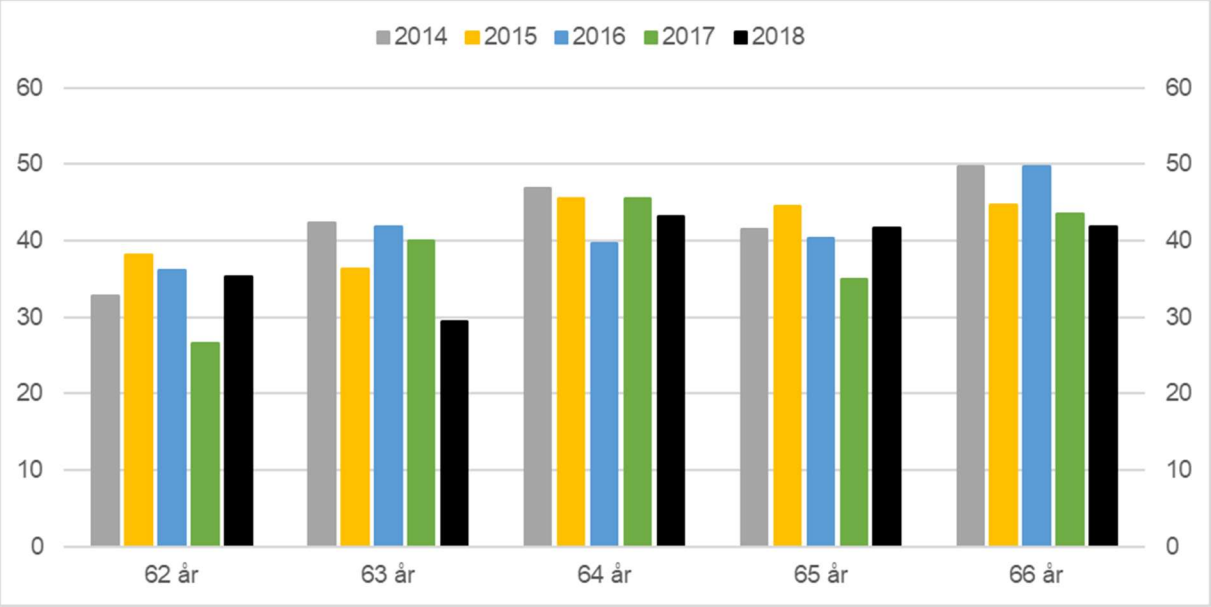

Kilde: KLP

Figur B.10 Uføreandeler i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Menn

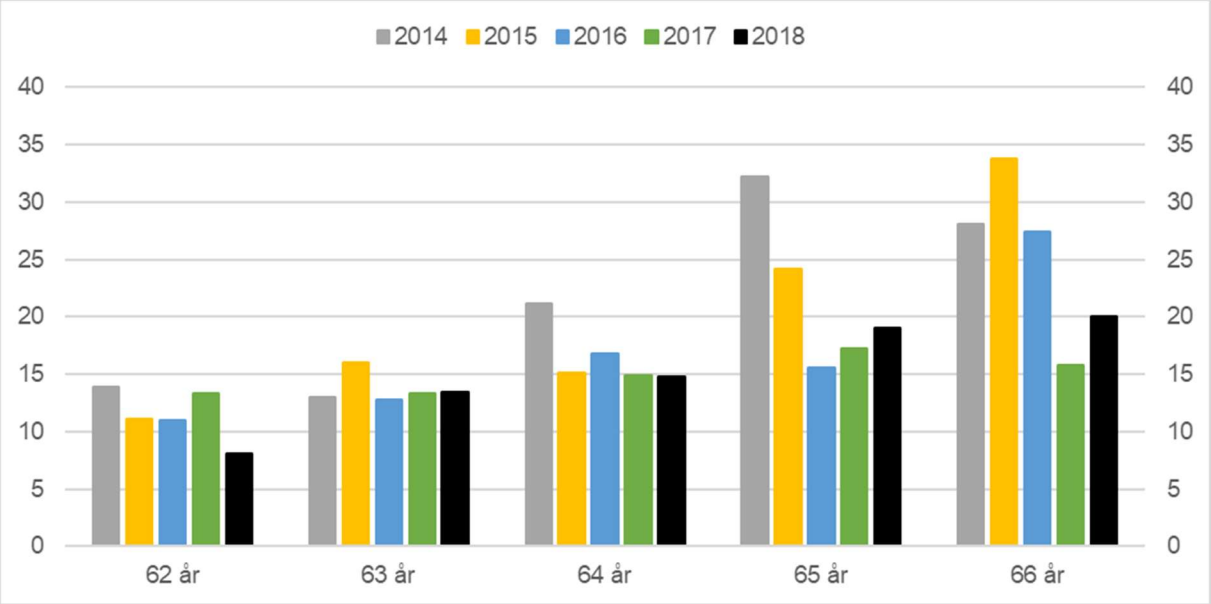

Kilde: KLP

Figur B.11 Uføreandeler i fellesordningen for sykepleiere. Prosent. Kvinner

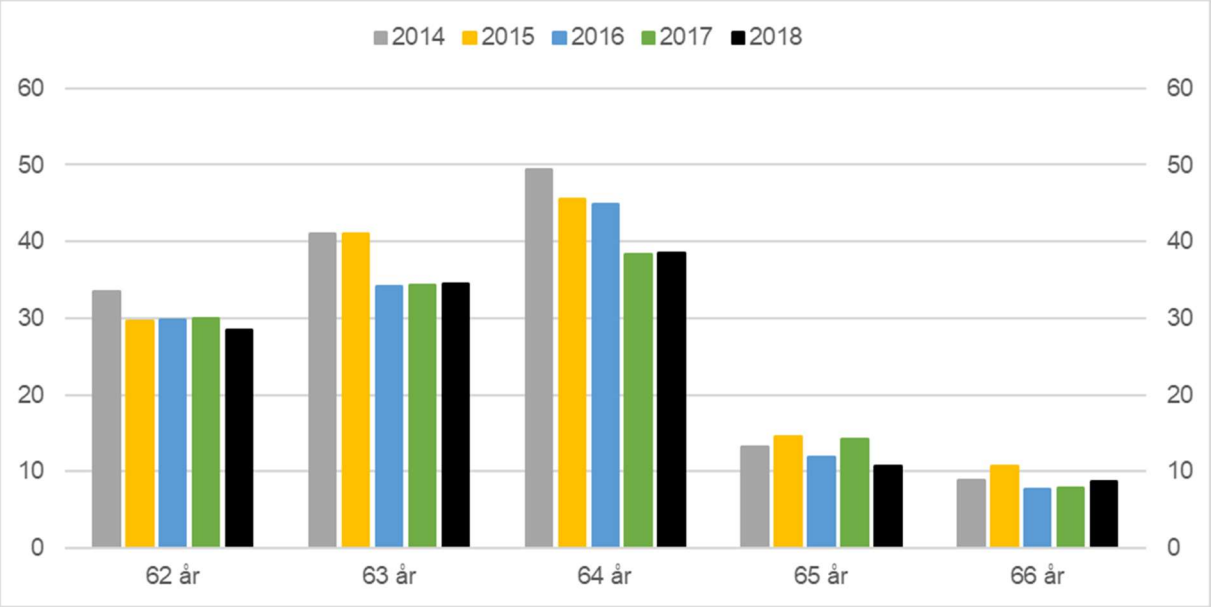

Kilde: KLP

Figur B.12 Uføreandeler i fellesordningen for sykepleiere. Prosent. Menn

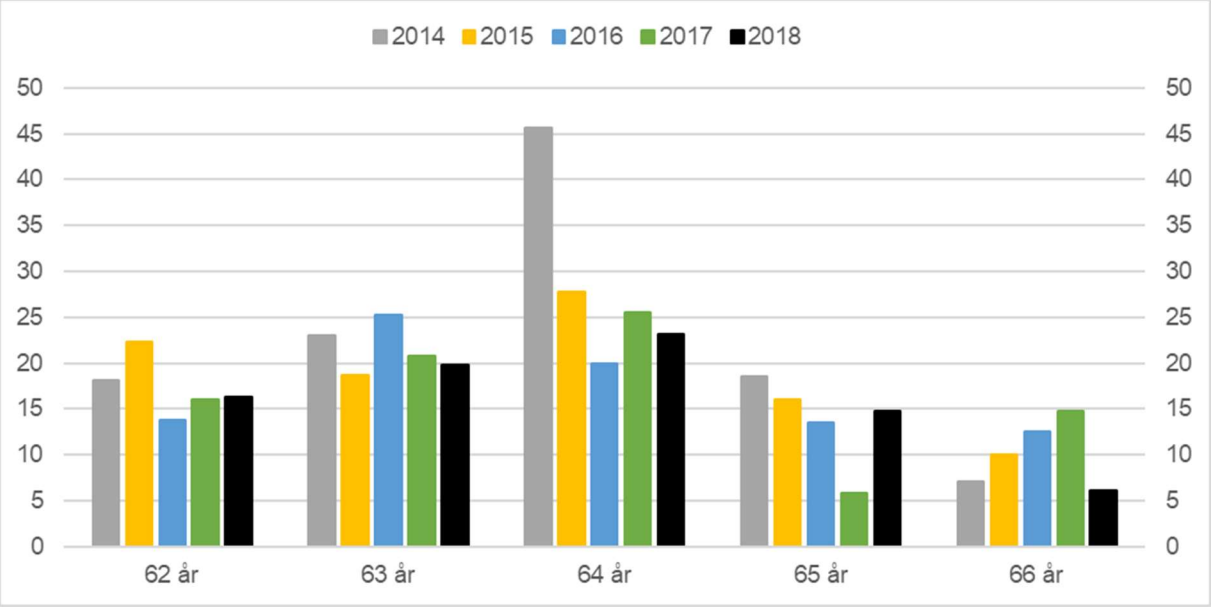

Kilde: KLP

Figur B.13 Uføreandeler i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Kvinner

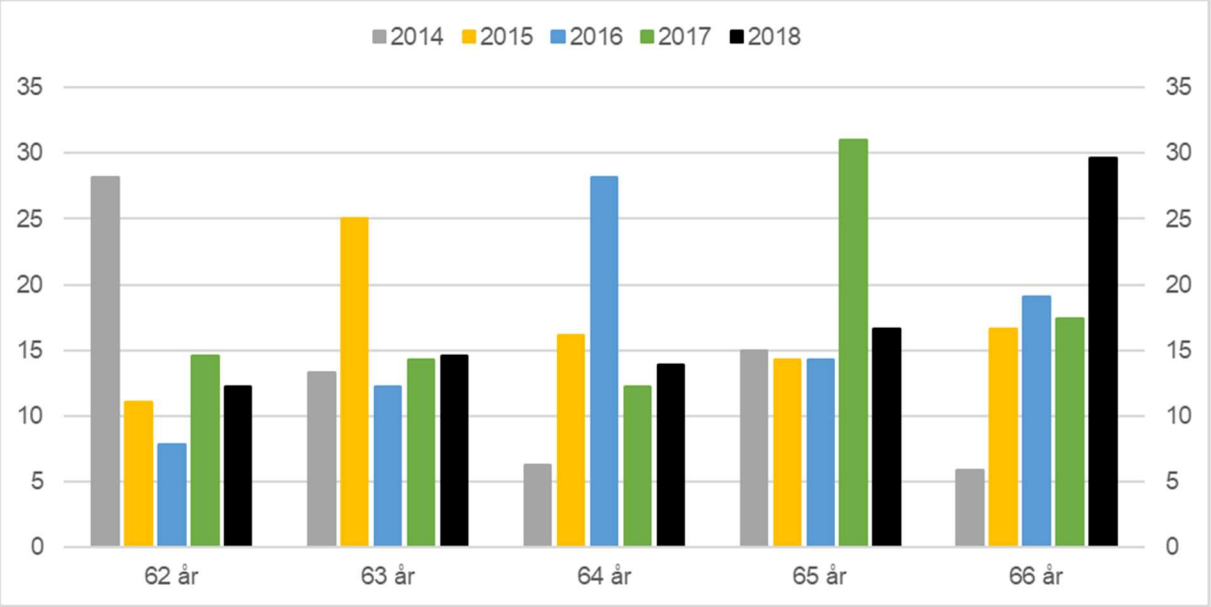

Kilde: KLP

Figur B.14 Uføreandeler i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Menn

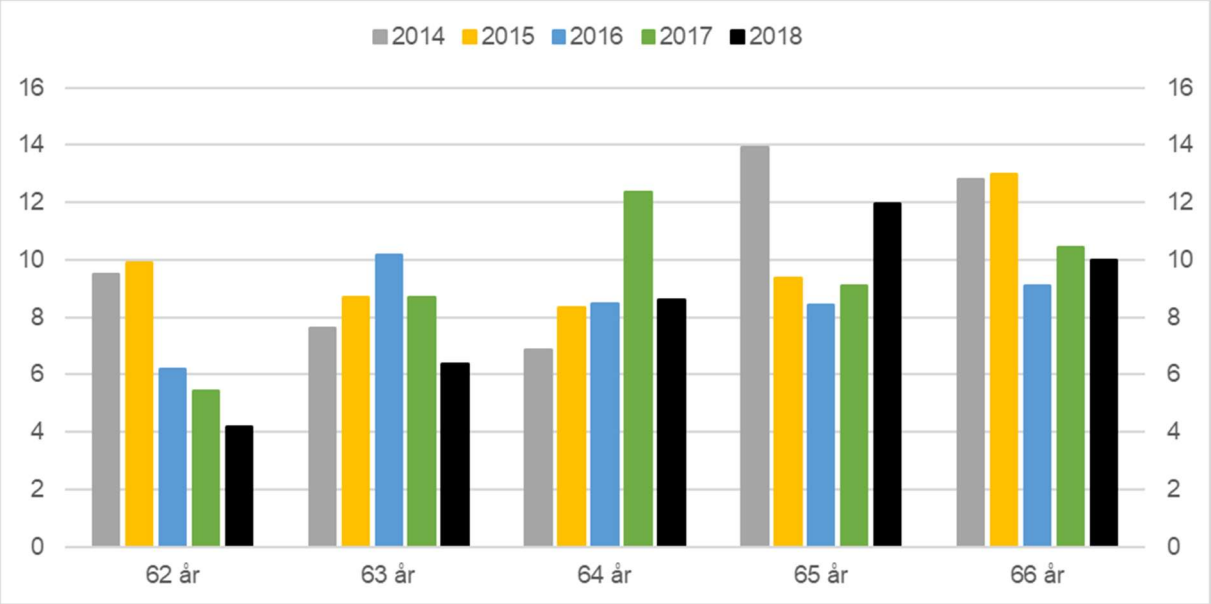

Kilde: KLP

Figur B.15 Uføreandeler i pensjonsordningen for statlige helseforetak. Prosent. Kvinner

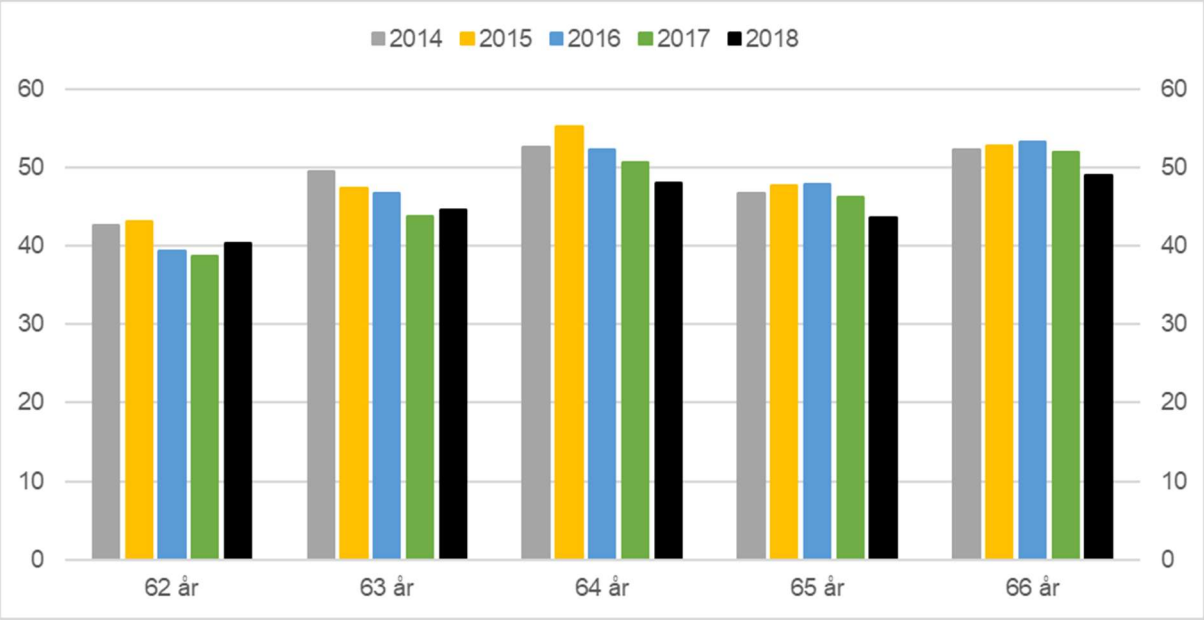

Kilde: KLP

Figur B.16 Uføreandeler i pensjonsordningen for statlige helseforetak. Prosent. Menn

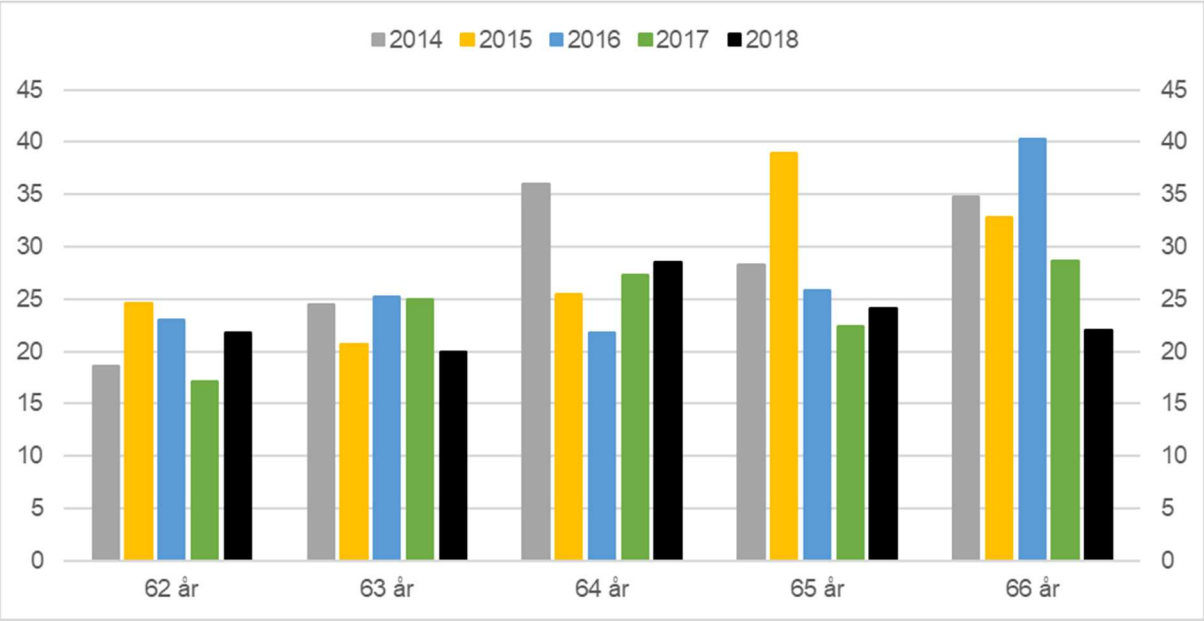

Kilde: KLP